

Deze download is uitsluitend voor eigen gebruik bedoeld. Doorsturen per e-mail of anderszins, kopiëren, op websites of anderszins op internet plaatsen, of verhandelen is niet toegestaan.

De boeken van Uitgeverij Nieuwezijds zijn verkrijgbaar in de boekhandel
en via www.nieuwezijds.nl.

Ethische codes voor psychologen

Derde editie

Karel Soudijn



UITGEVERIJ NIEUWEZIJD'S

Uitgegeven door: Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam
Zetwerk: CeevanWee, Amsterdam
Omslag: Studio Jan de Boer, Amsterdam

© 2015, Karel Soudijn

ISBN 978 90 5712 452 5
NUR 770



Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband, elektronisch of op welke andere wijze ook en evenmin in een retrieval system worden opgeslagen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Hoewel dit boek met veel zorg is samengesteld, aanvaarden schrijver(s) noch uitgever enige aansprakelijkheid voor schade ontstaan door eventuele fouten en/of onvolkomenheden in dit boek.

Woord vooraf bij de derde editie

Hoofdpersoon in dit boek is psycholoog X, iemand die vaak tot de rand gaat en daar nogal eens overheen tuimelt. Psycholoog X is van alle markten thuis: hij oefent talrijke specialistische functies uit en hij werkt in verschillende settings. Binnen de psychologie is deze X een echte ‘jobhopper’. Er wordt in dit boek over hem geklaagd, soms ten onrechte. Hij heeft echter wel iets van de spreekwoordelijke 12 ambachten en 13 ongelukken. Iedereen die psychologie in praktijk brengt, kan zichzelf in hem herkennen. De moeilijkheden waarin hij verzeild raakt, lijken soms extreem; in mildere vorm zijn ze helemaal niet zeldzaam. Veel psychologen zullen in hun werk met een aantal ervan te maken krijgen.

In dit boek staan talrijke voorbeelden van beroepsethische problemen. De meeste zijn ontleend aan klachten die werkelijk zijn ingebracht tegen psychologen. Klagers en psychologen zijn hier echter geanonimiseerd. Ook heb ik beschrijvingen van klachten en situaties vereenvoudigd, gestileerd en verdraaid. Dit gebeurde om verschillende redenen. De wijzigingen dragen bij aan anonimisering, maar de veranderingen dienen ook een didactisch doel. In het gewone leven bestaan klachten vaak uit vele grote en kleine ergernissen die elkaar versterken. Klagers leggen soms een heel weefsel op tafel, of ze presenteren een moeilijk te ontwarren kluwen aan verwickelingen. Om uit te leggen wat nu eigenlijk goede en foute handelingen zijn, is het beter om niet alles naar voren te halen. Wie bij officiële instanties een klacht indient, schrijft pagina's vol

om uit te leggen wat er allemaal misging. In dit boek zijn verwikkelingen teruggebracht tot enkele zinnen of alinea's.

In sommige voorbeelden gaat het helemaal niet om psycholoog X. Enkele malen staan in dit boek mensen met hun echte naam aangeduid. Dan was de bron een voor iedereen toegankelijke publicatie waarin de genoemde namen vermeld staan. Verder bevat dit boek ook onpersoonlijke voorbeelden, zoals citaten uit binnenlandse of buitenlandse beroepscode.

Tijdens het schrijven had ik een doel voor ogen: duidelijk maken aan welke normen psychologen moeten voldoen tijdens de uitoefening van hun beroep. Om dit doel te verwezenlijken, komt vooral de beroepscode van het Nederlands Instituut van Psychologen (NIP) uitgebreid in beeld. Die code – opgenomen als bijlage en te vinden op www.psynip.nl/beroepscode – bevat gedetailleerde voorschriften, maar is ook invloedrijk omdat het NIP ruim 13.000 leden telt. Beroepscode van psychologen uit andere landen komen zo nu en dan ter sprake om te laten zien dat thema's soms ook iets anders, of iets specifiek, kunnen worden uitgewerkt.

De beroepscode van het NIP spreekt vaak over de psycholoog in de hij-vorm, want taalkundig is het een mannelijk woord. Om die reden is van psycholoog X in dit boek een man gemaakt, hoewel veel meer vrouwen dan mannen dit vak in praktijk brengen. Ik heb er over gedacht om X regelmatig van sekse te laten veranderen, maar dat leek me een te grote chirurgische ingreep. Hij heeft het al moeilijk genoeg in zijn talrijke functies.

Sinds een aantal jaren ben ik betrokken bij het onderwijs in de beroepsethiek voor studenten psychologie aan de Universiteit van Tilburg. Bachelor-studenten volgen daar werkgroepen waarin zij voorbeelden van klachten bespreken. In 1997-2008 maakte ik deel uit van het College van Toezicht van het NIP. Dit college, samengesteld uit juristen en psychologen, beoordeelt klachten aan de hand van de beroepscode van deze vereniging. Sinds 2010 zit ik in het College van Beroep, waar men bezwaar kan aantekenen tegen

eerder gedane uitspraken in klachtzaken. Voor mij vormt het onderwijs en het werk binnen beide colleges een belangrijke leer-school. Interpretaties van regels en van voorbeelden uit dit boek komen echter geheel voor eigen rekening.

De Ledenraad van het Nederlands Instituut van Psychologen heeft een nieuwe versie van de beroepscode aangenomen die met ingang van 1 maart 2015 van kracht werd. Dit maakte het noodzakelijk om het boek te herzien. Verwijzingen naar de beroepscode zijn geactualiseerd: door het hele boek heen worden artikelen uit de NIP-code aangeduid met hun nieuwe nummers. Ook op andere plaatsen is de tekst meer *up to date* gemaakt. Aan hoofdstuk 3 is een paragraaf over eclecticisme toegevoegd. In hoofdstuk 9 staat een nieuw voorbeeld over een fraudezaak die enkele jaren geleden veel opzien baarde.

De eerste twee edities van dit boek zijn gebruikt in de Tilburgse werkgroepen. Sommige studenten bleken het lastig te vinden om bepaalde begrippen goed uit elkaar te houden (dossier en rapportage; ontvankelijkheid en gegrondheid). In deze derde editie wordt daarom extra aandacht aan die begrippen gegeven.

Karel Soudijn

Inhoud

Lijst van voorbeelden	13
1 Regels in soorten en maten	17
Principes en standaards	23
Bronnen van variatie	28
Amerikaanse preambule	31
Nederlandse preambule	33
Behandeling van klachten bij het NIP	36
Maatregelen	39
Psychologen met een BIG-registratie	40
2 Oefenen met de NIP-code	43
Het eerste onderdeel van de klacht: omhelzen	46
Het tweede onderdeel van de klacht: wandelen	46
Het derde onderdeel van de klacht: huisbezoek met drankgebruik	48
Aanvullende opmerkingen: ‘informed consent’	51
Ontvankelijkheid van de klacht	54
Gegrondeheid van de klacht	55
Verschil met eerder gegeven voorbeeld	57
Contact direct of niet	58

3	Grondslagen van regels	61
	Weerspiegeling van tijd en cultuur	61
	Zelfbescherming van de professie	64
	Marginale toetsing van rapporten	67
	Rem op uitbuiting	69
	Wetenschap en praktijk	72
	Utilisme	78
	Spiegelbeeld van Rawls	82
	Eclecticisme	88
4	Uitwerking van het basisprincipe verantwoordelijkheid	91
	De kwaliteit van het beroepsmatig handelen (NIP-code paragraaf 3.1a)	91
	Continuïteit van het beroepsmatig handelen (NIP-code paragraaf 3.1b)	93
	Voorkómen en beperken van schade (NIP-code paragraaf 3.1c)	97
	Voorkómen van misbruik (NIP-code paragraaf 3.1d)	99
	De psycholoog en zijn werkomgeving (NIP-code paragraaf 3.1e)	102
	Verantwoording (NIP-code paragraaf 3.1f)	106
5	Uitwerking van het basisprincipe integriteit	111
	Betrouwbaarheid (NIP-code paragraaf 3.2a)	111
	Eerlijkheid (NIP-code paragraaf 3.2b)	113
	Rolintegriteit (NIP-code paragraaf 3.2c)	116
	Seksuele relaties	120
6	Uitwerking van het basisprincipe respect	123
	Algemeen (NIP-code paragraaf 3.3a)	123
	Autonomie en zelfbeschikking (NIP-code paragraaf 3.3b)	125
	Vertrouwelijkheid (NIP-code paragraaf 3.3c)	130
	Lastige kwesties	131
	Verschoning	131
	Dossier en werkaantekeningen	133

Gegevensverstrekking (NIP-code paragraaf 3.3d)	134
Supervisie en intervisie	135
Rapportage (NIP-code paragraaf 3.3e)	136
Cliënt en cliëntsysteem	138
Informatie van horen zeggen	141
7 Uitwerking van het basisprincipe deskundigheid	145
Ethische reflectie (NIP-code paragraaf 3.4a)	145
Vakbekwaamheid (NIP-code paragraaf 3.4b)	146
De grenzen van het beroepsmatig handelen (NIP-code paragraaf 3.4c)	148
8 Verdere oefeningen met de NIP-code	153
9 Ethiek bij beoefening van wetenschap	175
Replicatie	181
Britse principes	193
Maastrichtse criteria	196
10 Slotbeschouwing	201
Verschillende accenten	203
Vormgeving	205
Gedragsregels en richtlijnen als aanhangsel	206
Algemene Standaard Testgebruik	208
Breed bereik	209
Referenties	211
Bijlage: Beroepscode voor psychologen 2015 van het Nederlands Instituut van Psychologen	214
Register	249

Lijst van voorbeelden

- 1.1 Dubbelrol en weinig specifieke opdracht 17
- 1.2 Psycholoog met joints 20
- 1.3 Amerikaanse principes en standaards 24
- 1.4 Een Nederlandse combinatie van doelstelling en geboden 26
- 1.5 Duitse regels 27
- 1.6 Pim Fortuyn en prinses Margarita 30
- 1.7 Indeling uitspraken CvT 38

- 2.1 Psycholoog zoekt contact 44
- 2.2 Ruzie in de schaakclub 52
- 2.3 Een lijsttrekkersdebat 56

- 3.1 Het Amsterdamse fobieënproject 62
- 3.2 Sociaal contract met maatschappij 63
- 3.3 Een professorenruzie 65
- 3.4 Open begrippen in NIP-code 67
- 3.5 Vertrouwelijkheid op z'n Amerikaans 70
- 3.6 Handschrift en karakter 73
- 3.7 Enneagram 74
- 3.8 Klinische blik 76
- 3.9 Proefdieren 78
- 3.10 Pistoolschot 80
- 3.11 Suïcide 83
- 3.12 Rampenplannen 85
- 3.13 Volkert van der G. 87

- 4.1 Een nieuwe aanpak 92
- 4.2 Pesten op school 94
- 4.3 Experimentele tics 98
- 4.4 Misbruik van een rapport 100
- 4.5 Hergebruik van een rapport 101
- 4.6 Centrale opslag van dossiers 102
- 4.7 Samenwerking met een psychiater 103
- 4.8 Pratende studenten 106
- 4.9 Late reactie 108
- 4.10 Psycholoog zonder geheugen 109

- 5.1 Cliënt met te zware problematiek 112
- 5.2 Rorschachtest 113
- 5.3 Plagiaat 115
- 5.4 Een driehoeksverhouding 117

- 6.1 Familieomstandigheden 123
- 6.2 Een 16-jarige 128
- 6.3 Verborgene agenda 129
- 6.4 In de trein 136
- 6.5 Onderzoek in opdracht van de rechter 137
- 6.6 Ruzie op een afdeling 139
- 6.7 Tante 141

- 7.1 Ethische discussie 145
- 7.2 Canadese vakbekwaamheid 147
- 7.3 Bedplassen 149
- 7.4 Psycholoog in bonus 150
- 7.5 De tovenaarsleerling 151

- 8.1 De lastige patiënt 153
- 8.2 Arbo-psycholoog 156
- 8.3 Een studiekeuzeadvies 159
- 8.4 Een assessment 163
- 8.5 Weer een driehoeksverhouding 166
- 8.6 Student met dyslexie 170

LIJST VAN VOORBEELDEN

- 9.1 Het bedrog van professor Stapel 176
- 9.2 Een boze Zimbardo 179
- 9.3 Kijken naar shampoo 182
- 9.4 Psycholoog met poepluier 185
- 9.5 Voetstappen in het museum 187
- 9.6 Verbaal conditioneren 189
- 9.7 Intellectueel eigendom 190

- 10.1 Buitenlandse versoepelingen 202
- 10.2 Multicultureel werk 207

I

Regels in soorten en maten

Een beroepscode bevat regels waaraan professionals zich bij de uitoefening van hun praktijk behoren te houden. In dit opzicht is zo'n code te beschouwen als een verzameling spelregels voor het sociale verkeer. Op hun beurt zijn dergelijke regels weer afgeleid van ideeën over wat goed en slecht is. Die ideeën kunnen we aanduiden als *ethiek*. In de praktijk worden de begrippen 'beroepscode' en 'beroepsethiek' door elkaar gebruikt, want de regels specificeren handelingen die men als goed of fout kwalificeert.

Psychologen gebruiken een ethische code om hun werkwijze nader te structureren; regels geven houvast. Voor degenen die met psychologen te maken krijgen, kan zo'n code in verschillende opzichten bruikbaar zijn. De regels maken op bepaalde punten duidelijk wat men mag verwachten. Een ethische code biedt echter ook mogelijkheden om klachten over het werk van psychologen te formuleren.

Verderop in dit boek zullen voorbeelden worden besproken van klachten die men op basis van een concrete beroepscode gegrond of ongegrond kan verklaren. In de eerste twee voorbeelden komt de kwestie van 'goed' of 'fout' in meer algemene zin aan de orde.

Voorbeeld 1.1: Dubbelrol en weinig specifieke opdracht

Enkele jaren geleden gaven de media in Nederland veel aandacht aan de zaak van een vermoord kind. Een elfjarige jongen zou getuige van deze moord zijn geweest en daarom werd hij door de politie enkele malen verhoord. Tijdens deze ver-

horen kreeg de politie het idee dat hij misschien actief bij het misdrijf was betrokken. Later bleek dit overigens niet het geval te zijn geweest.

Psycholoog X is door de politie ingeschakeld om bij de verhoren een rol te spelen. Met toestemming van de ouders trad hij op als vertrouwenspersoon van de jongen. Als zodanig was hij ook aanwezig bij de verhoren. De politie sprak met hem af dat hij de grenzen zou bewaken. Hij mocht ingrijpen als men tijdens een verhoor te ver zou gaan. Bovendien besprak de politie met hem wat voor soort ondervraging nog aanvaardbaar zou zijn. Van de psycholoog wilde de politie vernemen hoe hard men mocht optreden, zonder de jongen emotioneel te zwaar te belasten.

In dit voorbeeld is de informatie over psycholoog X ontleend aan berichten in de media. De gegevens kunnen hierdoor gekleurd en vertekend zijn. Wie een oordeel over de aanvaardbaarheid van het doen en laten van deze psycholoog wil vellen, zal meer nauwkeurige informatie moeten verkrijgen over diens werkwijze. Die informatie wordt bij de bespreking van voorbeeld 1.1 niet verder verstrekt. Ik beperk me tot enkele *vragen* die in beroepsethische zin belangrijk zijn voor een oordeel over psycholoog X.

Een eerste vraag betreft de combinatie van rollen die de psycholoog uit het voorbeeld lijkt te spelen. In hoeverre mag een vertrouwenspersoon informant zijn van een instantie (hier: de politie) die feiten tracht te achterhalen? Als we het begrip vertrouwenspersoon letterlijk nemen, dan moet psycholoog X alles wat hij van de jongen te weten komt beschouwen als vertrouwelijke informatie. Hoe is die rol te verenigen met de opdracht om met de politie te praten over de wijze waarop de jongen kan worden verhoord? Kan een psycholoog iets over grenzen vertellen zonder te laten doorschemeren wat hij in vertrouwen te weten is gekomen?

Deze kwestie is ook van een andere kant te benaderen, bijvoorbeeld met de volgende vraag. In hoeverre kan een adviseur van de politie nog vertrouwelijk omgaan met informatie die hij van ie-

mand krijgt die wordt verhoord?

Misschien bespreekt de psycholoog regelmatig met dit kind wat hij de politie wil adviseren. Als de jongen instemt met het doorgeven van bepaalde informatie, dan is geen sprake van doorbreking van vertrouwelijkheid. Kan een elfjarige echter de consequenties overzien van datgene waarvoor hij toestemming geeft? Moet die toestemming niet telkens aan de ouders gevraagd worden? Maar dan speelt opnieuw het probleem van vertrouwelijkheid, want mogen ouders zomaar weten wat het kind in vertrouwen aan de psycholoog meedeelt?

Een andere vraag betreft de ruim geformuleerde opdracht. Is eigenlijk wel duidelijk wat een psycholoog moet doen die geacht wordt om steun te geven aan zowel de politie als aan een verdachte? Een te ruime of vage opdracht brengt het risico met zich mee dat de opdrachtgever iets heel anders verwacht dan wat de psycholoog kan leveren. Achteraf krijgt de psycholoog dan misschien te horen dat hij helemaal verkeerd of ondeskundig bezig was. De kans op misverstanden wordt geringer indien de psycholoog slechts de opdracht aanvaardt om een onderzoek met een concrete vraagstelling uit te voeren bij een verdachte. Alle betrokkenen (ook de verdachte) kunnen dan gemakkelijker begrijpen wat precies de bedoeling is.

De hier genoemde vragen halen enkele kwesties naar voren, die in een beroepscode nader uitgewerkt kunnen worden. (1) Sommige rollen zijn zo slecht met elkaar te verenigen dat ze niet door dezelfde persoon in dezelfde situatie moeten worden uitgevoerd. (2) Een vertrouwensrelatie impliceert een sterke beperking op datgene wat aan anderen mag worden meegedeeld. (3) Vertrouwelijkheid kan worden opgeheven als de persoon om wie het gaat zelf toestemming geeft om iets aan anderen mee te delen, maar dan moet die persoon wel goed kunnen overzien wat deze toestemming inhoudt. (4) Tenslotte is het belangrijk voor psychologen om slechts opdrachten te aanvaarden die voldoende specifiek zijn. Te ruim geformuleerde opdrachten leiden gemakkelijk tot misverstanden.

Voorbeeld 1.2: Psycholoog met joints

Een student klinische psychologie, ingeschreven aan een Nederlandse universiteit, loopt stage in een buitenlandse kliniek voor minderjarige patiënten. Een van de patiënten vertelt aan deze student dat psycholoog X tijdens een groepsessie joints uitdeelde. Die psycholoog eiste van zijn patiënten dat zij dit geheim zouden houden. Volgens de student handelde psycholoog X verkeerd, maar tegelijk voelt de student zich klemgezet: wat moet je nu doen als je zoiets te horen krijgt van een patiënt?

De gestelde vraag haalt diverse problemen naar voren. De student kan psycholoog X in deze kliniek aanspreken op diens gedrag, maar dit houdt een vorm van verraad in, want X weet dan onmiddellijk dat ten minste een van zijn patiënten de geheimhouding schond. Zwijgen betekent echter dat psycholoog X de door de student afgekeurde handelwijze mogelijk herhaalt. Is dit in het belang van de patiënten?

Met ‘klokkenluiders’ – degenen die misstanden aan de kaak stellen – loopt het vaak slecht af. Ze komen gemakkelijk klem te zitten, omdat ze beschouwd worden als lastige figuren die de interne verhoudingen verstoren. Is het dan toch maar niet beter om te zwijgen over wat de patiënt vertelde? Onze student mag verwachten dat zijn stage moeilijker zal verlopen indien hij een van de psychologen in deze kliniek aanklaagt. In hoeverre moet die student zijn eigenbelang ondergeschikt maken aan een meer algemeen belang?

Er spelen ook andere problemen. De student loopt stage in een *buitenlandse* kliniek: is hij wel goed op de hoogte van de in dat land geldende wettelijke bepalingen met betrekking tot verstrekking en gebruik van softdrugs? Heeft psycholoog X de aldaar geldende wet overtreden, of handelde hij binnen de hem toegestane ruimte? De beslissing over wat de student nu moet doen, kan mede worden bepaald door de vraag in hoeverre er sprake is van wetsovertreding. Daarbij is het trouwens ook belangrijk om te we-

ten hoe in dat land de wettelijke regels geformuleerd zijn met betrekking tot omgang met minderjarigen. Moeten de ouders niet op de hoogte zijn van wat er gebeurt? Hoe is dat hier geregeld?

Psychologen behoren zich aan de wetten van het land te houden, maar ze zijn ook onderworpen aan andere regels die hun speelruimte verder kunnen inperken. Wanneer de psycholoog uit het voorbeeld lid is van een landelijke beroepsvereniging, dan behoort hij zich te houden aan de ethische code die deze organisatie aan haar leden oplegt. Moet de student niet eerst nagaan aan welke specifieke beroepscode de psycholoog is gebonden? Enkele beperkingen die beroepscodes aan psychologen opleggen, zijn te illustreren met de volgende overwegingen.

In veel landen bevatten ethische codes voor psychologen regels die er op neerkomen dat hulpverlening aan patiënten of cliënten op een deskundige wijze moet plaatsvinden. Naast de vraag of verstrekking van softdrugs aan minderjarige patiënten wettelijk is toegestaan, komt dan een andere kwestie naar voren: maakte verstrekking van cannabis deel uit van een weloverwogen behandelplan, of was het slechts een persoonlijk gebaar van de psycholoog?

In het gegeven voorbeeld lijkt het verzoek om geheimhouding aan patiënten moeilijk te rijmen met een vooraf opgesteld behandelplan. Kenmerkend voor zo'n plan is namelijk dat men het aan anderen – bijvoorbeeld collega's van de psycholoog – kan voorleggen om het op zijn merites te beoordelen. Bovendien schrijven ethische codes meestal voor dat behandelplannen pas mogen worden uitgevoerd als de betrokkenen hierover goed zijn ingelicht. Er moet ook duidelijk worden gevraagd of ze met het plan instemmen.

In beroepscodes voor psychologen staat vaak dat de grenzen van het vak in acht moeten worden genomen. Verstrekking van softdrugs valt buiten die grenzen. Voor zover het in therapeutische zin al is toegestaan, behoort het tot het domein van het geneeskundig handelen en kunnen we het vergelijken met toediening van medicijnen. Psychologen zijn daartoe niet opgeleid.

En als psycholoog X die joints nu alleen maar ronddeelde om

eens een keer *aardig* voor de patiënten te zijn? Beroepscodes uit verschillende landen benadrukken dat psychologen geen misverstanden moeten laten bestaan over hun optreden. Rolverwarring behoort te worden voorkomen. Hieruit volgt uiteraard geen verbod op een vriendelijke bejegening, maar sommige rollen zijn nu eenmaal onverenigbaar, zoals we al zagen in voorbeeld 1.1. Wie als professioneel hulpverlener patiënten of cliënten behandelt, behoort zich daartoe te beperken. Die eis kan men trouwens ook direct afleiden uit regels over deskundigheid.

Bovenstaande overwegingen kunnen door de student uit voorbeeld 1.2 worden gebruikt om te benadrukken waarom een psycholoog verkeerd handelt door joints aan patiënten te verstrekken en daarbij ook nog eens geheimhouding te eisen. Hiermee is echter nog geen antwoord gegeven op de vraag wat die student moet doen nadat hij het verhaal van de patiënt hoorde. De eerder genoemde belangentegenstellingen bestaan nog steeds. Bovendien weet de student ook niet, of de patiënt de waarheid sprak. De vraag of er inderdaad foutief is gehandeld door psycholoog X, valt pas te beantwoorden nadat er meer duidelijkheid is gekomen over 'de feiten'. Misschien vertelt hij hierover een heel ander verhaal dan deze patiënt.

De student die stage loopt, zou nu binnen de kliniek het probleem in meer algemene zin aan de orde kunnen stellen. Bijvoorbeeld door in een gesprek met zijn directe begeleiders op te merken dat een patiënt hem iets meedeelde dat moeilijk in overeenstemming lijkt te brengen met adequate hulpverlening. Zonder zelf meteen de psycholoog aan te klagen, kan aan die begeleiders worden gevraagd hoe je als student in deze kliniek met dergelijke informatie om moet gaan. Ook zou de student aan de patiënt duidelijk kunnen maken dat deze het recht heeft om klachten in te dienen bij de bevoegde instanties. Waarschijnlijk heeft de kliniek een eigen klachtencommissie. Wanneer daar een klacht wordt gedeponeerd, zal zo'n commissie trachten om zowel bij de klager als bij de aangeklaagde psycholoog meer duidelijkheid over de feiten

te krijgen. Een klacht bij een beroepsvereniging wordt op vergelijkbare wijze behandeld. Hierover komen we verderop in dit boek nog te spreken.

De onzekerheden waarmee de student uit voorbeeld 1.2 te maken krijgt, zijn hiermee niet verdwenen. Het is duidelijk dat de student belangenconflicten kan onderkennen. Op basis van het verhaal van de patiënt lijkt te kunnen worden geconcludeerd dat psycholoog X fout handelde. Toch geldt hier enig voorbehoud. Ten eerste is meer informatie nodig over wettelijke bepalingen en de specifieke beroepscode waaraan deze psycholoog zich heeft te houden. Ten tweede kan niet zonder meer worden afgegaan op informatie van een van de betrokkenen: de feiten kunnen er anders uitzien zodra er ook informatie van anderen beschikbaar komt. Toetsing van iemands gedrag aan een wet of aan een beroepscode vereist in elk geval meer helderheid over die feiten.

Principes en standaards

Regels uit ethische codes variëren in de mate van concreetheid waarin ze goede of foute handelingen specificeren. Soms is dit al heel mooi te zien aan de wijze waarop een beroepscode is ingedeeld. De code van de American Psychological Association (APA) maakt bijvoorbeeld een scherp onderscheid tussen algemene principes en ethische standaards (APA, 2010). Algemene principes worden gepresenteerd als ‘na te streven doelen om psychologen naar de hoogste idealen van de psychologie te leiden’. Ethische standaards specificeren ‘af te dwingen gedragsregels’. Dit onderscheid is belangrijk, want het is vaak lastig om vast te stellen of iemand zich echt inzet voor het verwezenlijken van idealen, terwijl het veel gemakkelijker is om te bepalen of men zich aan meer concrete gedragsregels hield.

De algemene regels uit de APA-code geven wel richting aan iemands activiteiten, maar meestal is pas op lange termijn te zien in hoeverre doelstellingen ook echt worden gerealiseerd. Ethische

standaards, daarentegen, zijn bruikbaar om overtredingen direct vast te stellen.

Het genoemde onderscheid lijkt op wat we bij allerlei sporten zien. Voetballers gebruiken bijvoorbeeld het algemene principe dat de eigen club tijdens wedstrijden minstens een doelpunt meer moet scoren dan de tegenstander. Een belangrijk beginsel, al kan het lang niet altijd worden verwezenlijkt. Wedstrijden worden wel eens verloren. Soms lukt het om te winnen, maar moet men tot ver in de blessuretijd wachten op het beslissende doelpunt.

Voetballers kennen echter ook spelregels in de vorm van gebods- en verbodsbepalingen. Als de bal aan de zijkant van het veld buiten de lijnen raakt, moet deze vanuit de nek worden ingegooit. Een onderhandse worp is dan niet toegestaan. De keeper mag de bal met de hand spelen, mits dit niet buiten het zestienmetergebied gebeurt. De ethische standaards van de APA-code lijken op dat soort spelregels.

Voorbeeld 1.3: Amerikaanse principes en standaards

De APA-code kent een vijftal algemene principes. Ze staan in die beroepscode aangeduid met hoofdletters:

- A. bevordering van welzijn en voorkoming van schade
- B. trouw en verantwoordelijkheid
- C. integriteit
- D. rechtvaardigheid
- E. respect voor de rechten en de waardigheid van mensen

Bij elk van deze principes is in de APA-code een korte toelichting opgenomen.

De ethische standaards, aangeduid met cijfers, zijn ondergebracht in een tiental categorieën:

- 1. de afhandeling van ethische kwesties
- 2. deskundigheid
- 3. menselijke relaties
- 4. privacy en vertrouwelijkheid

5. advertenties en andere publieke uitspraken
6. dossiers en honoraria
7. onderwijs en opleiding
8. onderzoek en publiceren
9. beoordeling
10. therapie

Binnen elk van deze categorieën staan zes tot vijftien specifieke artikelen vermeld. Sommige hiervan kennen nog weer verdere onderverdelingen.

In de Amerikaanse beroepscode staan de algemene principes duidelijk gescheiden van de ethische standaards afgedrukt. Er bestaan echter ook ethische codes waarin deze sterker op elkaar betrokken zijn. Een voorbeeld hiervan is te vinden in de beroepscode van de Canadian Psychological Association (CPA). De Canadese code gaat uit van een viertal principes. Deze staan met Romeinse cijfers aangeduid:

- I. respect voor de waardigheid van personen
- II. verantwoorde zorg
- III. integriteit in relaties
- IV. verantwoordelijkheid ten opzichte van de samenleving

Bij elk van deze principes staat uitvoerig beschreven welke waarden worden benadrukt, maar direct daarna wordt het desbetreffende principe gespecificeerd in een groot aantal ethische standaards (variërend van 31 tot 50) die op hun beurt ook weer in groepjes geordend zijn (CPA, 2000).

De beroepsethiek van het Nederlands Instituut van Psychologen (NIP) is afgedrukt als bijlage van dit boek (oorspronkelijke publicatie: NIP, 2015). Deze code kent vier basisprincipes. Ze zijn veel beknopter beschreven dan de uitgangspunten van de CPA-code. De basisprincipes uit de Nederlandse code worden aangeduid met de volgende begrippen: verantwoordelijkheid, integriteit, respect en deskundigheid. Elk van deze basisprincipes is uitgewerkt

in richtlijnen. Net als in de CPA-code heeft men deze richtlijnen weer geordend in groepen. Een scherpe scheiding tussen principes en standaards valt hier niet te maken. We kunnen beter zeggen dat er sprake is van een hiërarchische ordening. De basisprincipes bevatten zowel doelstellingen als concrete gebodsbepalingen.

Voorbeeld 1.4: Een Nederlandse combinatie van doelstelling en geboden

Het tweede basisprincipe van de NIP-code is integriteit. De bijbehorende tekst luidt: ‘Psychologen streven naar integriteit in de wetenschapsbeoefening, het onderwijs en de toepassing van de psychologie. In hun handelen betonen psychologen eerlijkheid, gelijkwaardige behandeling en openheid tegenover betrokkenen. Zij scheppen tegenover alle betrokkenen duidelijkheid over de rollen die zij vervullen en handelen in overeenstemming daarmee.’

De eerste zin van deze tekst gaat over iets waarnaar men moet streven. Dit impliceert een inspanningsverplichting, maar het hoeft niet meteen duidelijk te zijn of het nagestreefde doel al is bereikt. De volgende zinnen uit de tekst zijn anders van aard, want nu gaat het om zaken die psychologen telkens weer moeten realiseren. Psychologen zijn onmiddellijk aan te spreken op eerlijkheid, gelijkwaardige behandeling, openheid en duidelijkheid over rollen.

De NIP-code werkt het basisprincipe integriteit vervolgens uit in paragrafen over betrouwbaarheid (drie artikelen), eerlijkheid (zes artikelen) en rolintegriteit (acht artikelen). Stel dat er bijvoorbeeld een klacht komt over een psycholoog die op een verwarrende manier tegelijk begeleider en beoordelaar van iemand was, dan ligt het voor de hand om naar concrete artikelen in de paragraaf over rolintegriteit te zoeken.

In België zijn psychologen gebonden aan een wettelijk vastgestelde ‘plichtenleer’, een deontologische code (zie: Psychologencommissie, 2014). De eerste twee hoofdstukken hieruit bevatten

algemene bepalingen en definities. Daarna volgt een hoofdstuk over het beroepsgeheim. Vervolgens bevat de Belgische plichtenleer een uitvoerig hoofdstuk met algemene principes. Deze zijn onderverdeeld in vier afdelingen die op hun beurt weer worden uitgesplitst in meer concrete artikelen en paragrafen. De titels van de afdelingen uit het Belgische hoofdstuk algemene principes luiden als volgt:

1. eerbiediging van de waardigheid en de rechten van de persoon
2. verantwoordelijkheid van de psycholoog
3. de competentie van de psycholoog
4. integriteit, eerlijkheid van de psycholoog

In de Nederlandse en Belgische beroepscode worden thema's behandeld die goed vergelijkbaar zijn. Beide stelsels van regels zijn namelijk geënt op een algemene structuur voor een beroepsethiek, gepresenteerd door de Europese federatie van beroepsverenigingen van psychologen EFPA. Hierin staan diverse principes en uitwerkingen van regels beschreven, maar de beroepsverenigingen in de aangesloten landen houden ruimte om bepalingen nader uit te werken en om aanvullende regels op te nemen (EFPA, 2005).

Ondanks dit streven naar Europese eenheid is de variatie tussen landen nog vrij groot. In Duitsland, bijvoorbeeld, bestaat een beroepscode van twee verenigingen gezamenlijk: het Deutsche Gesellschaft für Psychologie (DGPs) en het Berufsverband Deutscher Psychologinnen und Psychologen (BDP). Afgezien van een preambule en de slotbepalingen bestaat de code van de beide Duitse verenigingen uit een drietal hoofdstukken: algemene bepalingen, psychologie bij onderzoek en onderwijs, en psychologie in de praktijk (zie DGPs, 2005).

Voorbeeld 1.5: Duitse regels

Het hoofdstuk met algemene bepalingen uit de Duitse beroepscode bevat passages over de aanduiding van het beroep en het gebruik van titulatuur, de relatie met collega's en andere beroepsgroepen, gebruik van gegevens en rapportage,

alsmede adverteren en openbaarheid. Elk van deze thema's is vervolgens weer verder gespecificeerd in concrete artikelen. Zo mogen Duitse psychologen in folders of brochures hooguit zes specialisaties bij hun eigen naam vermelden. Het is deze psychologen wel toegestaan om (met toestemming van de betrokkenen) in die geschriften verwijzingen op te nemen naar cliënten en naar opdrachtgevers, maar verwijzingen naar patiënten zijn verboden. Ook is het niet toegestaan om bevestigingen van tevredenheid te vermelden.

Een dergelijke specificatie van wat wel of niet in folders of brochures mag staan, vindt men in de beroepscode van het NIP niet terug. Wel vermeldt de Nederlandse code dat opdrachtgevers en cliënten duidelijk moeten worden geïnformeerd over de gang van zaken bij een psycholoog.

Bronnen van variatie

Het is niet vreemd dat er variatie bestaat tussen beroepscodes van psychologen in verschillende landen. Nogal wat regels lopen parallel aan bepalingen uit lokale wetgeving. Nederland kent bijvoorbeeld de Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst (WGBO) die in de gezondheidszorg een aantal rechten en plichten specificeert in de relatie tussen zorgverleners en patiënten (zie bijvoorbeeld Baneke, 2002). In de gezondheidszorg hebben patiënten volgens deze wet recht op informatie, ze moeten toestemming geven bij het aangaan van een behandeling, ze hebben het recht om hun eigen dossier in te zien en ze kunnen desgewenst ook een afschrift (kopie) krijgen van wat er in dat dossier staat. De NIP-code bevat regels die hiermee goed te vergelijken zijn, maar deze regels blijven niet beperkt tot de gezondheidszorg. Bepalingen met betrekking tot informatieverstrekking, toestemming, inzage en afschrift verbreedt de NIP-code naar een grote variëteit aan professionele relaties tussen psychologen en cliënten. Wanneer bijvoorbeeld een psycholoog informatie heeft opgeslagen over een solli-

citant bij wie een onderzoek is uitgevoerd naar diens geschiktheid voor een functie, dan heeft ook die sollicitant volgens de NIP-code recht op inzage in het dossier, voor zover dit op hem of haar betrekking heeft.

Wetgeving kan van land tot land op allerlei onderdelen verschillen. Het is dan niet vreemd dat ook de beroepscode van psychologen dergelijke verschillen weerspiegelen. Een andere bron van variatie is te vinden in wat we zouden kunnen aanduiden als 'lokale incidenten'.

In Nederland werd jaren geleden een klacht gegrond verklaard tegen een psycholoog die een bedelbrief stuurde naar cliënten van een in financiële nood verkerende therapeut (Verdam, 1995). Hoewel die psycholoog geen geld voor zichzelf vroeg, werd hij toch aangeklaagd door een echtpaar dat bij die therapeut in behandeling was. De briefschrijver had onder zijn naam gezet dat hij psycholoog-psychotherapeut was. Het echtpaar voelde zich door die titulatuur onder druk staan; ze durfden niet te weigeren om geld over te maken.

Deze klacht heeft invloed gehad op een bepaling in latere versies van de NIP-code. In de Nederlandse beroepscode heeft jarenlang een artikel gestaan dat als volgt luidt: 'De psycholoog is nauwgezet bij het vermelden van zijn opleiding en kwalificaties, ervaring, deskundigheid en titels. Hij vermeldt deze uitsluitend wanneer zij relevant zijn.' Zonder de klacht van het genoemde echtpaar zou dit laatste zinnetje waarschijnlijk nooit in de Nederlandse code zijn opgenomen. In de meest recente versie van deze code is dit zinnetje over relevantie van vermelding van titels echter weer geschrapt. Psychologen hoeven zich namelijk niet voortdurend af te vragen, of vermelding van hun eigen persoonsgegevens wel altijd relevant is. Wel moeten ze ervoor zorgen dat ze informatie niet misbruiken om iemand op een oneigenlijke manier tot bepaalde handelingen te dwingen of te verleiden. In de huidige beroepscode staat in artikel 44: 'Psychologen zijn nauwgezet bij het vermelden van hun opleiding en kwalificaties, ervaring, deskundigheid en titels.' Het verbod op misbruik is in meer algemene zin geformuleerd in een

artikel dat hier aan voorafgaat, namelijk artikel 43: ‘Psychologen maken geen misbruik van hun psychologische kennis en vaardigheden of van het overwicht dat voortvloeit uit hun deskundigheid of positie.’

In voorbeeld 1.5 is een Duits verbod aangestipt op vermelding van meer dan zes specialisaties in eigen folders en brochures. Dit expliciete verbod lijkt er op te wijzen dat psychologen in Duitsland ooit discussies hebben gevoerd met collega’s die in folders hun eigen vaardigheden te sterk aandikten. Beperking tot zes specifieke kenmerken is dan typisch een compromis waarmee iedereen vervolgens kon leven. Er bestaat nauwelijks aanleiding om hierover regels te formuleren zolang er nooit is geklaagd over de manier waarop psychologen zichzelf aanprijzen.

Voorbeeld 1.6: Pim Fortuyn en prinses Margarita

Nederlandse media gaven jaren geleden veel aandacht aan de politicus Pim Fortuyn (vermoord in 2002) en aan prinses Margarita (een nicht van koning Willem-Alexander). Pim Fortuyn trok indertijd het politieke debat sterk naar zich toe. De prinses beklaagde zich over de wijze waarop het koningshuis haar toenmalige echtgenoot en haarzelf had behandeld. Het optreden in de media van Pim Fortuyn en prinses Margarita verleidde sommige experts ertoe om in het openbaar een ‘psychologische interpretatie’ te geven van hun motieven en karakters. Dergelijke interpretaties zijn die experts niet door iedereen in dank afgenomen (Bravenboer, 2003; Koene, 2002 – zie echter ook Van Strien, 2002).

Naar aanleiding van dergelijke discussies staat in de huidige beroepscode van het NIP artikel 24: ‘Wanneer psychologen professionele uitspraken doen in de media over personen, al dan niet met hun toestemming, betrachten zij daarbij terughoudendheid. Zij geven zich rekenschap van hun verantwoordelijkheid om schade te voorkomen.’ Kennelijk wordt het psychologen niet verboden om – zonder toestemming van de betrokkenen – in het openbaar uit-

spraken te doen over bekende mensen, maar ze moeten wel goed nadenken over de gevolgen hiervan.

Amerikaanse preambule

Aan het begin van beroepscode voor psychologen is meestal een paragraaf te vinden die als ‘preamble’ wordt aangeduid. Zo’n preamble is een inleidende tekst die enkele uitgangspunten verwoordt. Deze uitgangspunten zijn nog ruimer dan de algemene principes uit de code. Dit valt goed te illustreren aan de hand van de preamble van de Amerikaanse beroepscode.

De eerste zin hieruit luidt in vertaling als volgt: ‘Psychologen verplichten zich tot het doen groeien van wetenschappelijke en professionele kennis over gedrag en over de wijze waarop mensen zichzelf en anderen begrijpen; ook verplichten ze zich tot een zodanig gebruik van dergelijke kennis dat hiermee verbeteringen tot stand kunnen worden gebracht in de omstandigheden waaronder personen, organisaties en de maatschappij functioneren’ (APA, 2010).

Een hele mond vol: deze ene zin duidt een zeer complex programma aan. Geen enkele psycholoog zal dit programma op eigen houtje kunnen waarmaken. Een fors aantal taken wordt hier opgestapeld. Er mag om te beginnen niet zomaar kennis worden verworven; die kennis moet zowel wetenschappelijk als professioneel zijn. Degenen die kennis verwerven behoren zich niet alleen te richten op uiterlijk waarneembare gedragspatronen, maar ze moeten ook uitzoeken welke betekenis men daaraan geeft. Kennis over dergelijke interpretaties mag bovendien niet beperkt blijven tot de manier waarop mensen tegen zichzelf aankijken; het is ook noodzakelijk om er een sociale component bij te betrekken. Bovendien moet al die kennis ook nog eens bruikbaar zijn: niet alleen voor individuen, maar eveneens voor grotere groepen – tot de hele samenleving aan toe. Het gebruik van kennis is daarbij beslist niet waarde vrij, want er behoort op alle niveaus gewerkt te worden aan

verbetering van levensomstandigheden. Dit betekent trouwens dat psychologen ook in staat moeten zijn om op een zeer hoog niveau conflicten te voorkomen of te beheersen, want verbetering van de een mag kennelijk niet zomaar ten koste gaan van anderen. Verbetering van bijvoorbeeld een samenleving ten koste van bepaalde personen lijkt uit den boze.

Wie de eerste zin uit de Amerikaanse preambule leest, begrijpt dat het hier niet gaat om een principe waaraan men het doen en laten van afzonderlijke psychologen gemakkelijk kan toetsen. Dit is veeleer het 'mission statement' van een omvangrijke beroepsgroep.

Het is interessant om ook de volgende drie zinnen uit de Amerikaanse preambule over te nemen, want hier zien we psychologen als personen in beeld komen. Bovendien wordt al wat meer toegevoegd naar de principes en standaards die verderop in de Amerikaanse code worden gespecificeerd.

Die volgende zinnen uit de Amerikaanse preambule luiden in vertaling: 'Psychologen respecteren en beschermen burgerrechten en mensenrechten, alsmede de fundamentele betekenis van vrijheid ten aanzien van het verzamelen en bekendmaken van gegevens via onderzoek, onderwijs en publicaties. Zij spannen zich in om het publiek te helpen om op basis van informatie oordelen en keuzen te ontwikkelen met betrekking tot menselijk gedrag. Hierbij vervullen zij talrijke rollen, zoals die van onderzoeker, opleider, diagnosticus, therapeut, supervisor, adviseur, bestuurder, maatschappelijk veranderaar en getuige-deskundige.'

Vervolgens maakt de Amerikaanse preambule duidelijk dat de ethische code bedoeld is om een verzameling van gemeenschappelijke principes en standaards te bieden waarop psychologen hun wetenschappelijke en beroepsmatige arbeid kunnen baseren. De standaards hebben betrekking op de meeste situaties waarin psychologen komen te verkeren. Met andere woorden: de 'dekking' zal nooit helemaal compleet kunnen zijn. Bovendien stelt de preambule dat standaards niet voor eens en voor altijd vastliggen: psychologen behoren zich in te spannen om ze verder te ontwikkelen.

Ook formuleert de Amerikaanse preambule nog een bedoeling van de ethische code: deze is gericht op het welzijn en de bescherming van personen en groepen waarmee psychologen tijdens hun werk te maken krijgen.

De tekst van deze preambule bestaat niet uit holle frasen. We kunnen er belangrijke uitgangspunten in herkennen. Enkele hiervan geef ik hieronder in eigen woorden weer:

- Psychologie is niet zomaar het toepassen van een aantal technieken. De basis van het werk berust op kennisverwerving. Dit laatste is een voortgaand proces, wat onder meer inhoudt dat psychologen hun werkwijze telkens zullen moeten bijstellen aan de hand van nieuw verworven inzichten.
- Psychologen moeten op verschillende niveaus tegelijk kunnen denken. Ze moeten de belangen dienen van zowel individuen als grotere groepen (organisaties, de hele samenleving).
- Mensen waar psychologen mee te maken krijgen, moeten worden beschouwd als individuen met keuzevrijheid. Psychologen behoren ervoor te zorgen dat die personen over voldoende informatie beschikken om keuzen op rationele gronden te maken. Dit laatste kan niet worden afgedwongen; psychologen behoren echter wel de voorwaarden te scheppen om rationele keuzen mogelijk te maken.
- Psychologen moeten zelf goed kunnen inschatten wat als een verbetering of als een verslechtering zal worden beschouwd door de betrokkenen.

Nederlandse preambule

Ook de NIP-code kent een preambule. Deze is veel bescheidener dan de hierboven beschreven preambule uit de Amerikaanse code. Dit is al meteen te merken aan de eerste zin: ‘In het belang van degenen op wie het beroepsmatig handelen van psychologen betrekking heeft en in het belang van de kwaliteit van de beroepsuitoefening, heeft het Nederlands Instituut van Psychologen besloten

ethische principes te formuleren en daarop nadere richtlijnen te baseren.’

Deze eerste zin specificceert wel belangen die met zo’n code worden gediend, maar er worden hier nog geen verplichtingen van psychologen aangeduid. Dit is een groot verschil met de openingszin van de Amerikaanse preambule. In de geciteerde Nederlandse tekst staat wel dat de beroepscode een breed bereik moet hebben en kwaliteit van professioneel handelen moet bevorderen. Dit laatste veronderstelt een norm, maar die wordt in de preambule niet verder uitgewerkt.

De volgende zinnen uit de Nederlandse preambule brengen een tweeledig doel van de beroepscode ter sprake: bevorderen van beroepsethische reflectie en het bieden van een maatstaf voor de toetsing van beroepsmatig handelen. Daarna wijst de preambule op drie problemen. Deze zijn als volgt samen te vatten. (a) Er is vaak sprake van ongelijke relaties, wat kan leiden tot afhankelijkheid van betrokkenen. (b) Relaties met anderen kunnen in de loop der tijd veranderen, waardoor soms weer andere regels uit de beroepscode van toepassing zullen zijn. (c) Psychologen vervullen soms diverse rollen tegelijk waardoor verwarring ontstaat.

Dit drietal problemen is in de preambule slechts verwoord als constatering waaraan nog geen consequenties worden verbonden.

Vervolgens stipt de Nederlandse preambule een dekkingprobleem aan: ‘Een beroepscode kan geen eenduidige handleiding zijn, die zonder nadere overwegingen uitsluitel geeft over wat in elke situatie de juiste handelwijze is.’ Hieraan wordt toegevoegd dat basisprincipes en richtlijnen weliswaar gelijktijdig geldig zijn, maar tevens met elkaar op gespannen voet kunnen staan: ‘In zo’n geval is er sprake van een ethisch dilemma waarbij het gaat om een afweging van welke ethische principes daarbij het zwaarste wegen.’

De beroepscode, zo gaat de preambule verder, dient dan als hulpmiddel om die afweging te expliciteren en om een keuze te verantwoorden. Wanneer psychologen daarbij moeilijkheden on-

dervinden, is het zinvol om vakgenoten en de beroepsvereniging in te schakelen.

Verderop lezen we dat psychologen bereid moeten zijn om hun professioneel handelen in beroepsethische zin onder collega's ter discussie te stellen. Psychologen moeten ook meewerken aan toetsingsprocedures bij instanties die de beroepsvereniging voor dat doel in het leven heeft geroepen.

Ten slotte vermeldt deze preambule dat de NIP-code bindende kracht heeft voor alle leden van deze vereniging. De vereniging meent bovendien dat psychologen die hierbij niet zijn aangesloten zich eveneens moeten gedragen op een manier die bij de code past.

Met betrekking tot uitgangspunten heeft de Nederlandse preambule veel minder te bieden dan de Amerikaanse. Zelf interpreteer ik de Nederlandse preambule als volgt:

- Het werk van psychologen raakt aan uiteenlopende belangen. Die belangen zijn ermee gediend dat psychologen zich aan regels houden.
- In concrete situaties kunnen regels strijdig zijn. Psychologen zullen dan zelf een afweging moeten maken. Hoewel zij daarbij anderen kunnen raadplegen, blijven zij verantwoordelijk voor hun eigen keuze.
- In eigen kring (binnen de beroepsgroep) moet die keuze geëxpliciteerd kunnen worden. Anderen hebben het recht om die keuze te toetsen aan de bepalingen uit de code.

Inhoudelijk geformuleerde uitgangspunten zijn nauwelijks te vinden in deze preambule. Dat is het grote verschil met de eerder besproken Amerikaanse tekst. De Nederlandse preambule gaat vooral over procedurele kwesties: de noodzaak om afwegingen te maken en de bereidheid om eigen keuzen te verantwoorden. Waarbij overigens opvalt dat die verantwoording geschiedt onder collega's, dus in eigen kring. Kennelijk hoeft de beroepsethische verantwoording niet zo openlijk plaats te vinden dat de hele samenleving daar ook direct bij betrokken wordt.

Opmerkingen over beroepsethische verantwoording halen de

vraag naar voren, hoe klachten over het werk van psychologen worden behandeld. Om niet verward te raken in procedures die in elk land weer anders kunnen zijn, beperk ik me tot een beschrijving van een tweetal klachtenprocedures in de Nederlandse context. Eerst wordt de procedure bij het NIP beschreven. Verderop komt nog een andere groep ter sprake, namelijk de psychologen die geregistreerd zijn volgens de Wet BIG (Wet op de beroepen in de individuele gezondheidszorg).

Behandeling van klachten bij het NIP

Degenen die lid worden van het Nederlands Instituut van Psychologen, de landelijke beroepsvereniging, ondertekenen een verklaring waarin zij stellen dat zij zich aan de beroepscode zullen houden. Daarop zijn zij dus ook aan te spreken.

Voor de behandeling van klachten heeft het NIP een commissie ingesteld: het College van Toezicht (CvT). Dit college bestaat uit psychologen en juristen. Het CvT werkt met kamers, oftewel subcommissies. Bij elke klacht wordt een beperkt aantal leden van het college aangewezen om deze te behandelen. De voorzitter en de secretaris van een kamer zijn jurist; de andere leden zijn psycholoog. In een kamer mogen nooit minder psychologen zitten dan juristen. Dit betekent dus dat een kamer uit minstens vier leden moet bestaan. Beslissingen neemt men bij meerderheid van stemmen. In de praktijk gaat het bijna altijd om beslissingen waarover consensus bestaat: alle leden van de kamer zijn het dan met elkaar eens geworden over het uiteindelijk te geven oordeel.

Het College van Toezicht neemt alleen klachten in behandeling tegen psychologen die aan het NIP zijn verbonden. Het gaat hierbij niet alleen om psychologen die lid van deze vereniging zijn, maar ook om niet-leden die in een specialistisch register van het NIP geregistreerd staan. De beroepsvereniging stelt namelijk bepaalde registers van vakbekwaamheid open voor anderen. Degenen die daarin worden bijgeschreven, moeten verklaren dat zij zich aan de beroepscode houden.

Anonieme klachten worden niet behandeld. De klager zelf moet een duidelijk belang hebben bij de behandeling ervan. Wanneer dit niet zo is, komt een klacht alleen in aanmerking voor behandeling als het belang van de psychologie gediend is met een formele uitspraak over de zaak in kwestie. De geloofwaardigheid van de professie kan bijvoorbeeld in het geding zijn; dan doet het er weinig meer toe wie de klacht formuleerde. Onbeduidende klachten, daarentegen, worden terzijde geschoven. Een voorbeeld van zo'n triviale klacht: 'De psycholoog die ik op straat zag lopen, had zijn schoenveters niet netjes gestrikt!' Niemand heeft echt belang bij een formele afhandeling van onbeduidende klachten.

Klachtenprocedures kosten tijd. Tussen het indienen van een klacht en het ontvangen van een schriftelijke uitspraak liggen enkele maanden. Dat is de prijs die wordt betaald voor een zorgvuldige afhandeling. Klagers moeten hun grieven schriftelijk inbrengen, voorzien van argumenten. Die tekst – het klaagschrift – wordt doorgestuurd naar de psycholoog op wie de klacht betrekking heeft. Binnen een bepaalde termijn moet deze psycholoog schriftelijk reageren. Die reactie wordt aangeduid als het verweer. Vervolgens wordt meestal nog een zitting georganiseerd waarop beide partijen hun standpunt mondeling kunnen toelichten. Het college kan echter ook besluiten om de klacht alleen op basis van de stukken te behandelen.

Een mondelinge behandeling verloopt heel formeel. Beide partijen zijn aanwezig; men kan elkaars uiteenzettingen dus horen. De voorzitter geeft gelegenheid om aanvullingen te geven op de schriftelijk ingebrachte stukken. De leden van het college kunnen om nadere toelichting vragen. In de klachtenprocedure mogen de partijen zich laten bijstaan door een raadsman of -vrouwe. Die persoon is bij de mondelinge behandeling aanwezig; hij of zij mag hier ook het woord voeren.

Het college komt tot een beslissing zonder dat de partijen hierbij aanwezig zijn. In de uitspraak hoeft het college zich niet te beperken tot de klacht zoals de klager deze zélf verwoordde. Uitgaan-
de van de vastgestelde feiten mag een klacht 'ambtshalve worden

aangevuld'. Dit wil zeggen dat in de uitspraak ook zaken naar voren mogen komen die de klager zelf misschien niet eens herkende als een overtreding van de beroepscode. Wel moet de aangeklaagde psycholoog duidelijk de kans hebben gekregen om ook ten aanzien van die zaken verweer te voeren. De mondelinge behandeling biedt hiertoe goede gelegenheid.

De beslissing wordt door de secretaris op schrift gesteld en in concept naar de leden van het college gestuurd die bij de uitspraak betrokken zijn. Na goedkeuring van de tekst stuurt men de uitspraak zowel naar de klager als naar de aangeklaagde psycholoog. Het bestuur van het NIP krijgt ook een kopie. Tot 2007 gold de regel dat het bestuur kan besluiten om bepaalde uitspraken in anonieme vorm te publiceren in het maandblad van de vereniging, *De Psycholoog*. Slechts een klein gedeelte van de uitspraken kwam op deze manier in de openbaarheid. Inmiddels is deze regel verruimd: alle uitspraken over klachten die vanaf voorjaar 2007 zijn ingebracht, worden in anonieme vorm op de website van de vereniging gepubliceerd (www.psynip.nl). Het bestuur kan bovendien besluiten om bepaalde uitspraken in niet-anonieme vorm bekend te maken op het gedeelte van de website dat alleen voor NIP-leden toegankelijk is.

Voorbeeld 1.7: Indeling uitspraken CvT

De schriftelijke uitspraken van het College van Toezicht kennen een vaste indeling. Eerst wordt het verloop van de procedure geschetst, met een opsomming van de door klagers en verweerders ingediende stukken en met de datum waarop een mondelinge behandeling plaatsvond. Daarop volgt een korte paragraaf met feiten die inmiddels vast zijn komen te staan. Daarna staat in de uitspraak een zakelijke weergave van zowel de klacht als het verweer. Dan komt de beoordeling van de klacht: het CvT zet uiteen of (en in welke opzichten) de NIP-code is overtreden. De vraag is hier, of de klacht gegrond dan wel ongegrond is. Het CvT kan een maatregel opleggen indien de klacht gegrond wordt verklaard. Deze

maatregel komt dan in de laatste paragraaf van de uitspraak te staan. Het stuk wordt ondertekend met de namen van de leden van het CvT die de beoordeling en de beslissing voor hun rekening nemen.

Maatregelen

Wanneer een klacht gegrond is verklaard, heeft het college de keuze uit een beperkt aantal maatregelen: waarschuwing, berisping, schorsing (voor maximaal twee jaar) uit het lidmaatschap van het NIP, en – de zwaarste sanctie – ontzetting uit het lidmaatschap van de vereniging. Geldboetes worden niet opgelegd.

In de vorige paragraaf is verteld dat ook niet-leden onder de beroepscode van het NIP kunnen vallen, mits zij opgenomen zijn in een specialistisch register van de vereniging. Voor die personen moeten de maatregelen worden aangepast. Voor niet-leden heeft schorsing of ontzetting uit het lidmaatschap geen betekenis, maar schrapping uit het desbetreffende register wél.

Bij een zeer geringe overtreding van de NIP-code kan het college een klacht gegrond verklaren zonder een maatregel op te leggen. Verder is soms sprake van een voorwaardelijke maatregel. Denk bijvoorbeeld aan een voorwaardelijke schorsing, met als voorwaarde dat de psycholoog binnen een bepaalde termijn een aantal formele gesprekken voert met een supervisor. Wanneer de aangewezen supervisor een verklaring tekent dat deze gesprekken inderdaad zoals bedoeld hebben plaatsgevonden, dan gaat de schorsing niet door.

Beide partijen – de klager en de verweerder – kunnen tegen de uitspraak van het College van Toezicht in beroep gaan. Hiertoe heeft het NIP een College van Beroep (CvB) in het leven geroepen. Ook dit CvB behandelt zaken op een formele wijze. In hoger beroep kunnen de uitspraken van het College van Toezicht worden bevestigd, verworpen of op andere wijze herzien. Soms legt het CvB een andere maatregel op. Soms bevestigt men de beslissing

van het CvT, maar wordt de onderbouwing hiervan inhoudelijk veranderd.

De behandeling van klachten door het CvT en het CvB is niet openbaar, klagers zijn echter niet aan vertrouwelijkheid gebonden. Zij kunnen allerlei stukken tekst onder het kopieerapparaat leggen en aan iedere lantaarnpaal bevestigen, of op internet zetten.

Zijn maatregelen zoals waarschuwing, berisping, schorsing en ontzetting uit het lidmaatschap zwaar? Ze hebben om te beginnen een didactische waarde: de beroepsvereniging laat via een officiële instantie merken hoe sterk bepaalde gedragingen worden afgekeurd. Een berisping, bijvoorbeeld, is dan een duidelijk zwaardere afkeuring dan een waarschuwing. Bij klachtenprocedures is de reputatie van de verweerder in het geding: de betekenis van een waarschuwing is mede afhankelijk van de waarde die men aan de eigen reputatie hecht.

Voor sommige psychologen zal de zwaarste sanctie – ontzetting uit het lidmaatschap – misschien weinig betekenen, maar er zijn ook opdrachtgevers en financiers die alleen willen werken met psychologen die lid van het NIP zijn, of in een bepaald register zijn opgenomen. Dan heeft de zwaarste sanctie financiële consequenties voor de betrokkene.

Klagers kunnen het als een genoegdoening zien als hun klacht gegrond wordt verklaard. Sommige klagers gebruiken een uitspraak van het CvT of CvB om bij de burgerlijk rechter een schadevergoeding van de psycholoog te eisen. Het NIP staat echter buiten dergelijke procedures. Rechters maken hun eigen afwegingen.

Psychologen met een BIG-registratie

De hierboven beschreven behandeling van klachten betreft verenigingstuchtrecht. Een groot aantal psychologen in Nederland heeft echter ook te maken met wettelijk tuchtrecht. Beroepsuitoefening op het gebied van de individuele gezondheidszorg is namelijk geregeld in de Wet BIG (Wet op de beroepen in de individuele ge-

zondheidszorg). Deze wet regelt op dit brede terrein voor een aantal beroepen titelbescherming. Volgens de genoemde wet geldt die titelbescherming bijvoorbeeld voor de arts en de apotheker, maar ook voor de gezondheidszorgpsycholoog en de psychotherapeut. In 2006 is bovendien onder de Wet BIG een specialistisch register voor klinisch psychologen ingesteld; ook die titel is nu wettelijk beschermd. Psychologen die als zodanig werkzaam zijn en voldoende opleiding hebben gehad, kunnen zich in een register laten inschrijven. BIG-registers zijn bedoeld om kwaliteit van de beroepsuitoefening te bevorderen. Degenen die in een BIG-register vermeld staan, vallen onder wettelijk tuchtrecht.

Klachten over het werk van BIG-geregistreerden kunnen worden ingediend bij regionale tuchtcolleges, samengesteld uit twee juristen en drie geregistreerde beroepsgenoten. Tegen uitspraken van die regionale colleges kan men in beroep gaan bij het Centraal Tuchtcollege. Dan worden zaken behandeld door drie juristen en twee representanten van het eigen beroep. Behandeling van zaken is hier openbaar. De maatregelen die kunnen worden opgelegd, zijn gevarieerder dan bij het NIP: waarschuwing, berisping, geldboete, schorsing van de registratie, gedeeltelijke ontzegging om het beroep uit te oefenen, en doorhaling van de registratie (Baneke, 2002).

Psychologen op het gebied van de gezondheidszorg kunnen lid van het NIP zijn en tevens in een BIG-register zijn opgenomen. Hun cliënten hebben dan de mogelijkheid om bij twee verschillende instanties klachten in te dienen. De tuchtcolleges van NIP en BIG werken onafhankelijk van elkaar. Als iemand een klacht bij de ene instantie deponeert, wordt niet uitgezocht of dezelfde klacht ook al bij de andere instantie is of wordt behandeld.

De tuchtcolleges die onder de Wet BIG functioneren, oordelen aan de hand van twee tuchtnormen die in de wet staan (zie Baneke, 2002, p. 392):

- handelen of nalaten van handelen in strijd met de zorg die de geregistreerde zorgverlener als goed beroepsbeoefenaar behoort te betrachten ten opzichte van de patiënt en de naasten van de patiënt;

- enig ander handelen of nalaten daarvan in strijd met het belang van een goede uitoefening van de individuele gezondheidszorg.

Deze twee normen zijn ruim geformuleerd en niet verder uitgewerkt in specifieke beroepsethische regels. De tuchtcolleges moeten zich dus steeds afvragen wat behoorlijk en goed werk is op een specialistisch terrein van de gezondheidszorg. Ook moeten ze zelf aangeven waar de grenzen liggen tussen behoorlijk en onbehoorlijk, of tussen goed en slecht. Wanneer psychologen worden aangeklaagd, kan met name de NIP-code bruikbaar zijn om hier een verdere invulling aan te geven.

Bij behandeling van klachten over het werk van BIG-psychologen zijn de tuchtcolleges niet gedwongen om de NIP-code te gebruiken; die beroepsethiek biedt echter wel een houvast door de meer concrete invulling. Dat is ook belangrijk voor psychologen die zich willen verweren: bij de verdediging kan naar voren worden gebracht dat men bepaalde procedures volgde om zich goed aan die code te houden.

Tuchtcolleges maken ook gebruik van jurisprudentie: eerder gedane uitspraken, in vergelijkbare zaken, geven richting aan de behandeling van volgende klachten. Omwille van de rechtszekerheid behoren uitspraken namelijk consistent te zijn. Vage regels worden op die manier in de toepassing ervan ook steeds duidelijker.

Oefenen met de NIP-code

In het vorige hoofdstuk is aangegeven dat de beroepsethiek van het Nederlands Instituut van Psychologen vier basisprincipes kent: verantwoordelijkheid, integriteit, respect en deskundigheid. Elk ervan staat in de NIP-code beknopt beschreven; vervolgens worden deze basisprincipes verder uitgewerkt in een groot aantal richtlijnen. Op hun beurt zijn deze richtlijnen geordend in categorieën. Hieronder nemen we nu eerst de aanduidingen ervan over.

Het basisprincipe *verantwoordelijkheid* kent de categorieën:

- de kwaliteit van het beroepsmatig handelen
- continuïteit van het beroepsmatig handelen
- voorkómen en beperken van schade
- voorkómen van misbruik
- de psycholoog en zijn werkomgeving
- verantwoording

Het basisprincipe *integriteit* kent de categorieën:

- betrouwbaarheid
- eerlijkheid
- rolintegriteit

Het basisprincipe *respect* kent de categorieën:

- algemeen
- autonomie en zelfbeschikking
- vertrouwelijkheid

- gegevensverstrekking
- rapportage

Het basisprincipe *deskundigheid* kent de categorieën:

- ethische reflectie
- vakbekwaamheid
- de grenzen van het beroepsmatig handelen

Deze aanduidingen maken lang niet altijd duidelijk welke geboden of verboden de NIP-code bevat. Het zijn slechts etiketten: de echte inhoud blijkt pas door naar concrete artikelen te kijken. Ook bij de behandeling van klachten geeft de categorisering niet altijd meteen aan, waar de artikelen staan die goed te gebruiken zijn. Een probleem is bovendien dat klachten vaak uit verscheidene onderdelen bestaan. Artikelen die op de verschillende onderdelen betrekking hebben, staan lang niet altijd in dezelfde paragraaf.

Voorbeeld 2.1: Psycholoog zoekt contact

Mevrouw A, 30 jaar en gescheiden, is vanwege haar emotionele problemen in behandeling bij psycholoog X. Na 26 zittingen breekt mevrouw A de behandeling af. Zij dient enige tijd later een klacht in. Tijdens de behandeling heeft X haar enkele malen omhelsd. Hij heeft haar ook op een zonnige dag mee naar buiten genomen voor een wandeling. Verder is hij een keer 's avonds laat bij haar thuis geweest om een glas wijn te drinken. Mevrouw A vindt dat psycholoog X veel te persoonlijk met haar is omgegaan.

In het verweer brengt hij naar voren dat hij mevrouw nooit omhelsde. Bij het begin en eind van elke sessie gaf hij haar een hand. Die wandeling vond inderdaad plaats, op zijn initiatief, maar dat had een simpele reden. Mevrouw A was helemaal overstuurd; ze kon niet meer praten tijdens de therapie. Om haar tot rust te laten komen, paste die wandeling bij de behandeling. En wat betreft dat drinken van wijn: psycholoog X maakt met al zijn cliënten de afspraak dat hij na af-

loop van de therapie nog een keer informeel contact zal hebben om te vernemen hoe het er dan mee gaat. Die afspraak is indertijd ook met mevrouw A gemaakt. Daarom heeft hij haar thuis opgezocht, een maand nadat zij met de behandeling was gestopt. Van tevoren belde hij netjes op; mevrouw A wilde hem graag bij haar thuis ontvangen. Ze hebben die avond een fles wijn leeggedronken, maar verder is er niets gebeurd. Hij is na afloop van het informele gesprek op tijd naar huis gegaan.

Dit voorbeeld bevat een klacht: de psycholoog is te persoonlijk met zijn cliënt omgegaan. Wie naar de eerder gegeven aanduidingen van categorieën uit de NIP-code kijkt, zal die klacht misschien onderbrengen bij rolintegriteit (een uitwerking van het basisprincipe integriteit) en bij de grenzen van het beroepsmatig handelen (een uitwerking van het basisprincipe deskundigheid).

In het verweer merkt de psycholoog op dat hij met betrekking tot het huisbezoek afspraken maakte. Als we op dit aspect van het verweer letten, dan gaat het opeens over autonomie en zelfbeschikking (een uitwerking van het basisprincipe respect). Bovendien zegt de psycholoog dat hij voor het wandelen en het latere bezoek aan huis goede redenen had. Misschien heeft dit wel te maken met de kwaliteit van het beroepsmatig handelen (een uitwerking van het basisprincipe verantwoordelijkheid). Klacht en verweer waaieren uit over heel verschillende delen van de beroepscode; nadere uitwerking van alle basisprincipes lijkt hier belangrijk.

De klacht over een te persoonlijke omgang is een algemene samenvatting van diverse grieven van mevrouw A. Voor een verdere behandeling van de klacht is het zinvol om naar die verschillende grieven te kijken. Verder lijkt het verstandig om de aanduiding van basisprincipes en categorieën slechts te beschouwen als een mogelijk hulpmiddel om concrete artikelen uit de beroepscode te selecteren. Er bestaat echter *nóg* een hulpmiddel voor die selectie: eerst maar eens even in eigen woorden vertalen wat er aan de hand is.

Het eerste onderdeel van de klacht: omhelzen

Het eerste onderdeel van de klacht betreft het omhelzen. In mijn eigen woorden verwijt mevrouw A de psycholoog hier dat hij tracht om haar erotisch te benaderen. Daarover bevat de NIP-code een duidelijk artikel dat in de categorie rolintegriteit is ondergebracht, namelijk artikel 53: ‘Geen seksuele gedragingen ten opzichte van de cliënt.’ Dit artikel bestaat uit twee zinnen. De eerste zin maakt duidelijk dat psychologen zich moeten onthouden van seksuele toenaderingspogingen. De tweede zin is iets ruimer geformuleerd: ‘Zij onthouden zich van gedragingen die seksueel getint zijn of in het algemeen als zodanig kunnen worden opgevat.’

Overtrad psycholoog X dit artikel? Afgaande op de mededeling van mevrouw A lijkt het er wel op, maar de psycholoog *ontkent* in zijn verweer de hier gestelde feiten. Hij omhelsde haar niet, zegt hij, maar hij gaf haar telkens een hand. Als we hierover geen nadere informatie kunnen krijgen, dan is er sprake van *woord tegenover wederwoord*. Beide partijen spreken elkaar tegen met betrekking tot de feiten. We kunnen niet uitmaken wie er gelijk heeft. Zolang er geen overeenstemming bestaat over de feiten, moet de klacht op dit onderdeel ongegrond worden verklaard.

Het tweede onderdeel van de klacht: wandelen

Psycholoog X ging aan de wandel met mevrouw A. We kunnen dit als een vaststaand feit beschouwen, want de verweerder ontkent het niet. Wél is er een verschil in interpretatie. In mijn eigen woorden verwijt mevrouw A de psycholoog dat hij door te gaan wandelen onduidelijkheid liet bestaan over wat hij aan het doen was: maakte de wandeling nu deel uit van het ‘echte werk’, of was het informeel contact? Bij informeel contact kunnen we ons afvragen, in hoeverre dit acceptabel is wanneer er ook een professionele relatie bestaat tussen psycholoog en cliënt.

Wie de concrete bepalingen uit de NIP-code doorleest, komt al

gauw uit bij artikel 52 uit de paragraaf over rolintegriteit (basisprincipe: integriteit). Dit artikel luidt: ‘Psychologen vermengen geen professionele en niet-professionele rollen die elkaar zodanig kunnen beïnvloeden dat zij niet meer in staat kunnen worden gebracht een professionele afstand tot de betrokkene(n) te bewaren of waardoor de belangen van de betrokkene(n) worden geschaad.’

Uit de gegevens waarover we beschikken, wordt niet duidelijk of de wandelende psycholoog in staat was om professionele afstand te bewaren. Ook is niet aangegeven, of de belangen van mevrouw A door die wandeling zijn geschaad. Over deze twee kwesties geven de klaagster en de verweerder geen nadere informatie. We kunnen dus niet zeggen dat dit artikel uit de NIP-code is geschonden. Informeel contact wordt door het aangehaalde artikel niet in absolute zin verboden. Wel legt het artikel de psycholoog een *inspanningsverplichting* op: hij moet zorgen voor het bewaren van afstand en voorkoming van een bepaald soort schade.

Toch is hiermee de wandeling nog niet van de baan. Er zit nog een ander aspect aan, dat in de weergave van het klachtonderdeel niet goed tot uitdrukking kwam. In eigen woorden: als een psycholoog met zijn cliënt gaat wandelen, dan kunnen voorbijgangers die twee zien (behalve wanneer de wandeling in een afgesloten ruimte plaatsvindt). De wandelaars kunnen worden herkend. Op zichzelf is herkenning geen probleem, maar er zit het risico aan vast dat de vertrouwelijkheid wordt geschonden. Anderen kunnen nu het idee krijgen dat mevrouw A in behandeling is bij deze psycholoog.

Vertrouwelijkheid is een belangrijk thema in de beroepscode van psychologen. Het is een categorie bij de uitwerking van het basisprincipe respect. Het eerste artikel over vertrouwelijkheid (artikel 71) begint met een stelling: ‘In het directe contact met de betrokkene(n) gaan psychologen een vertrouwensrelatie aan.’ Die vertrouwensrelatie houdt een verplichting tot geheimhouding in. Verderop lezen we: ‘De geheimhoudingsverplichting blijft na beëindiging van de professionele contacten bestaan.’

Hieruit volgt dat psycholoog X ook bij een informele wandeling

nog rekening moet houden met een verplichting tot geheimhouding. Hij mag niet zomaar aan de buitenwereld kenbaar maken dat hij een professionele relatie met mevrouw A heeft.

We weten echter toch niet genoeg om te kunnen zeggen of met die wandeling de beroepscode werd overtreden. Misschien zijn de wandelaars geen bekenden tegengekomen die zich nu realiseerden dat mevrouw A in therapie is bij psycholoog X. Misschien heeft mevrouw A hem voorafgaand aan de wandeling wel ontheven van een verplichting tot geheimhouding. We weten het niet.

Ten aanzien van die wandeling verweerde psycholoog X zich met het argument dat mevrouw A teveel overstuur was om meteen met de behandeling verder te kunnen gaan. In het licht van de zojuist aangehaalde artikelen was het zeer onverstandig van de psycholoog om dan maar met de cliënt te gaan wandelen, want de psycholoog nam hierdoor het risico dat er van alles misging (zoals aangegeven in de artikelen 52 en 71). De psycholoog had beter een korte pauze in de spreekkamer kunnen inlassen.

In elk geval: het is op basis van de beschikbare gegevens niet te zeggen dat dit onderdeel van de klacht gegrond is, maar de genoemde artikelen geven wel aan dat de psycholoog hier risico's nam.

Het derde onderdeel van de klacht: huisbezoek met drankgebruik

Na afloop van de behandeling zocht psycholoog X zijn voormalige cliënt nog een keer op, 's avonds. Tijdens dit bezoek dronken zij wijn: een glas volgens de klaagster, een fles volgens de verweerder. In mijn eigen woorden luidt de klacht hier: de psycholoog drong zich op, na afloop van de behandeling.

Van toepassing hierop lijkt artikel 43 (categorie: eerlijkheid; basisprincipe: integriteit). Daarin staat: 'Psychologen maken geen misbruik van hun psychologische kennis en vaardigheden of van het overwicht dat voortvloeit uit hun deskundigheid of positie.'

Voor al de woorden ‘overzicht’ en ‘positie’ zijn hier van belang. Als een onbekende belt, is het gemakkelijk om die persoon níét te ontvangen. Het is voor een ex-cliënt veel moeilijker om afwijzend te reageren wanneer een vroegere behandelaar eens wil langskomen om te kijken hoe het er nu mee gaat.

In de algemene uitwerking van het basisprincipe respect staat nog een artikel dat hier relevant lijkt, namelijk artikel 57, over respect voor psychische en lichamelijke integriteit. Daarbij gaat het dan vooral om de laatste zin van dit artikel, waarin over psychologen wordt gezegd: ‘Zij dringen niet verder door in het privéleven van de betrokkene dan voor het doel van hun beroepsmatig handelen noodzakelijk is.’

Is het nodig om mevrouw A thuis te bezoeken, nadat de behandeling reeds was beëindigd? De behandeling kan er niet meer van profiteren, want die is een maand eerder al gestopt. Daarover kunnen mevrouw A en psycholoog X niet van mening verschillen.

Toch krijgt de psycholoog juist in het licht van de zojuist geciteerde passage uit artikel 57 wel enige ruimte voor verweer. Hij spreekt met al zijn cliënten af dat hij na afloop van de behandeling nog een keer informeel contact zal hebben om te vernemen hoe het ermee gaat. Voor deze psycholoog is dit kennelijk een standaardprocedure. Kan zo’n procedure zinvol zijn?

Hier zou psycholoog X zijn verdediging als volgt kunnen voortzetten: huisbezoek is te beschouwen als een vorm van evaluatie en dat is óók een noodzakelijk aspect van professioneel handelen. Wie na afloop gegevens over cliënten verzamelt, kan deze informatie gebruiken om de eigen therapeutische werkwijze te verbeteren. Weliswaar profiteert mevrouw A daar zelf niet meer van, maar het toekomstige werk van psychologen is gediend met evaluatiegegevens.

Een dergelijke uiteenzetting zou kunnen rechtvaardigen dat bij mevrouw A in huis wordt gekeken hoe zij nu functioneert.

Toch komt psycholoog X niet weg met zo’n verweer. Echte evaluatie vraagt namelijk om een gedegen en systematische aanpak. Wanneer psycholoog X zijn bezoek als een degelijke evaluatie be-

schouwt, had hij het niet moeten aankondigen als een *informeel* contact. Door het bezoek zo te noemen, zorgt hij voor rolverwarring. Bovendien zijn de rollen van (voormalig) therapeut en evaluator moeilijk te verenigen. Zie artikel 51 over het vermijden van vermenging van professionele rollen (categorie: rolintegriteit; basisprincipe: integriteit): ‘Psychologen onderkennen de moeilijkheden die kunnen ontstaan uit het gelijktijdig of opeenvolgend vervullen van verschillende professionele rollen ten opzichte van een of meer betrokkenen. Bij voorkeur begeven zij zich niet in een dergelijke positie. Als de psychologen onder omstandigheden het vervullen van meer dan een rol na of naast elkaar ten opzichte van betrokkene(n) niettemin verantwoord vinden, dan scheppen zij daarover duidelijkheid tegenover deze(n).’

Het is geen fraai Nederlands, maar toch kunnen we uit het citaat opmaken dat evaluatie beter kan worden verricht door iemand die niet zelf de behandeling uitvoerde. Indien het echt nodig is dat een behandelaar ook evalueert, dan moet een dergelijke wisseling van rollen duidelijk worden aangekondigd.

Ook het tijdstip zorgt voor verwarring, want psycholoog X bezocht mevrouw A ’s avonds laat. Dit suggereert dat het gaat om niet-professioneel contact. Over het drinken van wijn kan men verschillend denken. Misschien toont het iets van hoe mevrouw A leeft, en dan past het wel bij evaluatie. Maar het wekt toch ook gemakkelijk de indruk dat de psycholoog slechts een gezellige avond wilde hebben en helemaal niet zo in formele evaluatie geïnteresseerd was.

Het ziet er naar uit dat psycholoog X vooral het informele huisbezoek kan worden verweten. Hij dringt te ver door in het privéleven van mevrouw A, wat in strijd is met artikel 57. Voor zover het bezoek als evaluatie te betitelen valt, doet psycholoog X veel te weinig aan voorkoming van rolverwarring (artikel 51). Indien het slechts om informeel contact ging, en niet om formele evaluatie, dan is sprake van misbruik van positie (artikel 43).

Aanvullende opmerkingen: 'informed consent'

Bij de bespreking van het tweede onderdeel van de klacht, het wandelen, kwam onder meer het risico van doorbreking van de vertrouwelijkheid ter sprake. De psycholoog heeft een plicht tot geheimhouding; hij moet dus niet te gemakkelijk aan de buitenwereld laten zien wie er bij hem in behandeling is. Het is echter ook mogelijk dat wandelen door een drukke straat deel uitmaakt van een behandelplan. In de gedragstherapie is 'blootstelling in vivo' een techniek die vaak wordt toegepast (zie bijvoorbeeld Orlemans, Eelen & Hermans, 1995). Een psycholoog die straatfobische cliënten behandelt, zou bijvoorbeeld technieken kunnen toepassen waarbij hij met die personen een blokje om loopt.

In voorbeeld 2.1 beroept X zich in het verweer níét op toepassing van dergelijke gedragstherapeutische technieken. Toch is het zinvol om als aanvulling op de bespreking van voorbeeld 2.1 te wijzen op het bestaan ervan. Hiermee is namelijk een kwestie te illustreren die in hoofdstuk 1 werd aangestipt: diverse principes kunnen gelijktijdig geldig zijn, maar toch met elkaar op gespannen voet staan. Psychologen zullen dan een afweging moeten maken.

We zien zoiets wanneer een psycholoog met zijn cliënt op straat wil gaan wandelen, omdat dit een goede therapeutische techniek is (gegeven de problematiek van die cliënt). Op basis van deskundigheid zouden therapeut en cliënt zich dan naar buiten moeten begeven, terwijl op basis van handhaving van vertrouwelijkheid de deur maar beter gesloten kan blijven.

De beroepscode biedt echter middelen om uit dit dilemma te komen. Als wandelen een passende techniek is ('blootstelling in vivo'), dan behoort het deel uit te maken van een weloverwogen behandelplan. De NIP-code schrijft voor dat psychologen telkens duidelijk aan cliënten vertellen wat zij van plan zijn. In de woorden van artikel 62: 'Voorafgaande aan en tijdens de duur van de professionele relatie verstrekken psychologen zodanige informatie aan de cliënt dat deze vrijelijk in staat is welingelicht in te stemmen met het aangaan en voortzetten van de professionele relatie.'

Een stukje ‘wandeltherapie’ moet dus degelijk worden voorbereid. Om cliënten ‘vrijelijk’ en ‘welingelicht’ te laten beslissen, is uitleg nodig. Psychologen kunnen duidelijk maken hoe iets in een behandelplan past. Ze kunnen met cliënten ook van tevoren bespreken dat een wandeling op straat het risico van herkenning met zich meebrengt. Cliënten moeten de gegeven informatie goed kunnen verwerken om tot een afgewogen oordeel te komen. Het idee om te gaan wandelen behoort níét pas besproken te worden op het moment dat een cliënt veel te overstuur is om een behandeling voort te zetten.

De eis dat cliënten steeds ‘welingelicht’ moeten kunnen instemmen, zien we ook buiten de psychologie vaak terug. In een medische context spreekt men van ‘informed consent’. Welingelicht instemmen is een vertaling van dit begrip: patiënten en cliënten moeten zodanig geïnformeerd worden dat zij zelf hun afwegingen kunnen maken bij beantwoording van de vraag of een voorgenomen handeling mag worden uitgevoerd door de hulpverlener.

‘Informed consent’ is trouwens in voorbeeld 2.1 ook belangrijk bij het huisbezoek dat psycholoog X aan mevrouw A bracht. De psycholoog lichtte haar wel van tevoren in over zijn plan om haar nog eens te bezoeken, maar kennelijk gaf hij niet nauwkeurig aan waarom dit nodig was. Als hij op basis van zijn werkzaamheden goede redenen voor zo’n bezoek had, dan zou hij mevrouw hierover veel meer hebben moeten vertellen.

Voorbeeld 2.2: Ruzie in de schaakclub

Prof. dr. X, een gepensioneerd psycholoog, zit in het bestuur van een schaakclub. Het rommelt in dit bestuur; men is erg ontevreden over de wijze waarop de secretaris functioneert. Na afloop van een bestuursvergadering, waarbij men elkaar in de haren vloog, stuurt X een brief aan de secretaris. X analyseert de recente gebeurtenissen in het bestuur. Hij merkt daarbij op dat de secretaris zich op een gegeven moment gedroeg volgens de sociaal-psychologische theorie van de cognitieve dissonantie. Verder schrijft X dat de secretaris nogal

eens geneigd is om zijn emoties te projecteren op sommige andere bestuursleden. Ten slotte suggereert X dat de secretaris zich het laatste jaar wel heel vaak opstelde op een wijze die in de psychopathologische vakliteratuur staat beschreven. X adviseert de secretaris om af te treden.

De secretaris dient een klacht tegen X in bij de beroepsvereniging van psychologen. Hij voelt zich in de hoek gedreven door deze emeritus hoogleraar psychologie. In reactie hierop verzoekt X om de klacht niet in behandeling te nemen. Hij schreef zijn brief aan de secretaris namelijk niet als psycholoog, maar als bestuurslid van een schaakvereniging. Hoe nu verder?

Bij het Nederlands Instituut van Psychologen kan men ook ná het pensioen lid blijven. De beroepscode is dan nog steeds op die persoon van toepassing.

Toch geeft X aan dat de klacht naar zijn mening niet behandeld moet worden door het NIP, want hij schreef zijn brief niet als psycholoog maar als iemand die in een hobbyclub zit. In hoofdstuk 1 zagen we dat de NIP-code een uitwerking bevat van een viertal basisprincipes; voorafgaand aan deze basisprincipes bevat de NIP-code echter ook nog een algemeen deel. Een algemene bepaling luidt (artikel 2): 'Psychologen nemen in de uitoefening van hun beroep de zorgvuldigheid in acht door te handelen naar de beroepscode.' Kennelijk heeft X dit artikel op het oog als hij opmerkt dat de klacht niet kan worden behandeld: hij oefende zijn beroep niet uit! Hiermee vervalt volgens X de noodzaak om zich aan de verdere regels uit de beroepscode te houden. Zou een College van Toezicht de klacht al direct moeten afwijzen omdat de code hier niet van toepassing is?

Ontvankelijkheid van de klacht

Er bestaan goede redenen om te besluiten dat de klacht uit voorbeeld 2.2 wél moet worden behandeld, juist ook met het oog op het zojuist geciteerde artikel 2. Bij het schrijven van zijn brief aan de secretaris gebruikt X allerlei begrippen uit de psychologische vakliteratuur. Hij geeft een persoonlijk oordeel over de secretaris, maar wekt tevens de suggestie dat dit oordeel is gebaseerd op kennis waarover X als psycholoog beschikt. Het is ook niet zomaar een brief van iemand die toevallig een paar psychologische termen gebruikt. De ontvanger van de brief is er kennelijk van op de hoogte dat X hoogleraar in de psychologie is geweest. Of in elk geval: de secretaris wist dat X psycholoog was, want anders zou hij geen klacht bij de beroepsvereniging van psychologen hebben ingediend.

We kunnen op grond van deze overwegingen stellen dat X zich in de schaakclub gedroeg alsof hij het zinvol vond om zijn psychologische kennis en ervaring in het spel te brengen. Hiermee oefent hij dan echter zijn (oude) beroep uit, ook al wordt hij daar nu niet voor betaald en heeft hij er ook niet speciaal opdracht toe gekregen. Het feitelijke gedrag van X komt er op neer dat hij een brief ‘als psycholoog’ schreef – ook al deed hij dit (tevens) als schaker of bestuurslid. Het schrijven van een brief in de rol van psycholoog heeft tot gevolg dat zijn gedragingen beoordeeld kunnen worden in het licht van de beroepscode. Het College van Toezicht zou dit soort argumenten kunnen gebruiken om de klacht ontvankelijk te verklaren: er mag een formeel oordeel over deze klacht worden gegeven.

Ontvankelijkheid betekent dat een klacht in behandeling wordt genomen. In het algemeen zal het College van Toezicht zichzelf drie vragen stellen als de ontvankelijkheid wordt beoordeeld: (1) Is de aangeklaagde persoon lid van het NIP? (2) Gaat de klacht over gedragingen waarbij die persoon functioneerde als psycholoog? (3) Heeft de klager zelf direct belang bij de behandeling van de klacht? Een klacht die ontvankelijk is verklaard, is niet automatisch ge-

grond. Daarover kan pas een uitspraak worden gedaan als eerst naar de feiten en naar de argumenten van de klager en de verweerder wordt gekeken.

Gegrontheid van de klacht

Is de klacht in voorbeeld 2.2 gegrond? Laten we de beschreven situatie eerst in eigen woorden weergeven. Er is sprake van ruzie binnen een bestuur. X adviseert de secretaris om af te treden. Als hij dit advies alleen maar geeft omdat hij zelf deel uitmaakt van het bestuur, dan is er beroepsethisch niets aan de hand. Maar X geeft eerst een psychologische analyse van de persoonlijkheid van de secretaris. Kennelijk analyseert hij geen conflictsituatie als zodanig, maar iemands karakter. X beperkt zich niet tot zakelijke opmerkingen over wat de secretaris verkeerd deed in diens functie als bestuurslid van een schaakvereniging. De analyse bevat een psychologische diagnose. Door de wijze waarop X vaktermen gebruikt, verklaart hij de secretaris in algemene zin ongeschikt.

De psychologische analyse staat in een persoonlijke brief. Wanneer de secretaris niet zelf heeft gevraagd om een analyse van zijn karakter of persoonlijkheid, dan gaat psycholoog X ongevraagd een professionele relatie met hem aan.

Bij de bespreking van voorbeeld 2.1 kwam eerder in dit hoofdstuk het principe van ‘informed consent’ ter sprake. Handelingen die invloed uitoefenen op een cliënt, zijn alleen maar toegestaan nadat de cliënt voldoende is geïnformeerd over wat de psycholoog van plan is. Cliënten moeten in staat worden gesteld om welinge-licht en in vrijheid in te stemmen met het aangaan van een professionele relatie (zie artikel 62 uit de NIP-code). Een psycholoog mag niet zomaar met die professionele relatie beginnen.

In artikel 39 staat bovendien: ‘Psychologen dienen een professionele relatie alleen aan te vangen of voort te zetten, als dit professioneel en ethisch verantwoord is.’ Zonder ‘informed consent’, zoals aangegeven in artikel 62, is dit niet verantwoord.

Er zit nog een aspect aan de klacht. De secretaris kan zich door de woorden van de psycholoog in een hoek gezet voelen. Iemand die zelf niet geschoold is in de vakliteratuur, kan zich moeilijk verweren tegen een analyse die in psychologische termen wordt gegeven. Artikel 43 geeft aan dat X hier terughoudendheid had moeten betrachten. In dat artikel staat namelijk: ‘Psychologen maken geen misbruik van hun psychologische kennis en vaardigheden of van het overwicht dat voortvloeit uit hun deskundigheid of positie.’ Het valt goed te verdedigen dat X in de brief misbruik maakt van overwicht.

De klacht van de secretaris kan om twee redenen gegrond worden verklaard. Psycholoog X gaat met het geven van zijn diagnose een professionele relatie aan, zonder dat de secretaris hiervoor toestemming gaf. Bovendien misbruikt X zijn kennis en/of positie als (vooraanstaand) psycholoog.

Voorbeeld 2.3: Een lijsttrekkersdebat

Marc Schabracq en Ad Bergsma keken jaren geleden in verkiezingstijd naar de wijze waarop toenmalige politieke leiders zich gedroegen tijdens interviews voor de televisie. Op basis van lichaamstaal van deze politici (handgebaren, oogcontact, houding) gaven zij in het tijdschrift *Psychologie Magazine* een psychologische interpretatie. Over Ad Melkert, indertijd lijsttrekker van de PvdA, schrijven zij: ‘Het is iemand aan wie je een onderhandeling graag wilt uitbesteden, maar die de gesprekspartners waarschijnlijk ook het bloed onder de nagels vandaan kan halen’ (Schabracq & Bergsma, 2002, p. 14). Een bladzijde verder lezen we over de latere minister-president Jan Peter Balkenende: ‘Al met al doet Balkenende denken aan een pientere maar communicatief zwakke scholier, die groep 7 heeft overgeslagen en nu in groep 8 andermaal een gooi doet naar de status van het beste jongetje in de klas.’

Zijn dergelijke (psychologische) interpretaties nu wel of niet acceptabel volgens de NIP-code?

Verskil met eerder gegeven voorbeeld

In het vorige hoofdstuk is naar aanleiding van voorbeeld 1.6 artikel 24 uit de beroepscode aangehaald. Volgens dit artikel moeten psychologen schade zien te voorkomen indien zij in de media uitspraken doen over personen die hiertoe geen toestemming hebben gegeven. Dit artikel uit de beroepscode is direct van toepassing op voorbeeld 2.3. Het voorbeeld maakt echter niet duidelijk of de geciteerde uitspraken schadelijk waren voor de personen in kwestie. Artikel 24 is niet overtreden zolang er geen duidelijke schade is aangetoond.

Het is echter goed om voorbeeld 2.3 ook te vergelijken met voorbeeld 2.2. Bij de bespreking van voorbeeld 2.2 over de ruzie in een schaakclub kwamen we tot een negatief oordeel over psycholoog X omdat hij een *ongevraagd* oordeel gaf. De lijsttrekkers uit voorbeeld 2.3 zullen ook niet om een psychologisch oordeel hebben gevraagd. Gelden hier dezelfde argumenten, of is er sprake van een andere situatie?

Naar mijn mening is een belangrijk verschil te vinden in de relaties tussen de psychologen en degenen die zij beoordelen. In de schaakvereniging bestond een persoonlijk contact tussen psycholoog en secretaris. De psycholoog richtte zijn brief ook rechtstreeks aan hem. Op die manier kwam een directe professionele relatie tot stand. Voor zo'n relatie is echter toestemming nodig; degene die beoordeeld wordt, behoort ook in te stemmen met de werkwijze die de psycholoog wil volgen.

Het is veel moeilijker vol te houden dat in het voorbeeld van Schabracq en Bergsma een rechtstreekse professionele relatie tot stand kwam met lijsttrekkers die voor de televisie optraden. De noodzaak om *toestemming* te vragen voor een psychologische interpretatie, is daarom in hun geval afwezig.

In het voorbeeld van de schaakclub leidde de psychologische interpretatie tot een advies om af te treden. De secretaris kan dit ongevraagde advies als zeer dwingend hebben ervaren, want hij kreeg het rechtstreeks van een gezaghebbende psycholoog. Die psycho-

loog, zo betoogden we, kan misbruik van overwicht worden verweten.

Politieke lijsttrekkers verkeren in een andere positie. Via interviews voor de televisie willen zij stemmen winnen. Ze trachten het publiek te overtuigen van hun gelijk, maar ze weten ook dat hun optreden tot allerlei soorten interpretaties leidt en bijvoorbeeld weerstand kan oproepen. Als zij hiervan niet gediend zijn, dan hadden ze een ander vak moeten kiezen. Lijsttrekkers werken opiniërend, maar roepen daarbij ook oordelen van anderen over zich af.

Psychologen die in verkiezingstijd een oordeel over lijsttrekkers geven, kunnen een beroep doen op een belangrijk algemeen principe: bevordering van democratische besluitvorming. In de inleiding bij hun psychologische interpretatie verwijzen Schabracq en Bergsma (2002, p. 14) hiernaar: ‘Het idee is dat beschrijvingen kunnen helpen het oordeel zuiverder te maken.’

Contact direct of niet

In de NIP-code geeft artikel 71 over geheimhouding een belangrijk verschil aan tussen de twee genoemde situaties. De eerste zin van dit artikel luidt: ‘In het directe contact met de betrokkene(n) gaan psychologen een vertrouwensrelatie aan.’

Psycholoog prof. dr. X had direct contact met de secretaris van de schaakvereniging. De daaruit voortvloeiende vertrouwensrelatie impliceert dat X ook niet zomaar (zonder toestemming van de secretaris) zijn oordeel aan anderen mag meedelen. Voor de goede orde: op dit punt valt X niets te verwijten, want hij schreef zijn brief alleen maar aan degene die hij beoordeelde.

Psychologen die – zittend voor de televisie – lijsttrekkers bekijken, hebben met de betrokkenen géén direct contact. Ze hoeven datgene wat zij opmerken ook niet als vertrouwelijke informatie te behandelen.

Bij de psychologische uitspraken over politici die in het open-

baar optreden is – naast voorkoming van schade – vooral *deskundigheid* belangrijk. Dit basisprincipe is in diverse richtlijnen nader gespecificeerd. In artikel 103 staat bijvoorbeeld: ‘Psychologen nemen in hun beroepsmatig handelen de grenzen van hun deskundigheid in acht (...).’ Dit geeft aan dat psychologen in het openbaar geen loze kreten moeten slaken over politici en andere publieke figuren.

Ook relevant is artikel 106: ‘Psychologen moeten hun beroepsmatig handelen kunnen verantwoorden in het licht van de stand der wetenschap ten tijde van dat handelen, zoals deze uit de vakliteratuur blijkt.’ Wanneer psychologen (net als Schabracq en Bergsma) handgebaren, oogcontact en lichaamshouding van politici interpreteren, dan behoren zij goed geschoold te zijn op het terrein van de niet-verbale communicatie. Wie zich hier zomaar mee inlaat, handelt in strijd met de NIP-code.

Vergelijking van voorbeeld 2.2 (schaakclub) en voorbeeld 2.3 (lijsttrekkers) maakt duidelijk dat de NIP-code gericht is op bescherming van mensen die in een relatief zwakke positie verkeren. Wie rechtstreeks met psychologen te maken krijgt, moet niet meteen in de hoek gedrukt worden. Vandaar de nadruk op ‘informed consent’ en een verbod op misbruik van overwicht. Politici die met behulp van de televisie stemmen trachten te winnen, zitten in een veel sterkere positie. Soms lijkt het er op dat zij *ons* trachten te overdonderen. Een oordeel van psychologen over die politici kan zelfs helpen om de kiezers iets meer tegenstem te geven. Maar dat oordeel moet wel deskundig zijn.

Grondslagen van regels

Aan het eind van het vorige hoofdstuk stelden we dat regels uit de NIP-code mede tot doel hebben om voor een zekere mate van evenwicht te zorgen: wie in een relatief zwakke positie zit, krijgt beslissingsbevoegdheid toegekend. Dit derde hoofdstuk gaat over dergelijke kenmerken van regels uit beroepscode: wat lijken de achterliggende bedoelingen ervan te zijn? Een zo'n bedoeling is al uitvoerig ter sprake gekomen in het eerste hoofdstuk: regels zijn te beschouwen als een nadere concretisering van basisprincipes. Concretisering kan echter op heel verschillende manieren plaatsvinden. Enkele van die manieren worden hieronder beschreven en geïllustreerd.

Weerspiegeling van tijd en cultuur

Regels uit beroepscode hebben geen eeuwigheidswaarde. Leden van een vereniging onderschrijven een beroepsethiek, maar zij kunnen ook besluiten om de regels te veranderen. Het NIP kent sinds 1960 een beroepscode. In latere jaren volgden herzieningen. De meest recente versie geldt vanaf 1 maart 2015. Volgens de reglementen van het NIP stelt de Ledenraad van de vereniging de beroepscode vast. Dit betekent dat regels uit de beroepscode de weergave zijn van een meerderheidsbesluit van degenen die ter vergadering hun stem uitbrachten.

Nog een voorbeeld: de huidige versie van de beroepscode van de

American Psychological Association is door de Ledenraad van die vereniging geldig verklaard met ingang van 1 juni 2003, maar hier zijn in 2010 enkele kleine wijzigingen in aangebracht (zie APA, 2010). De APA kent een beroepscode sinds 1953.

Regels uit beroepscodes hangen af van de tijd en de cultuur waarin ze zijn aangenomen of gewijzigd.

Voorbeeld 3.1: Het Amsterdamse fobieënproject

In de jaren zestig van de twintigste eeuw gingen in korte tijd steeds meer studenten psychologie studeren. De Amsterdamse hoogleraar J.T. Barendregt, verantwoordelijk voor een van de afstudeerrichtingen psychologie, zette in 1966 een fobieënproject op (Van Krogten, Hanewald & Soudijn, 1984). Hierin combineerden studenten een praktijkstage met het schrijven van een onderzoeksverslag. Iedere student kreeg een patiënt met fobische klachten te behandelen. Deze behandeling was gratis, maar in ruil hiervoor moesten de patiënten bereid zijn om als proefpersoon aan wetenschappelijk onderzoek mee te werken. Een beperkt aantal docenten was aangesteld om de studenten te begeleiden bij hun werk als therapeut en als researcher. Behandelingen waren vaak experimenteel, want het onderzoek zou nadere informatie moeten geven over de effectiviteit van therapieën.

In 1966 was het heel handig om studenten de rollen van therapeut en onderzoeker te laten combineren. Ook was het efficiënt om hulpzoekenden meteen als proefpersoon te benaderen. Door telkens met een bepaald type patiënt te werken (fobici) kon de begeleiding van studenten door ervaren psychologen worden beperkt, wat goed uitkwam in een tijd waarin de formatieplaatsen voor stafleden duidelijk achterbleven bij de groei van de studentenpopulatie.

Volgens de huidige beroepsethiek van psychologen is een dergelijk project echter onacceptabel. Er wordt zwaarder dan vroeger getild aan de nadelen van combinaties van rollen. Tegenwoordig

vinden we bovendien dat duidelijker recht moet worden gedaan aan de keuzevrijheid van mensen. Wie als patiënt of proefpersoon aan een project deelneemt, moet de vrijheid hebben om op elk moment te kunnen stoppen. Bij betaling in geld is die vrijheid beter te realiseren dan bij betaling in diensten. Verder is het tegenwoordig minder gewenst om onervaren hulpverleners (studenten) te laten werken met behandelingsmethoden die nog in een experimentele fase verkeren. Het minimaliseren van begeleiding past daar al helemaal niet bij.

Gedrag dat op het ene moment nog heel acceptabel is, kan later als onethisch worden verworpen. Zo geformuleerd zit hier een element van willekeur in. De mogelijkheid om regels te veranderen heeft echter ook een positieve kant, want beroepsverenigingen kunnen zich terdege rekenschap geven van de wijze waarop een samenleving zich ontwikkelt. Via regelgeving kunnen zij die ontwikkeling zelfs bevorderen. We zien dit idee weerspiegeld in de algemene principes zoals geformuleerd in de Amerikaanse en de Canadese beroepscode die in hoofdstuk 1 werden genoemd.

Voorbeeld 3.2: Sociaal contract met maatschappij

In de Canadese beroepscode is het eerste algemene principe geformuleerd als respect voor de waardigheid van personen (CPA, 2000). De Canadese code specificeert bij elk algemeen principe tevens een waardeoordeel. In het waardeoordeel bij het eerste principe staat onder meer: ‘Krachtens het sociale contract dat de discipline heeft met de gemeenschap, hebben psychologen een sterkere zorgplicht ten aanzien van de leden van die gemeenschap dan de algemene zorgplicht die alle leden van de gemeenschap ten opzichte van elkaar hebben.’

Het klinkt plechtstatig zoals de Canadezen dit formuleren, maar het citaat geeft op fraaie wijze de culturele bepaaldheid van regels weer. Ten eerste wordt hier gesproken van een sociaal contract met de samenleving. De betekenis van het werk van psychologen wordt

kennelijk in sterke mate bepaald door waarden die in de maatschappij van belang worden geacht. In de tweede plaats zijn Canadese psychologen zich bewust van enige ruimte tussen de eigen regels en datgene wat in de samenleving gebruikelijk is. Dit houdt in dat men zich ook op een andere manier rekenschap geeft van de relatie met de heersende cultuur: psychologen behoren de belangen van individuen sterker te behartigen dan gebruikelijk is in de samenleving als geheel. In de derde plaats impliceert het citaat een mogelijkheid om via de eigen praktijk de samenleving verder te ontwikkelen. Door extra nadruk te leggen op zorg voor individuen, wordt de grotere gemeenschap gewezen op het bijzondere belang hiervan.

Zelfbescherming van de professie

Sommige regels zijn bedoeld als een vorm van zelfbescherming van de beroepsgroep. In de NIP-code komt die zelfbescherming duidelijk tot uitdrukking in een van de richtlijnen ter uitwerking van verantwoordelijkheid als basisprincipe. In artikel 18 staat namelijk: 'Psychologen onthouden zich van gedragingen waarvan zij weten of redelijkerwijs kunnen voorzien dat deze het vertrouwen in de wetenschap van de psychologie, de psychologiebeoefening of in collega's kunnen schaden.'

Op zichzelf is dit een lastig te gebruiken regel, want met name wetenschapsbeoefening is gebaat met een kritische houding. Theorieën behoren scherp te worden getoetst en uitkomsten van onderzoek behoren met de nodige scepsis te worden beoordeeld. Uitoefening van kritiek is de motor die de wetenschap draaiende houdt, maar kennelijk mag die kritiek volgens de NIP-code niet al te stevig zijn, want dat zou het vertrouwen in de psychologie kunnen schaden. Wetenschap functioneert volgens het principe van tegenspraak, maar de NIP-code verbindt er een clausule aan: de geloofwaardigheid van het vak mag er niet onder lijden. Een extreem voorbeeld van een overtreding van artikel 18 uit de beroepscode

staat verderop in dit boek, aan het begin van hoofdstuk 9. Een minder extreem voorbeeld is het volgende.

Voorbeeld 3.3: Een professorenruzie

In een publicatie over de recente geschiedenis van zijn eigen faculteit maakt professor X, hoogleraar in de psychologie, insinuerende opmerkingen over zijn collega-psycholoog professor Y. In de genoemde publicatie staan verdachtmakingen zonder bewijzen. Die verdachtmakingen worden gepresenteerd als ‘van horen zeggen’. Op basis van de NIP-code dient Y een klacht in tegen X. Bij de behandeling van die klacht moeten twee principes tegen elkaar worden afgewogen. Aan de ene kant is wetenschap gediend met vrijheid van meningsuiting. De klager was geen cliënt van de aangeklaagde psycholoog. Ze verkeren in een gelijkwaardige positie, althans zolang Y over de mogelijkheid beschikt om X in een volgende publicatie van repliek te dienen. Aan de andere kant zijn insinuaties geen zakelijke argumenten: er kan al gauw sprake zijn van karaktermoord. Als dat het geval is, valt te verdedigen dat artikel 18 van de NIP-code wordt overtreden.

In de Duitse beroepscode luidt een van de artikelen over collegiale verhoudingen: ‘Psychologen zijn hun beroepsmatige collega’s respect verschuldigd en zij oefenen geen onzakelijke kritiek uit op de wijze waarop die collega’s hun beroep uitoefenen’ (DGPs, 2005, artikel B.II.2.1). Kritiek is kennelijk wel toegestaan, mits zakelijk.

Zelfbescherming krijgt soms de vorm van een inspanningsverplichting. De NIP-code vermeldt dat psychologen zich actief moeten inzetten om te zorgen dat de beroepsgroep goed functioneert. In artikel 33 staat: ‘Op grond van hun deskundigheid en ervaring verlenen psychologen hulp en steun aan collega’s, studenten en supervisanten om ertoe bij te dragen dat zij het beroep professioneel en ethisch verantwoord kunnen uitoefenen. Zij onthouden zich van gedragingen die hen daarin kunnen schaden.’

In dit artikel staat het belang van de beroepsgroep voorop, want iedereen moet zich inzetten om anderen op een behoorlijk niveau te laten functioneren. Sommige psychologen werken misschien op een concurrerende markt bij het binnenhalen van opdrachten. Toch mag het groepsbelang dan niet ondergeschikt worden gemaakt aan het individuele belang. Het verbod om collega's te schaden, beperkt de mogelijkheid om concurrenten opzij te zetten.

We zien hier het spiegelbeeld van voorbeeld 3.2, toen een principe uit de Canadese code werd genoemd. In dat voorbeeld kreeg het belang van individuen een zwaar gewicht, maar daarbij ging het om personen waarmee psychologen werken. Wanneer het echter gaat om *psychologen* als persoon, dan krijgen grotere groepen een sterkere betekenis dan het individuele belang.

Tal van artikelen verplichten de psycholoog om zich actief in te zetten voor bevordering van vertrouwen in de professie. In artikel 27 uit de NIP-code staat: 'Psychologen zorgen ervoor, voor zover dat in hun macht ligt, dat geen misbruik wordt gemaakt van de resultaten van hun beroepsmatig handelen.' Dergelijk misbruik zou het vertrouwen in de psychologie gemakkelijk kunnen schaden. Zoiets moet worden voorkomen. Wie beroepscode doorleest met het oog op bevordering van vertrouwen, komt op diverse plaatsen artikelen met een vergelijkbare strekking tegen.

In beroepscode zien we nog een heel andere vorm van zelfbescherming. De APA-code kent veel artikelen met woorden zoals 'redelijk' en 'passend'. Aan allerlei verplichtingen moet in een *redelijke* mate worden voldaan; psychologen beschikken over de vrijheid om *passende* maatregelen te treffen. Ook dit soort begrippen draagt bij aan de zelfbescherming van de professie, want het zijn vooral de psychologen zelf die het beste kunnen uitmaken wat nog redelijk of passend is. Dergelijke begrippen zijn open; iedereen mag hier in principe een invulling aan geven, maar buitenstaanders missen de vakkennis om goed te kunnen zien of psychologen die begrippen wel op een acceptabele wijze gebruiken. Toch vormen die begrippen geen vrijbrief om op een willekeurige wijze te handelen. De toets ligt in het oordeel van vakgenoten, want rede-

lijk is toch vooral datgene wat iedere behoorlijk opgeleide psycholoog in een vergelijkbare situatie zou doen. En *passend* is alles wat iedere behoorlijk geschoolde psycholoog in die situatie redelijk vindt. Willekeur is ingedamd, maar de professie kent zichzelf speelruimte toe.

In de Verenigde Staten heerst een cultuur van het indienen van schadeclaims. Professionals kunnen bij de minste of geringste kunstfout al rekenen op een bij de rechter ingediende eis tot forse schadevergoeding. De stelling valt te verdedigen dat vooral de APA-code met het oog op schadeclaims veel gebruik maakt van begrippen zoals ‘redelijk’. Zo’n begrip verruimt de marge waarbinnen psychologen kunnen werken. Een geringe afwijking van een norm is misschien nog aan te duiden als ‘redelijk’ handelen. Artikelen die dit woord bevatten, zijn lastiger te gebruiken door boze klanten die een flink bedrag aan geld opeisen.

Voorbeeld 3.4: Open begrippen in NIP-code

Ook de Nederlandse code bevat open begrippen, hoewel minder dan de Amerikaanse. Eerder in dit hoofdstuk citeerden we artikel 18 uit de NIP-code. Hierin wordt een beroep op redelijkheid gedaan: ‘Psychologen onthouden zich van gedragingen waarvan zij weten of redelijkerwijs kunnen voorzien dat (...)’. Elders eist de NIP-code dat psychologen de voor hen relevante vakliteratuur volgen en dat zij deelnemen aan relevante bij- en nascholingscursussen (artikel 100). Wat echter voor een bepaalde psycholoog nu precies relevant is, zal moeilijk door buitenstaanders uitgemaakt kunnen worden. Vakgenoten die op hetzelfde terrein werken, zijn beter in staat om hierover te oordelen.

Marginale toetsing van rapporten

In dit verband is het zinvol om een specifiek aspect van de beoordeling van klachten naar voren te halen. Wanneer wordt geklaagd

over de inhoud van een psychologisch rapport, dan hanteert zowel het College van Toezicht als het College van Beroep van het NIP een procedure die wordt aangeduid als *marginale toetsing*. Kort samengevat komt het er op neer dat wordt gekeken of een rapport *redelijk* goed in elkaar zit. Ook hier wordt via redelijkheid speelruimte toegekend aan de opsteller van het rapport. Misschien zou een andere wijze van rapportering wel beter zijn geweest, maar daar gaat het nu niet om. Er wordt slechts onderzocht of de hier gevolgde werkwijze acceptabel is.

Psychologen mogen echter niet zomaar een verhaal in elkaar flansen. De colleges hebben de afgelopen jaren bij marginale toetsing vijf criteria toegepast. Deze waren ontleend aan jurisprudentie van het Centraal Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg:

1. Wordt in het rapport op inzichtelijke en consistente wijze uiteengezet op welke gronden de conclusie van het rapport steunt?
2. Vinden de in het rapport uiteengezette gronden aantoonbaar voldoende steun in de feiten, omstandigheden en bevindingen van het rapport?
3. Kunnen bedoelde gronden de daaruit getrokken conclusies rechtvaardigen?
4. Beperkt de rapportage zich tot de deskundigheid van de rapporteur?
5. Kon de methode van onderzoek om te komen tot beantwoording van de voorgelegde vraagstelling leiden tot het beoogde doel, of heeft de rapporteur daarbij de grenzen van de redelijkheid en billijkheid overschreden?

In de herziene beroepscode die het NIP in 2015 heeft ingevoerd, staan vergelijkbare criteria in artikel 97 vermeld. Volgens dit artikel moet rapportage tegenwoordig minimaal voldoen aan de volgende eisen:

- Het rapport vermeldt de feiten, omstandigheden en bevindingen waarop het berust;
- Het rapport geeft blijk van een geschikte methode van onderzoek om de voorgelegde vraagstelling te beantwoorden;

- Uit de rapportage moet duidelijk blijken op welke gronden de bevindingen en conclusies berusten en wat de beperkingen daarvan zijn;
- Het rapport vermeldt de bronnen waarop het berust, daaronder begrepen de gebruikte literatuur en de geconsulteerde personen;
- In het rapport wordt melding gemaakt van de vertrouwelijke aard en na verloop van welke termijn de conclusies redelijkerwijs hun geldigheid hebben verloren.

Rem op uitbuiting

In allerlei situaties is aan psychologen relatief veel macht over mensen toebedeeld. Selectiepsychologen krijgen de bevoegdheid om uitspraken te doen die grote invloed hebben op iemands verdere carrière. Organisatieadviseurs schrijven rapporten die tot gevolg hebben dat mensen worden ontslagen of in vreemde teams komen te werken. Psychologen die therapie bedrijven, zien de zwakheden van hun cliënten. Daarvan zou gemakkelijk misbruik kunnen worden gemaakt.

We merkten het eerder reeds op: beroepscodes bevatten regels die mensen in zwakke, kwetsbare posities de mogelijkheid geven om enig tegenspel te bieden. Dergelijke regels vormen als het ware een rem op 'uitbuiting'.

Beroepscodes van psychologen besteden daarom ook veel aandacht aan het thema *vertrouwelijkheid*. Allerlei bepalingen geven aan, wat psychologen moeten doen om vertrouwelijkheid te handhaven, en onder welke omstandigheden vertrouwelijkheid mag worden doorbroken. Regels over vertrouwelijkheid zijn te beschouwen als een bescherming van individuen die in een kwetsbare positie verkeren. Psychologen verplichten zich om zorgvuldig om te gaan met informatie die zij van anderen krijgen.

Voorbeeld 3.5: Vertrouwelijkheid op z'n Amerikaans

In de Amerikaanse beroepscode staat een artikel over handhaving van vertrouwelijkheid. Het artikel ziet bescherming van vertrouwelijke informatie als een elementaire verplichting van psychologen. Om aan die verplichting te voldoen, moeten zij redelijke voorzorgsmaatregelen treffen, maar daarbij moeten zij zich realiseren dat vertrouwelijkheid beperkt kan zijn door wetgeving, door vastgelegde regels van een instelling, of door professionele of wetenschappelijke relaties (APA, 2010, artikel 4.01).

Het is een complexe bepaling waarin diverse uitgangspunten zijn samengebald. Aan handhaving van vertrouwelijkheid wordt een hoge waarde toegekend, want het is een elementaire verplichting. Toch geldt die verplichting niet in absolute zin. Er kunnen regels en gewoonten bestaan die nóg belangrijker zijn. Verder hoeven Amerikaanse psychologen niet tot het uiterste te gaan, want zij moeten slechts redelijke voorzorgsmaatregelen treffen om vertrouwelijkheid te handhaven.

Eerder in dit boek kwam 'informed consent' ter sprake. Psychologen mogen allerlei handelingen met mensen pas verrichten nadat hiervoor door de betrokkenen toestemming is verleend. Die toestemming mag pas worden gevraagd nadat zij eerst goed zijn geïnformeerd. Dit betekent óók dat die personen het recht hebben om interventies van psychologen te weigeren.

Cliënten worden bij 'informed consent' opgevat als individuen die op rationele gronden beslissingen kunnen nemen. Psychologen zijn echter verplicht om *voorwaarden* te scheppen voor het nemen van rationele beslissingen. De NIP-code bevat hierover duidelijke regels. Een potentiële cliënt die overstuurd is, zal bijvoorbeeld mondeling gegeven informatie niet altijd even gemakkelijk kunnen verwerken. Om in zo'n situatie rationele beslissingen te bevorderen, moeten psychologen hun informatie bij voorkeur schriftelijk geven en waar nodig mondeling toelichten (artikel 63). Schriftelijk

ke informatie kan later nog eens rustig worden nagelezen, en eventueel met anderen worden besproken. Wanneer een eerder afgesproken werkwijze wordt herzien, behoren psychologen dit ook weer aan hun opdrachtgevers en cliënten voor te leggen (artikel 64).

Niet iedereen is in staat om weloverwogen beslissingen te nemen. Iemand kan bijvoorbeeld een hersenbeschadiging hebben opgelopen waardoor het vermogen tot oordelen is aangetast. Jonge kinderen zullen nog niet in staat zijn om alternatieven op een redelijke wijze tegen elkaar af te wegen. Beslissingsbevoegdheid komt dan te liggen bij wettelijk vertegenwoordigers.

De Nederlandse beroepscode verbindt duidelijke consequenties aan beslissingsbevoegdheid van cliënten of hun wettelijk vertegenwoordigers. Op elk moment mogen zij de relatie met een psycholoog afbreken, tenzij de professionele relatie door de rechter is opgelegd. Het recht om te stoppen is in de NIP-code zo ver mogelijk doorgetrokken. Wanneer een psycholoog voor een externe opdrachtgever een rapport schrijft over een cliënt, dan mag die cliënt (behalve als de rechter de opdrachtgever was) verzending van dat rapport ook tegenhouden. Met andere woorden: cliënten hebben over het algemeen recht op *blokken* van rapportage (artikel 94). Wanneer iemand hiervan gebruik maakt, mag de psycholoog alleen nog maar aan de opdrachtgever melden dat dit is gebeurd. Verdere inhoudelijke toelichting, bijvoorbeeld over de beweegredenen van degene die blokkeert, mag de psycholoog niet geven, want dit zou dan weer een nieuwe vorm van psychologische rapportage zijn, en daar had de cliënt nu juist bezwaar tegen gemaakt!

De beroepscode maakt een onderscheid tussen de begrippen ‘rapportage’ en ‘dossier’. Bij rapportage gaat het om een verslag, over iemand of over een groep mensen, dat met een specifiek doel en een duidelijke vraagstelling is opgesteld (vergelijk artikel 1.16 uit de lijst met begrippen aan het begin van de beroepscode). Een dossier is de verzameling aantekeningen en gegevens die de psycholoog zelf bewaart, om het werk met een cliënt of met een groep mensen goed te kunnen uitvoeren (zie artikel 1.14). Cliënten heb-

ben niet alleen het recht om een rapport aan een opdrachtgever te blokkeren; zij hebben in het algemeen ook het recht om het dossier te laten vernietigen dat een psycholoog over hen heeft aangelegd (artikel 70). Het verzoek om vernietiging moet schriftelijk worden ingediend; de psycholoog mag vervolgens alleen nog maar dat briefje bewaren.

Recht op blokkeren van een rapport en recht op vernietiging van een dossier kunnen we beschouwen als uiterste consequentie van de vrijheid die mensen hebben om hun relatie met een psycholoog te beëindigen. Deze rechten kunnen we echter ook zien als voorbeelden van steun aan personen in kwetsbare posities. Zij krijgen macht toebedeeld om – hoe primitief ook – tegenspel te bieden. Psychologen moeten nu wel uitkijken en zorgvuldig te werk gaan, want het zal steeds moeilijker vallen om nieuwe opdrachten te verwerven van externe opdrachtgevers indien al hun cliënten steeds een rapport blokkeren. Zoiets voel je in je portemonnee.

Wetenschap en praktijk

De psychologie als wetenschap speelt in beroepsethiek een dubbelrol. Regels uit een beroepscode hebben direct betrekking op de *uitvoering* van wetenschappelijk onderzoek door psychologen. Dit moet op een integere wijze gebeuren; onderzoeksgegevens over mensen moeten op een behoorlijke manier worden verkregen, bewerkt en gerapporteerd. Potentiële proefpersonen en respondenten moeten kunnen weigeren om aan een bepaald project deel te nemen. Zonder verkregen toestemming mogen individuen niet voor anderen herkenbaar in onderzoekspublicaties worden beschreven. Kortom, veel regels die de belangen van cliënten beschermen, zijn óók van toepassing op personen die worden benaderd om aan wetenschappelijk onderzoek mee te doen. In hoofdstuk 9 gaan we daar dieper op in.

Wetenschap is echter ook in een tweede betekenis terug te vin-

den in beroepscode: de praktijk van psychologen behoort een wetenschappelijk karakter te hebben. Soms zien we dit heel expliciet in regels vermeld. Bijvoorbeeld in artikel 106 van de NIP-code: ‘Psychologen moeten hun beroepsmatig handelen kunnen verantwoorden in het licht van de stand der wetenschap ten tijde van dat handelen, zoals deze uit de vakliteratuur blijkt.’

Hier staat níét dat de praktijk geheel gebaseerd moet zijn op uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek. Wel behoren psychologen goed op de hoogte te zijn van wetenschappelijk onderzoek, voor zover dit relevant is voor hun eigen werk. Ze moeten kunnen verduidelijken in hoeverre ze van theorieën en onderzoeksresultaten gebruik maken. Bij eventuele discrepantie tussen praktijkvoering en recente onderzoeksgegevens, behoren psychologen dit verschil op overtuigende wijze te kunnen verklaren en rechtvaardigen.

Voorbeeld 3.6: Handschrift en karakter

In een boek over de geschiedenis van een psychologisch praktijkbureau wordt vermeld dat een van de vroegere coryfeeën van dit bureau, D.J. van Lennep, in opdracht van koningin Juliana ‘grafologische analyses maakte van het handschrift van mogelijke huwelijkskandidaten voor haar dochters’ (Van Strien & Dane, 2001, p. 38). In de tijd waarin dit plaatsvond, hielden wel meer psychologen zich bezig met analyse van handschriften, bedoeld om persoonlijkheidskenmerken te achterhalen. Dergelijke grafologische analyses kwamen echter in Nederland in een kwaad daglicht te staan toen het proefschrift van Jansen (1963) de zeer geringe waarde hiervan aantoonde. Wanneer psychologen tegenwoordig nog gebruik zouden willen maken van analyses van handschriften, krijgen zij het bijzonder moeilijk om dit te verantwoorden ‘in het licht van de stand der wetenschap’. De wetenschappelijke literatuur benadrukt vooral de onbruikbaarheid van deze analyses.

In het genoemde geschiedenisboek wordt overigens geme-

moreerd dat Van Lennep zelf zijn opvattingen over indertijd gangbare testprocedures heeft herzien aan de hand van (negatieve) onderzoeksuitkomsten.

Wetenschap en praktijk hebben een moeizame verhouding. Het geciteerde Nederlandse artikel over verantwoording van beroepsmatig handelen ‘in het licht van de stand der wetenschap’ suggereert een ideaal: wetenschap is de basis voor de praktijk, ook al wordt die praktijk daar niet geheel door bepaald. Men kan echter gemakkelijk regels in beroepscode vinden die een minder verticale relatie lijken te impliceren. Neem bijvoorbeeld in de NIP-code het al eerder geciteerde artikel 100 waarin staat dat psychologen deskundig moeten blijven ‘in overeenstemming met de recente ontwikkelingen in de psychologie’. In dit artikel ligt het accent niet exclusief op wetenschap; ‘de psychologie’ kan ook bestaan uit een verzameling praktijkervaringen. Wanneer talrijke psychologen met elkaar afspreken dat ze in het vervolg weer op een bepaalde manier naar handschriften van hun cliënten zullen kijken, dan gaat zo’n afspraak ook deel uitmaken van ‘de psychologie’.

Voorbeeld 3.7: Enneagram

Jaren geleden werd het enneagram populair: een ster met negen punten, gevat in een cirkel. Hiermee zouden negen persoonlijkheidstypen te beschrijven zijn: de verbeteraar, de ondersteuner, de scoorder, de verdieper, de waarnemer, de vragensteller, de vernieuwer, de bepaler en de bemiddelaar. Diverse organisatieadviesbureaus boden cursussen aan om met behulp van deze typologie te werken aan persoonlijke groei. Organisatieontwikkelaars zouden het enneagram goed kunnen gebruiken. Spaninks (2001) wijdde er een kritische beschouwing aan. Hierin citeert hij de Groningse psycholoog prof. dr. W.K.B. Hofstee: ‘Het enneagram is geen serieus wetenschappelijk model. Het behoort tot het onoverzichtelijke en snel wisselende domein van de lekenpsychologie.’ Hofstee merkt verder op dat leden van het NIP die met het

enneagram werken, het risico lopen om ‘een klacht aan broek of rok te krijgen’ op basis van overtreding van artikelen over deskundigheid uit de NIP-code. Hieraan voegt Hofstee, zoals geciteerd door Spaninks, nog toe: ‘Voor niet-psychologen gelden zulke beperkingen natuurlijk niet. Maar aangezien de enneagram-industrie zich beweegt op het terrein van de persoonlijkheid – waar wij een wetenschap en een professie voor hebben – moeten we het beestje bij zijn naam noemen: beunhazerij.’

In de kritische opmerkingen uit dit voorbeeld wordt gebrek aan wetenschappelijke onderbouwing (‘Het enneagram is geen serieus wetenschappelijk model’) duidelijk boven de populariteit in de praktijk geplaatst. De geciteerde psycholoog Hofstee vindt populariteit onvoldoende reden voor psychologen om het gebrekkig onderbouwde model te gebruiken. Toch laten beroepscode's hier enige ruimte, vooral wanneer in sommige bepalingen wetenschap en professie naast elkaar worden geplaatst.

Een nevenschikking van wetenschappelijke en professionele kennis kwamen we reeds tegen toen in hoofdstuk 1 de eerste zin werd geciteerd uit de preambule van de Amerikaanse beroepscode: ‘Psychologen verplichten zich tot het doen groeien van wetenschappelijke en professionele kennis (...)’ Zo geformuleerd kan de professionele kennis zich in principe helemaal loszingen van de wetenschap. Hierin zit echter een probleem, want veel regels uit beroepscode's kunnen we lezen als een poging tot *demarcatie*: door zich aan bepaalde regels te houden, willen psychologen zich onderscheiden van wat voor het gemak wordt aangeduid als beunhazerij. De demarcatielijn lijkt helder te zijn wanneer wetenschappelijk verantwoorde kennis het verschil uitmaakt. Psychologen kunnen dan bijvoorbeeld argumenteren dat hun werkwijze gebaseerd is op uitkomsten van goed gecontroleerd onderzoek, terwijl de beunhazen ‘zomaar wat’ doen (al doen die beunhazen dat misschien wel heel consequent).

Wanneer echter *naast* onderzoeksuitkomsten ook nog een ander

type kennis als relevant wordt onderscheiden, is het lastiger om het verschil met beunhazen te benoemen. Want wat is dan het tweede type kennis? Professionele kennis bestaat dan waarschijnlijk uit een verzameling ervaringen, maar misschien komt dat wel neer op: als je zó werkt, houd je tevreden klanten. Waarschijnlijk is dit nu juist de kennis die charlatans en beunhazen gebruiken (zie ook Poortinga & Soudijn, 2003).

Voorbeeld 3.8: Klinische blik

Er is veel onderzoek verricht naar de waarde van de klinische blik. Hierbij is de vraag of experts in staat zijn om met het blote oog gegevens over personen te verwerken tot een valide oordeel. Meehl (1954) kwam indertijd tot de conclusie dat de klinische blik het meestal veel slechter doet dan een statistische verwerking van gegevens. Met dit laatste bedoelde hij dat gegevens over personen op een gestandaardiseerde wijze worden verzameld en geïnterpreteerd. Later onderzoek bevestigde de conclusie van Meehl (zie bijvoorbeeld Garb, 1998). Terwijl experts denken dat hun professionele ervaringen een stevige basis bieden voor beoordeling van mensen, kan men op basis van goed gecontroleerd onderzoek de stelling verdedigen dat die basis erg wankel is.

In rapporten van sommige oude, ervaren psychiaters wordt grote waarde toegekend aan de handdruk van een patiënt of cliënt tijdens de eerste kennismaking. Daaruit zou al heel veel over de desbetreffende persoon blijken. Hierover kan men echter zijn twijfels hebben, zeker in het licht van het in voorbeeld 3.8 genoemde onderzoek. De professionele kennis die wordt gebruikt bij de interpretatie van een handdruk, komt waarschijnlijk voor een niet gering deel neer op een illusie.

In beroepscode van psychologen zijn de twee vormen van kennis (wetenschappelijke en professionele) soms op elkaar betrokken, maar soms blijft vaag wat het meeste gewicht moet krijgen. Het

eerder aangehaalde artikel 106 is hierover duidelijk: psychologen moeten hun beroepsmatig handelen kunnen verantwoorden ‘in het licht van de stand der wetenschap’. Meer aan het begin van de Nederlandse beroepscode staat echter een andere bepaling. In artikel 16 valt te lezen: ‘Psychologen handelen in hun beroepsuitoefening volgens de professionele standaard.’ Dit suggereert op het eerste gezicht dat er een duidelijke standaard voorhanden is. Artikel 16 gaat echter verder met: ‘Zij [de psychologen] dragen naar vermogen bij aan het ontwikkelen van normen en standaarden in hun vakgebied.’ Deze laatste zin suggereert nu juist weer dat er vaak geen (enkelvoudige) duidelijke standaard voorhanden is. De wetenschap kan kennelijk lang niet altijd uitkomst bieden. Overleg met vakgenoten ligt dan voor de hand. In artikel 98 wordt gewezen op de noodzaak om kritisch na te denken over beroepsmatig handelen. Dit moeten psychologen niet alleen in hun eigen studeerkamer doen. Regelmatig contact met vakgenoten is nodig. Artikel 98 geeft aan: ‘[Psychologen] stellen hun beroepsmatig handelen met enige regelmaat aan de orde in (inter)collegiaal overleg, zoals bijvoorbeeld intervisie.’

Wat betreft de relatie tussen wetenschappelijke kennis en praktische kennis is de Belgische plichtenleer scherper dan de Nederlandse beroepscode. In de Belgische code staat namelijk: ‘De psycholoog beoefent het beroep binnen de grenzen van zijn competenties en doet geen onderzoeken waarvoor hij geen specifieke kwalificatie heeft. Hij doet dit binnen het kader van de theorieën en de methodes die erkend worden door de wetenschappelijke gemeenschap der psychologen, en houdt daarbij rekening met de kritieken op en de evolutie van deze theorieën en methodes’ (Psychologencommissie, 2014, artikel 32).

De wetenschappelijke gemeenschap is hier uiteindelijk de toetssteen, al hoeven de leden van die gemeenschap het niet altijd met elkaar eens te zijn. Voor zover praktijkervaringen tot specifieke kennis leiden, moet deze kennis geplaatst kunnen worden *binnen* een wetenschappelijk kader. Praktijk leidt niet tot een apart soort wetenschap, want de Belgische beroepscode spreekt hier over *de*

wetenschappelijke gemeenschap der psychologen die over de aanvaardbaarheid van competenties een beslissend oordeel uitspreekt.

Utilisme

Verschillende bepalingen uit beroepscodes voor psychologen lijken gebaseerd op *utilisme*, oftewel: nuttigheidsleer. Volgens deze doctrine zijn handelingen te rechtvaardigen als ze nuttig zijn. Wie de nadruk op nut legt, beoordeelt handelingen met een relatieve maatstaf. Gedragingen die in de ene context nuttig zijn, kunnen onder andere omstandigheden veel minder waarde hebben. In dit opzicht kunnen we utilisme als een tegenhanger van absolutisme zien. Bij absolutisme zijn dezelfde handelingen altijd goed of fout, ongeacht de omstandigheden (Hoffman, Frederick & Schwartz, 2001; Lloyd & Hansen, 2003).

Voorbeeld 3.9: Proefdieren

De APA-code reguleert omgang met proefdieren in artikel 8.09. Dit artikel valt uiteen in zeven punten die met letters worden aangeduid. Met betrekking tot het lijden staat in punt d: 'Psychologen spannen zich in redelijke mate in om ongemak, infecties, ziekten en pijn van proefdieren te minimaliseren.' Operatieve ingrepen komen ter sprake in punt f: 'Psychologen verrichten operatieve ingrepen onder de juiste vorm van verdoving en zij gebruiken technieken waarmee infecties worden vermeden en pijn wordt geminimaliseerd tijdens en na de operatie.' Punt g handelt over het doden: 'Indien het gepast is om het leven van een dier te beëindigen, dan gaan psychologen snel te werk, met een poging om pijn te minimaliseren en met gebruikmaking van geaccepteerde procedures' (APA, 2010).

Dit is een utilistische redenering. Kennelijk mogen psychologen volgens de Amerikaanse beroepscode dieren aan schadelijke ingre-

pen blootstellen als dit de wetenschap vooruit helpt. Ontwikkeling van wetenschappelijke kennis geldt, zoals eerder al aangegeven, als een motor voor verdere verbetering van de praktijk. Werken met proefdieren is dan te rechtvaardigen op basis van te verwachten opbrengst: het wordt als nuttig gezien. Wie utilistisch redeneert, kan het particuliere belang gemakkelijk ondergeschikt achten aan het algemeen belang. Werken met proefdieren dient zo'n algemeen belang: het individuele dier mag hieraan volgens de Amerikaanse code worden opgeofferd.

De Nederlandse beroepscode bevat een zeer kort artikel over proefdieren (artikel 26). Dit artikel komt slechts neer op een inspanningsverplichting: wie met proefdieren werkt, moet zich naar vermogen inspannen om schade te voorkomen. Wie iets verder terug gaat in deze beroepscode vindt een artikel dat utilistisch is geformuleerd. De eerste zin hiervan luidt namelijk: 'Psychologen stellen betrokkenen niet aan negatieve ervaringen bloot tenzij dat noodzakelijk is voor het bereiken van het doel van hun beroepsmatig handelen (...)' (artikel 23). Vervolgens geeft dit artikel aan dat blootstelling aan negatieve ervaringen alleen is toegestaan als het echt niet anders kan. Het moet namelijk de enige manier zijn waarop het doel kan worden bereikt. Ook moeten psychologen zich inspannen om de gevolgen van die negatieve ervaringen voor de betrokkenen zoveel mogelijk 'te beperken of te neutraliseren'.

Een psycholoog die een cliënt wil afhelpen van angst voor spinen, ontwikkelt misschien een procedure waarbij deze angst even zal toenemen, bijvoorbeeld op het moment dat de hulpverlener een grote spin tevoorschijn haalt. De (tijdelijke) negatieve ervaring is dan ondergeschikt aan het hogere doel: minder spinangst in de nabije toekomst.

Een ander voorbeeld is een sociaal-psychologisch experiment waarbij de proefpersoon wordt overgehaald om tegenover derden te liegen. Merken dat je liegt, is voor velen waarschijnlijk een negatieve ervaring. Maar als de wetenschap hier uiteindelijk mee is gediend, dan beschouwen we de negatieve ervaring van een individuele proefpersoon als minder belangrijk dan het ruimere doel van

kennisverwerving. Wel moet de onderzoeker na afloop van het experiment de nodige nazorg betrachten, want dat staat in de beperkende voorwaarden.

Een duidelijk utilistische redenering is te vinden in een artikel uit de Canadese beroepsethiek waarin staat dat men ‘geen enkele wetenschappelijke of professionele activiteit mag uitvoeren indien de waarschijnlijke opbrengst niet evenredig veel groter is dan het risico dat aan die activiteit is verbonden’ (CPA, 2000, artikel 11.18). Om aan dit voorschrift te kunnen voldoen, is het noodzakelijk om concrete schattingen van opbrengsten en risico’s te maken. Ook hierover heeft de Canadese code regels geformuleerd. Een ervan luidt: ‘Voer eerst vooronderzoek uit om de effecten in te schatten van alle nieuwe procedures en technieken die meer dan minimaal risico kunnen opleveren, en overweeg pas daarna om die procedures en technieken op ruimere schaal toe te passen’ (CPA, 2000, artikel 11.15).

Voorbeeld 3.10: Pistoolschot

Jansz en Van Drunen (1997) redigeerden een bundel over de geschiedenis van diverse praktijkvelden in de psychologie. In hun boek staat op p. 99 een foto afgedrukt van twee mensen in militair uniform. De voorste persoon zit op een stoel naast een tafel. Hij houdt allerlei apparatuur vast. Achter hem staat iemand met een pistool in zijn hand. De tekst bij het plaatje luidt: ‘Testonderzoek van piloten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Met deze test werd de “stabiliteit van het zenuwstelsel” onderzocht. De proefleider vuurde onverwacht een pistoolschot af. Met de apparaten op tafel werd geregistreerd welke invloed dit had op de hartslag, het ademhalingsritme en het trillen van de handen.’

Het is al een oude foto, want de Eerste Wereldoorlog is van 1914-1918. Aan de hand van het citaat kunnen we de genoemde foto utilistisch interpreteren. Waarschijnlijk betreft het hier een selectieprocedure. Wie opeens een schot hoort, zal flink schrikken: een

negatieve ervaring! Die is echter bedoeld om een onderscheid in potentiële oorlogsvliegers aan te brengen: degenen die geen al te heftige reacties vertonen, zijn waarschijnlijk beter geschikt om tijdens de oorlog piloot te worden dan degenen die nog uren natrillen van de knal. Het algemene doel (betere piloten vinden; de oorlog winnen) is belangrijker dan de negatieve ervaringen van de afzonderlijke kandidaten tijdens de selectiefase.

Nog een voorbeeld van utilistisch denken biedt artikel 74 uit de NIP-code: 'Psychologen zijn niet gehouden geheimhouding in acht te nemen als zij gegronde redenen hebben om te menen dat het doorbreken van de geheimhouding het enige en laatste middel is om direct gevaar voor personen te voorkomen, dan wel wanneer zij door wettelijke bepalingen of een rechterlijke beslissing daartoe worden verplicht.'

In hieraan voorafgaande artikelen uit de NIP-code is het grote belang aangegeven van vertrouwelijkheid in de professionele relatie tussen psychologen en degenen met wie zij in professionele zin direct contact hebben. Cliënten moeten er op kunnen rekenen dat psychologen vertrouwelijkheid zullen handhaven. Dit betekent dat psychologen in het algemeen vertrouwelijkheid alleen maar mogen doorbreken als hun cliënten daartoe toestemming verlenen. Artikel 74 specificeert hierop een uitzondering: soms mag vertrouwelijkheid doorbroken worden zonder die toestemming verkregen te hebben. Het individuele belang van cliënten (handhaving van geheimhouding) is dan echter ondergeschikt gemaakt aan een groter belang, bijvoorbeeld: het redden van iemands leven.

Utilistisch redeneren vereist dat we zaken in een ruimer kader kunnen plaatsen, of dat we een breder tijdsperspectief kunnen toepassen. Soms gaat dit heel goed: 'Als ik nú niet ingrijp, gebeuren er rampen.' Vaak is het echter heel lastig om utilistisch te redeneren, want *hoe ver* moet het tijdsperspectief worden verbreed of het kader worden verruimd?

Neem bijvoorbeeld weer de regel dat iemand aan negatieve er-

varingen mag worden blootgesteld mits dit nuttig is voor de wetenschap, en mits die inzichten niet op een andere wijze zouden kunnen worden verkregen. Een onderzoeksuitkomst die vandaag belangrijk lijkt, is volgend jaar misschien alweer achterhaald. Een spectaculair nieuw inzicht is na korte tijd misschien triviaal. Juist omdat nut en bruikbaarheid afhankelijk zijn van tijd en context, vormen ze lastige uitgangspunten voor de rechtvaardiging van gedrag. Daarmee zijn de geciteerde regels echter niet zinloos, want ze dwingen psychologen om de waarde van voorgenomen handelingen nauwkeurig te beredeneren. De eventuele toehoorders moeten daarbij overtuigd worden en tot de conclusie komen dat zijzelf in die situatie óók zo zouden handelen met het oog op het grotere belang.

Spiegelbeeld van Rawls

In de algemene literatuur over ethiek is een stroming te vinden die regels alleen maar aanvaardbaar acht als de aanhangers ervan zélf bereid zijn om zich er onder alle omstandigheden aan te onderwerpen. Rawls (1971) werkt dit idee als volgt uit. Iemand huldigt de opvatting dat mensen zich op een bepaalde manier behoren te gedragen. Vervolgens moet hij zich voorstellen dat de wereldgeschiedenis hem opeens in een totaal andere positie brengt dan die waarin hij nu verkeert. Is hij dan bereid om zich te gedragen op de manier die hij propageerde? Wanneer ik me in onverwachte, nieuwe posities niet aan een eerder door mijzelf gepropageerde regel kan of wil houden, dan is het geen rechtvaardige regel. Dat wordt het pas, als ik bereid ben me er in alle denkbare situaties aan te onderwerpen.

Het voorbeeld van Rawls dwingt ons om regels op een bepaalde manier te beoordelen: hoe kijken we er zélf tegenaan als we in een heel andere positie zouden komen te verkeren? We moeten onszelf los kunnen denken van onze huidige situatie of positie.

In beroepscode voor psychologen is een 'spiegelbeeld' van deze

opvatting te vinden. Een professionele handelwijze die een bepaalde psycholoog zelf aanvaardbaar vindt, moet óók aanvaardbaar zijn zodra een andere psycholoog dit gedrag in een vergelijkbare situatie vertoont. Bij Rawls moet een 'ik' zich kunnen voorstellen dat de omstandigheden waarin hij of zij verkeert, opeens heel sterk veranderen. Lijkt een voorgestelde gedragsregel dan nog steeds zo mooi? In de beroepscode van psychologen verandert echter niet de situatie, maar de persoon. Als iemand anders mijn gedrag vertoont, lijkt het dan nog steeds zo mooi? Hiermee dwingen beroepscode ons tot een ruil. Ik moet mijn eigen opvattingen en gedragingen kunnen inwisselen voor die van vakgenoten. Indien voorgenomen handelingen niet bestand zijn tegen een dergelijke ruil, dan zijn ze onethisch.

Dit is een heel andere denkwijze dan die van het utilisme, want daarbij gaat het vooral om het maken van een analyse in termen van kosten en baten. Volgens het utilisme moet de te verwachten opbrengst, in termen van het uiteindelijke doel, hoger zijn dan de kosten, in termen van het individuele leed. Bij Rawls of diens spiegelbeeld gaat het vooral om een opvatting over rechtvaardigheid; ideeën hierover mogen niet gevoelig zijn voor een ruil.

In de beroepspraktijk wordt vaak gewerkt met *protocollen*. In een protocol staat stapsgewijs beschreven hoe een psycholoog in een bepaalde situatie moet handelen. Zo'n protocol zorgt ervoor dat een ruil van professionals heel gemakkelijk kan plaatsvinden. De werkwijze van de ene psycholoog kan direct door een andere psycholoog worden overgenomen zodra er een gedetailleerd protocol bestaat. De handelwijze is dan niet meer afhankelijk van het persoonlijke inzicht van de psycholoog die het werk verricht. Wel vereist protocollair werk een behoorlijke mate van scholing, maar wie dezelfde opleiding heeft gevolgd, die heeft dezelfde vaardigheden geleerd.

Voorbeeld 3.11: Suïcide

Psycholoog X werkt in de gezondheidszorg. Een van zijn cliënten pleegde suïcide. Nabestaanden klagen psycholoog X

nu aan bij diens beroepsvereniging: hij had dit moeten zien aankomen en hij had tijdig maatregelen moeten treffen, bijvoorbeeld door meteen een psychiatrische opname te regelen. Volgens de klagers is X hierin te kort geschoten, vooral omdat de cliënt indertijd toch duidelijk aangaf dat het leven voor hem ondraaglijk werd.

Voor de beoordeling van de klacht maakt het nu veel uit, of psycholoog X over een protocol beschikte waarin wordt aangegeven hoe psychologen signalen met betrekking tot dreigende suïcide kunnen herkennen, en hoe ze daar vervolgens mee om moeten gaan. Gebruik van zo'n protocol neemt de persoonlijke verantwoordelijkheid van de psycholoog niet weg, maar hij staat sterker in zijn verweer indien hij handelde volgens voorschriften die door deskundige vakgenoten als adequaat worden beschouwd. De psycholoog staat zwak als zijn verweer neerkomt op: 'Ik dacht dat het zo'n vaart niet zou lopen.' De psycholoog zal eerder vrijuit gaan wanneer zijn verweer neerkomt op: 'Ik heb de signalen van mijn cliënt herkend en ben toen onmiddellijk vragen gaan stellen die je volgens een door deskundige vakgenoten opgesteld protocol moet stellen om in te schatten hoe serieus deze signalen moeten worden genomen. De antwoorden die ik kreeg, heb ik volgens dat protocol verwerkt en zo kon ik concluderen dat de kans op suïcide gering was.'

Een beroepsethiek zoals de NIP-code schrijft nergens voor dat er met behulp van protocollen moet worden gewerkt. Dit woord komt ook niet voor in de NIP-code. Het zojuist gegeven voorbeeld is vooral bedoeld om duidelijk te maken dat een protocol kan helpen om een particulier oordeel te vervangen door een oordeel dat (ook) door anderen als deskundig wordt beschouwd.

Wel staat in artikel 105 dat psychologen alleen methoden mogen hanteren waarvoor zij zijn gekwalificeerd 'door opleiding, training en/of ervaring'. In de professionele relatie met een cliënt moeten psychologen volgens artikel 63 ook informatie geven over

‘de methoden van onderzoek of behandeling die in aanmerking komen en wat daarvan wel en niet te verwachten is (...)’.

Kennelijk moeten gebruikte methoden van tevoren expliciet beschreven kunnen worden. Het verschil met werken volgens een protocol wordt geringer naarmate dit gedetailleerder en specifiekter gebeurt. In elk geval is in de nadruk op *methodisch* werken weer het ‘spiegelbeeld van Rawls’ te zien. Hoe nauwkeuriger een methode kan worden beschreven, des te minder is de werkwijze afhankelijk van persoonlijke opvattingen.

Het genoemde spiegelbeeld is ook te herkennen in artikelen uit de NIP-code die rekening houden met rampen. Psychologen kunnen plotseling ziek worden of een ernstig ongeluk krijgen. Daar moeten zij op voorbereid zijn. Sterker nog: ze moeten maatregelen hebben getroffen om te zorgen dat cliënten niet de dupe worden van persoonlijke calamiteiten. Die maatregelen komen er op neer dat deskundige vakgenoten gemakkelijk het werk kunnen overnemen (zie artikel 19 over continuïteit van de professionele relatie). Maar om *anderen* in staat te stellen het werk op een willekeurig moment over te nemen, moet de tot dan toe gevolgde procedure zodanig te beschrijven zijn dat deze ook begrijpelijk is voor degene die moet inspringen. Dit betekent dan echter dat de gevolgde werkwijze niet al te particulier mag zijn, dus niet te sterk moet afhangen van iemands persoonlijke opvattingen.

Voorbeeld 3.12: Rampenplannen

Artikel 19 uit de NIP-code gaat over continuïteit van beroepsmatig handelen. In dit artikel staat over psychologen onder andere: ‘Zij treffen maatregelen om zich er van te verzekeren dat een of meer vakgenoten hun professionele werkzaamheden overnemen dan wel afronden, als zij om welke reden dan ook genooddaakt zijn de professionele relatie ontijdig te onderbreken of voortijdig af te breken.’

Plotselinge, onvoorziene omstandigheden maken het noodzakelijk om planmatig te werken, opdat eventuele vervangers snel en zonder persoonlijke instructie aan de slag

kunnen gaan. Een manier om dit te bewerkstelligen is om steeds aantekeningen te maken van plannen en opgedane ervaringen. Die aantekeningen moeten voor invallers snel te vinden en te begrijpen zijn. Voor dit doel dient het dossier, waarover in artikel 20 wordt gezegd dat dit ‘altijd zodanig bijgewerkt is dat bij een onvoorziene afwezigheid (...), een deskundige vakgenoot de professionele relatie kan voortzetten.’

In een algemeen eerste deel van de NIP-code is op een heel andere manier aangegeven dat de werkwijze van psychologen voor deskundige vakgenoten te begrijpen en te rechtvaardigen moet zijn. In dat algemene deel staat een paragraaf over ‘bijzondere omstandigheden’. Artikel 4 gaat over uitzonderlijke situaties waarin het nodig kan zijn om van de beroepscode af te wijken. Psychologen moeten dan echter eerst te rade gaan bij de beroepsvereniging of bij een vakgenoot die niet rechtstreeks bij de professionele relatie is betrokken. Vervolgens behoort de genomen beslissing grondig te worden gemotiveerd; er moet sprake zijn van een zorgvuldige afweging van belangen. Ook dit artikel benadrukt dat de werkwijze van psychologen niet idiosyncratisch moet zijn. Anderen moeten de noodzaak ervan kunnen inzien en rechtvaardigen. En dit betekent dus weer dat een handelwijze als het ware losgeweekt moet kunnen worden van de individuele psycholoog. Inzichten behoren begrijpelijk en aanvaardbaar te zijn voor anderen.

Het eerder genoemde recht op *blokkeren* dat bij rapportage aan cliënten wordt toegekend, is overigens ook in dit licht te beschouwen. Cliënten mogen een rapport tegenhouden. Ze zullen daar eerder toe geneigd zijn als ze de redelijkheid van conclusies niet kunnen inzien. We gaven al aan dat psychologen het in hun portemonnee zullen voelen als cliënten vaak gebruik maken van hun recht op blokkeren. Dit risico is te verminderen door op een duidelijke, voor anderen inzichtelijke manier te argumenteren in een rapport. Maar dit houdt dan weer in dat een rapport niet in een al te persoonlijke stijl moet worden geschreven. In een gemakkelijk aanvaardbaar rapport worden conclusies welhaast onontkoombaar

gepresenteerd. ‘Onontkoombaar’ betekent dat andere psychologen in vergelijkbare situaties dezelfde conclusies trekken.

In algemene zin mag worden gesteld dat beroepscodes mede tot doel hebben om in professionele relaties de ruimte voor persoonlijke oordelen in te perken. Het volgende voorbeeld betreft een aanpalend vak, de psychiatrie. Het voorbeeld is hier opgenomen om praktische bezwaren van meerduidige opvattingen over deskundigheid te illustreren.

Voorbeeld 3.13: Volkert van der G.

In 2003 werd Volkert van der G. door de rechtbank veroordeeld tot gevangenisstraf wegens moord op de politicus Pim Fortuyn. De rechter achtte het niet noodzakelijk om de delinquent psychiatrisch te laten behandelen in een tbs-kliniek. Hierbij baseerde de rechter zich mede op een onderzoek dat het Pieter Baan Centrum (PBC) had uitgevoerd.

In een commentaar merkt Abrahams (2003) op dat diverse deskundigen zich in de maanden na de veroordeling verschillend hebben uitgelaten over de psychische gesteldheid van Volkert van der G. Tal van ‘prominente psychologen en psychiaters’ menen een psychiatrische diagnose te kunnen stellen die juist wél op de noodzaak van een tbs-behandeling zou wijzen. Hier voegt Abrahams in zijn commentaar aan toe dat hij de discussie over die diagnose graag aan de experts overlaat: ‘Belangrijker is dat weer eens blijkt dat in de psychiatrie al vele jaren een richtingenstrijd woedt, die de waarde van gedragsdeskundige rapportages over delinquenten sterk devalueert. Het maakt nogal wat uit door wie je onderzocht wordt. Is het een aanhanger van het freudiaanse model, geliefd bij het PBC, of van het neurobiologische model?’

Dit voorbeeld is hier gegeven om de beperkingen te illustreren van oordelen die persoonlijk zijn gekleurd. De oordelen van ‘prominente psychologen en psychiaters’ waar Abrahams naar verwijst, hebben ook andere reacties opgeroepen. Kort na de publicatie van

Abrahams maakten twee hoge functionarissen hun bezwaren kenbaar tegen die psychologen en psychiaters. De inspecteur-generaal voor de gezondheidszorg en de hoofdinspecteur voor de geestelijke gezondheidszorg en gehandicaptenzorg vonden dat de genoemde professionals hun respectievelijke beroepscodes overtraden (Kingma & Lucieer, 2003). Men zou zich, zo werd gesteld, niet mogen uitlaten over ziektebeelden indien men de desbetreffende persoon niet zelf heeft gezien en gesproken en indien die persoon geen toestemming voor publicatie heeft gegeven. Met deze redenering kiezen Kingma en Lucieer positie in de discussie over de vraag welke uitspraken men over ‘publieke personen’ (mensen die via de media bekend zijn geworden) mag doen. Dat is een kwestie die we in meer algemene zin aanstipten in voorbeeld 1.6.

In voorbeeld 3.13 staat een uitspraak van de rechtbank vermeld. De publicaties van Abrahams en van Kingma en Lucieer vielen in de periode waarin de zaak tegen Volkert van der G. in hoger beroep werd behandeld. Het Amsterdamse Gerechtshof bevestigde in hoger beroep de eerder opgelegde straf. Ook het hof vond het onnodig om hem een tbs-behandeling op te leggen.

Eclecticisme

De voorbeelden in dit hoofdstuk maken duidelijk dat de grondslagen en de vorm van beroepsethische regels steeds heel verschillend kunnen zijn. Soms zijn de richtlijnen afgeleid van algemene wetten, maar ze kunnen hun oorsprong ook vinden in incidenten die in de beroepsgroep veel aandacht kregen. Vaak drukken ze opvattingen uit die in een bepaalde tijd of cultuur belangrijk worden gevonden. Regels kunnen de vorm krijgen van gebods- of verbodsbepalingen: dan lijken ze op verkeersborden met een rode cirkel. Maar aan geboden en verboden kan een ‘tenzij’ verbonden zijn: er bestaat dan ruimte voor uitzondering op de hoofdregel. Naast absolutistisch geformuleerde regels kennen we utilistische. En we kwamen regels tegen die vooral rechtvaardig lijken, omdat ze bij

toepassing de persoonlijke willekeur van individuele psychologen inperken. Hiermee zijn de mogelijkheden trouwens nog niet uitgeput. Diverse regels kunnen we vergelijken met verkeersborden die de vorm van een driehoek hebben. Dat zijn regels die ons waarschuwen om ergens goed op te letten. Die regels impliceren wel een inspanningsverplichting, maar het is niet altijd gemakkelijk te zien of wij er aan voldoen.

Laten we nog even naar het buitenland kijken. De beroepscode van de Britse beroepsvereniging van psychologen wordt voorafgegaan door een inleiding waarin de ‘onderliggende filosofische benadering’ van de regelgeving wordt aangeduid als passend bij de ‘Britse eclectische traditie’ (BPS, 2009). Wie de richtlijnen uit de beroepscode van het Nederlands Instituut van Psychologen doorleest, kan de hele verzameling ook benoemen als *eclectisch*: de regels komen uit heel verschillende bronnen. De British Psychological Society (BPS) ziet ethische regels echter vooral als ‘richtlijnen bij het nadenken over beslissingen die individuen in specifieke gevallen’ moeten nemen. Anders gezegd: voor de BPS is de beroepscode in de eerste plaats een denkkader. De beroepscode van het NIP is echter strenger, want hier moeten talrijke regels nauwkeurig worden nageleefd – al blijft het ook in Nederland belangrijk om het verstand daarbij in te schakelen.

4

Uitwerking van het basisprincipe verantwoordelijkheid

Het kwam in dit boek al vaker ter sprake: de beroepsethiek van het Nederlands Instituut van Psychologen kent een hiërarchische structuur. Na de preambule en na een algemeen deel (met onder meer definities van begrippen) wordt een viertal basisprincipes uitgewerkt in concrete artikelen. In dit hoofdstuk bekijken we hoe dit is gebeurd bij het eerste basisprincipe, verantwoordelijkheid. In volgende hoofdstukken komen de andere basisprincipes aan bod.

De NIP-code bevat 25 artikelen over verantwoordelijkheid. Het gaat om de artikelen 14 tot en met 38. Ze zijn ondergebracht in zes paragrafen:

- a. de kwaliteit van het beroepsmatig handelen
- b. continuïteit van het beroepsmatig handelen
- c. voorkómen en beperken van schade
- d. voorkómen van misbruik
- e. de psycholoog en zijn werkomgeving
- f. verantwoording

De kwaliteit van het beroepsmatig handelen (NIP-code paragraaf 3.1a)

Deze paragraaf bestaat uit de artikelen 14 tot en met 18. Ze komen op het volgende neer. Psychologen moeten zorgvuldig handelen en voor kwaliteit zorgen. Daarbij gaan ze te werk volgens professio-

nele en ethische normen. Voorzichtigheid is geboden bij de introductie van nieuwe methoden. Ook mogen psychologen het vertrouwen in de wetenschap, het vak en in collega's niet schaden.

Voorbeeld 4.1: Een nieuwe aanpak

Psycholoog X experimenteert met lichaamsgerichte vormen van behandeling. Hij biedt een van zijn vrouwelijke kennis-sen aan om haar gratis te behandelen. Deze mevrouw heeft geen klachten waarvoor zij in therapie wil gaan; wel voelt ze zich zo nu en dan somber. Psycholoog X overtuigt haar ervan dat de behandeling ertoe zal bijdragen dat ze minder last van depressiviteit zal hebben. Mevrouw gaat daarom met het voorstel akkoord. In het begin van de behandeling laat de psycholoog haar aanrakingsoefeningen doen waarbij beiden gekleed blijven, maar na enkele maanden verandert dit. Al gauw komen de oefeningen er op neer dat psycholoog en cliënte telkens op een matras naakt tegen elkaar aanliggen. Dit zou haar gestoorde persoonlijkheidsontwikkeling en haar zelfbewustzijn ten goede komen, zo vertelt hij haar. Aanraking van de geslachtsorganen maakt deel uit van de procedure. Mevrouw voelt zich steeds ongelukkiger hierover, maar ze durft pas na enkele jaren het initiatief te nemen om deze behandeling te beëindigen. Psycholoog X praat met vakgenoten wel over algemene kenmerken van lichaamsgerichte therapie, maar hij zweeg over de behandeling die hij deze mevrouw gaf.

De werkwijze van deze psycholoog is op verschillende manieren in strijd met de NIP-code. Het ligt voor de hand dat zijn cliënte zich voelt aangerand. Ook ziet het er naar uit dat hij misbruik maakt van zijn overwicht, want mevrouw liet zich door hem overhalen om in behandeling te gaan. Zelf had ze daar eerst helemaal geen behoefte aan. Ook zorgt de psycholoog voor een sfeer waarin zijn cliënte niet durft aan te geven dat zij met de behandeling wil stoppen; hij bevordert dus niet haar zelfbeschikking. Psycholoog X gaf

aan dat hij wilde experimenteren. Hij wil nieuwe procedures ontwikkelen, maar in concreto bespreekt hij zijn plannen en ervaringen niet met deskundige vakgenoten. In zijn contacten met andere psychologen beperkt hij zich tot algemeenheden.

De psycholoog uit voorbeeld 4.1 schendt alle basisprincipes van de NIP-code. Als we ons hier beperken tot de eerste paragraaf waarmee verantwoordelijkheid wordt uitgewerkt, dan kunnen we meteen al een overtreding constateren van diverse artikelen hieruit. Artikel 14 geeft aan dat psychologen dienen te zorgen voor een goede kwaliteit van hun beroepsmatig handelen. Psycholoog X begeeft zich op een nieuw terrein, maar hij treft geen maatregelen om te voorkomen dat zijn cliënte daar het slachtoffer van wordt. Dit is bovendien een overtreding van artikel 17: 'Bij het toepassen van nieuwe methoden of het betreden van nieuwe toepassingsgebieden gaan psychologen zorgvuldig en voorzichtig te werk.' Aan zorgvuldigheid en voorzichtigheid ontbreekt het. Artikel 18 bepaalt dat psychologen het vertrouwen in het vak niet mogen schaden. Aanranding van cliënten onder het mom van een experimentele methode is een overtreding van deze bepaling.

Continuïteit van het beroepsmatig handelen (NIP-code paragraaf 3.1b)

In deze tweede paragraaf staan drie artikelen, de nummers 19, 20 en 21. Ze komen neer op het volgende.

Psychologen moeten zorgen dat cliënten verder geholpen kunnen worden, ook als zijzelf moeten stoppen. Wanneer een ander de professionele relatie opeens moet overnemen, dan behoort die collega over de nodige informatie te kunnen beschikken. Daarom moet een goed dossier worden bijgehouden. De relevante gegevens moeten altijd snel in dat dossier worden ondergebracht, want anders is het geen passend hulpmiddel bij *onvoorziene* omstandigheden. Verantwoordelijkheden van psychologen stoppen niet zomaar bij de beëindiging van een professionele relatie. Men moet zich

ook realiseren dat belangentegenstelling en ongelijke machtsverhouding kunnen blijven bestaan.

Voorbeeld 4.2: Pesten op school

Een zevenjarige jongen heeft het moeilijk op school. Zijn ouders laten hem onderzoeken door een instantie die als diagnose stelt dat hij weliswaar op hoogbegaafd niveau functioneert, maar in de omgang met leeftijdgenoten wordt gepest. Men adviseert om een psycholoog in te schakelen die hem kan helpen bij zijn sociaal-emotionele ontwikkeling. Via de genoemde instantie komen de ouders in contact met psycholoog X. Deze psycholoog stelt een plan op: hij zal de jongen tien keer drie kwartier helpen. Na de vijfde sessie vertelt X echter aan de ouders dat de behandeling moet stoppen. Er wordt geen vooruitgang geboekt en het klikt niet tussen de jongen en X. Bovendien twijfelt de psycholoog heel erg aan de hoogbegaafdheid. Misschien is hoogbegaafdheid een etiket dat veel te gemakkelijk op kinderen wordt geplakt die op school niet kunnen meekomen, aldus psycholoog X. Hij kan echter niet zo gauw zorgen voor een doorverwijzing. Pas na drie maanden verstrekt hij de ouders adressen van twee collega's die mogelijk kunnen worden ingeschakeld.

De ouders voelen zich niet serieus genomen. Ze dienen een klacht in tegen X. In het klaagschrift verwijten zij hem onder meer dat hij aan het begin van de behandeling toezegde om een plan voor de school te schrijven voor de omgang met het kind. Die belofte is hij niet nagekomen.

Het is verstandig dat X de behandeling afbrak toen hij merkte dat hij niets met deze jongen aankon. Kennelijk schoten de vaardigheden van deze psycholoog tekort. In elk geval liep de behandeling van de zevenjarige cliënt vast, want de psycholoog zag geen mogelijkheid om vooruitgang te boeken. Daarom is het goed dat hij stopte, al was de reeks van tien sessies nog niet afgerond.

Was psycholoog X verplicht om voor de school nog een plan

van aanpak te schrijven? Tot zijn verdediging kan hij aanvoeren dat dit plan pas goed te maken valt als de behandeling van de jongen is afgerond. Nu hij voortijdig stopte, heeft hij onvoldoende informatie om een behoorlijk plan te schrijven. Hij moet echter wel meteen aan de ouders vertellen dat dit een consequentie is van het voortijdig afbreken van de professionele relatie.

Volgens artikel 19 zijn psychologen verantwoordelijk voor een adequate overdracht indien zij een professionele relatie voortijdig moeten afbreken. Psycholoog X ziet het met de jongen niet meer zitten, maar hij had de ouders wel meteen de mogelijkheid moeten bieden om een andere psycholoog het werk te laten overnemen. In voorbeeld 4.2 is het hem daarom kwalijk te nemen dat hij pas na drie maanden de namen van collega's verstrekt. Die namen had hij veel eerder moeten noemen.

Is het goed dat psycholoog X aan de ouders vertelde dat hij twijfelt aan de hoogbegaafdheid van het kind? Het lijkt alsof psycholoog X de ouders en het kind nog even een trap na wil geven. Dan handelt hij in strijd met artikel 21, want natrappen is hier op te vatten als misbruik maken van een ongelijke machtsverhouding. Het was ook niet zijn taak om een *second opinion* over hoogbegaafdheid te geven. Psycholoog X moest het kind helpen bij diens sociaal-emotionele ontwikkeling.

Artikel 19 over continuïteit van de professionele relatie impliceert dat psychologen als het ware een reservebank achter de hand houden. Er moet minstens een andere psycholoog aangewezen kunnen worden die bij calamiteiten komt opdrijven als invaller. Vakanties en feestdagen kan men netjes van tevoren in de agenda zetten, maar onvoorziene omstandigheden zijn van andere aard. Soms gaat het dan om plotselinge ziekte, maar ook het vastlopen van een professionele relatie omdat het niet blijkt te klikken (zoals in voorbeeld 4.2) is moeilijk te voorzien. Er kan van alles gebeuren: psychologen kunnen in hechtenis worden genomen, een hartverlamming krijgen, in de gracht vallen of slachtoffer worden van een verkeersongeluk. De NIP-code vraagt om hier al bij voorbaat

rekening mee te houden. Degenen met wie een professionele relatie bestaat, mogen er niet onder lijden.

We zien hier overigens een spanning tussen verschillende principes. Bij de uitwerking van het basisprincipe respect (zie hoofdstuk 6) wordt veel belang gehecht aan handhaving van vertrouwelijkheid. Informatie over cliënten mag niet zomaar op straat komen te liggen. Psychologen moeten zorgen voor geheimhouding. Niet iedereen mag zomaar bij gegevens over cliënten kunnen komen. Dergelijke eisen maken het lastig om een reservebank bij calamiteiten operationeel te maken. Degenen die bij plotselinge rampen invallen, behoren onder normale omstandigheden ook niets te weten over de cliënten van de psycholoog die zij moeten vervangen.

Invallers zijn gebaat bij open deuren die nooit op slot kunnen, maar vertrouwelijkheid is beter te garanderen indien de deuren altijd dicht blijven en als niemand meer weet waar de sleutels hangen. Wie continuïteit van het beroepsmatig handelen wil garanderen, moet kennelijk een subtiel evenwicht tussen verschillende uitgangspunten zien te vinden. Psychologen die deel uitmaken van organisaties zullen het in dit opzicht gemakkelijker hebben dan degenen die hun praktijk als solist uitvoeren. Organisaties werken vaak met betrouwbare secretariaten die toegang hebben tot agenda's en sleutelkasten.

In de NIP-code is continuïteit van het beroepsmatig handelen een uitwerking van het basisprincipe verantwoordelijkheid. Dit onderdeel kan echter gekoppeld worden aan het basisprincipe deskundigheid, want bij de uitwerking daarvan komen we artikelen tegen die aangeven dat psychologen hun eigen beperkingen moeten onderkennen (artikel 102) en dat zij hun beroepsmatig handelen moeten staken indien hun psychische, lichamelijke of oordeelkundige vermogens te sterk zijn aangetast (artikel 108).

Voorkómen en beperken van schade
(NIP-code paragraaf 3.1c)

De derde paragraaf ter uitwerking van het basisprincipe verantwoordelijkheid bestaat uit de artikelen 22 tot en met 26. Ze komen op het volgende neer.

Hoewel cliënten het recht hebben om verstrekking van bepaalde gegevens aan anderen tegen te houden, mogen psychologen aan externe opdrachtgevers wel de nodige informatie geven om declaraties te specificeren. Blootstelling aan negatieve ervaringen is alleen toegestaan als het niet anders kan, maar de gevolgen van die negatieve ervaringen moeten zo goed mogelijk worden beperkt of geneutraliseerd. Men moet schade zien te voorkomen indien het werk betrekking heeft op mensen die daar geen toestemming voor gaven. Dit geldt niet alleen voor directe effecten van dat werk, maar ook voor ingrijpende indirecte effecten. Iets dergelijks geldt voor onderzoek met proefdieren; dit moet zorgvuldig gebeuren.

De vijf artikelen uit deze paragraaf zijn tamelijk heterogeen, want het eerste artikel stelt de kwestie aan de orde dat *psychologen* geen schade mogen lijden als hun cliënten gegevens tegenhouden of laten vernietigen. Declaraties moeten dan toch wel betaald worden. De volgende artikelen gaan over schade die aan anderen (mensen of dieren) wordt toegebracht. Enkele artikelen geven aan dat psychologen verder moeten kijken dan hun neus lang is. Die artikelen kunnen we lezen als een vermaning. Daarnaast bevat deze paragraaf echter ook regels met striktere aanwijzingen.

Artikel 23 gaat over omstandigheden waaronder mensen blootgesteld mogen worden aan negatieve ervaringen. Dit is een voorbeeld van wat in hoofdstuk 3 is aangemerkt als utilisme. Negatieve ervaringen moeten in het algemeen voorkomen worden, *tenzij* er een hoger doel mee is gediend en dit de enige manier is om dat te bereiken. Het hogere doel rechtvaardigt dan het nadeel dat aan afzonderlijke personen wordt berokkend. Wanneer psychologen deze afweging hebben gemaakt, kan echter niet worden volstaan

met het nastreven van het hogere doel. Zij moeten zich ook inspannen om de negatieve ervaringen zoveel mogelijk te beperken of te neutraliseren.

Voorbeelden van dit laatste kan men bij allerlei sociaal-psychologische experimenten aantreffen. Soms is een experiment alleen maar goed uit te voeren door aan proefpersonen een leugen te vertellen of door hen op een andere manier bij de neus te nemen. Achteraf, na voltooiing van het experiment, behoort dan echter met iedere proefpersoon een nagesprek te worden gevoerd waarbij de onderzoeker open kaart speelt en waarbij ook wordt getracht om vervelende gevoelens weg te nemen.

Voorbeeld 4.3: Experimentele tics

Psycholoog X wil experimenteel onderzoeken hoe tics kunnen worden verklaard. Hij wil nagaan of operante conditioneringprincipes bruikbaar zijn om studenten veel vaker dan normaal met hun ogen te laten knippen. Ook hoopt hij te kunnen uitzoeken hoe frequent deze studenten een week na het experiment nog knippen. Hij verwacht dat een bepaalde procedure van conditionering een sterker effect zal hebben dan andere procedures.

Een gedetailleerd onderzoeksplan legt psycholoog X voor aan een ethische commissie in het instituut waar hij werkt. Die commissie keurt dit plan af.

Er zijn goede redenen om kritisch te staan tegenover dit onderzoeksplan van psycholoog X. Abnormaal veel knippen is vervelend. Kennelijk is het de bedoeling dat proefpersonen buiten de experimentele situatie hun tic blijven houden. Zoiets is ook lastig voor degenen die in het dagelijkse leven met hen omgaan. In de sociale sfeer kan het averechtse effecten oproepen.

Zowel de directe als de indirecte effecten van het experiment zijn voor de betrokkenen negatief. De artikelen 23 en 25 geven aan dat de psycholoog dergelijke negatieve effecten moet beperken of neutraliseren. Kennelijk voorziet het onderzoeksplan daar niet

goed in. Ook kunnen vraagtekens worden gezet bij het doel van het onderzoek. Wil de psycholoog vooral de relatieve sterkte van conditioneringprincipes onderzoeken? Daarover is in de wetenschappelijke literatuur al veel te vinden. De vraag is dan, of dit project hier nog veel aan kan toevoegen. Of gaat het meer om het vinden van een (behavioristische) verklaring voor het ontstaan van tics? Ook daar bestaat al veel literatuur over. Of wil psycholoog X toch specifiek inzicht verkrijgen in knippen met de ogen?

Een minimale voorwaarde om onderzoek acceptabel te maken, is een duidelijke explicitering van het eigenlijke doel. Dat doel moet goed worden verankerd in reeds beschikbare kennis (de vakliteratuur). Bij te verwachten negatieve effecten voor proefpersonen behoort men te kunnen beredeneren waarom inzichten niet op een andere manier te verkrijgen zijn.

Voorkómen van misbruik (NIP-code paragraaf 3.1d)

Deze paragraaf bevat de drie artikelen 27, 28 en 29. Ze komen op het volgende neer.

Psychologen moeten zo goed mogelijk zorgen dat anderen hun werk niet misbruiken. Dit geldt met name voor psychologische rapporten. In een rapport behoort daarom de vertrouwelijkheid ervan te worden aangegeven. Ook moet duidelijk worden gesteld dat conclusies een beperkte geldigheid hebben en dat zij niet zomaar naar andere vraagstellingen kunnen worden gegeneraliseerd. Bovendien moeten psychologen actief optreden als zij merken dat opdrachtgevers een rapport verkeerd gebruiken.

Misbruik kan nooit helemaal worden voorkomen, maar de artikelen uit deze paragraaf duiden een inspanningsverplichting aan. Die inspanningsverplichting wordt nader geconcretiseerd als het gaat om psychologische rapporten. Elk rapport moet duidelijkheid verschaffen over doelstelling of vraagstelling. Wanneer dit helder is, dan is gemakkelijk aan te geven dat conclusies slechts hierop betrekking hebben. Dit beperkt het risico van onterechte

generalisaties. Bij de conclusies behoort bovendien een uiterste houdbaarheidsdatum te worden vermeld.

Wanneer psychologen merken dat opdrachtgevers hun rapporten misbruiken, dan moeten zij die personen daarop aanspreken. En als dit niets oplevert? In een vorige versie van de beroepscode stond dat psychologen dan moeten overwegen om van de betrokkenen geen nieuwe opdrachten meer aan te nemen. Op dit punt was de beroepscode indertijd wel stellig, maar er werd geen duidelijk verbod afgekondigd. Het ging slechts om een overweging. In de huidige versie (2015) van de code is de opmerking over het niet meer aannemen van nieuwe opdrachten geschrapt.

Voorbeeld 4.4: Misbruik van een rapport

Een werknemer functioneert de laatste tijd slecht. Zijn werkgever biedt hem aan om door een psycholoog te laten uitzoeken of hij niet beter op een andere afdeling van het bedrijf kan worden geplaatst. De werknemer gaat hiermee akkoord. Psycholoog X voert vervolgens met hem enkele gesprekken; bovendien vult de werknemer een aantal vragenlijsten in. In het rapport dat X uitbrengt, ontbreekt een duidelijke vraagstelling. Nadruk ligt op een aanduiding van enkele persoonlijkheidskenmerken van de werknemer. Op basis van dit rapport besluit de werkgever om ten aanzien van de werknemer een ontslagprocedure in gang te zetten.

Psychologen hoeven niet te verhinderen dat slecht-functionerende werknemers worden ontslagen, maar in voorbeeld 4.4 maakt psycholoog X het zijn opdrachtgever wel erg gemakkelijk om het rapport op een andere manier te gebruiken dan indertijd met de werknemer is afgesproken. Doel van het psychologisch onderzoek was om mogelijkheden van herplaatsing binnen het bedrijf na te gaan, maar de conclusies van het rapport zijn daar niet op gericht. Ook de vraagstelling is niet specifiek genoeg. Dit gebrek aan concreetheid maakt het voor de opdrachtgever gemakkelijk om het rapport te misbruiken: ‘Zie je wel! Deze falende werknemer is on-

geschikt voor ons bedrijf, want zelfs psycholoog X kan niet aangeven op welke afdeling hij beter zal functioneren.’ Waarbij dan voor het gemak wordt vergeten dat psycholoog X helemaal geen duidelijke uitspraken heeft gedaan over geschiktheid of ongeschiktheid voor bepaalde functies.

Voorbeeld 4.5: Hergebruik van een rapport

Psycholoog X onderzocht tien jaar geleden een werknemer in een bedrijf. Indertijd speelde de vraag of deze werknemer promotie kon maken naar een hogere functie. Naar aanleiding van zijn onderzoek schreef psycholoog X een rapport. Hierin kwam hij tot de conclusie dat de werknemer onvoldoende kwaliteiten voor die hogere functie bezat.

We zijn nu tien jaar verder. De werknemer is nog steeds aan dit bedrijf verbonden. Via een interne sollicitatie toont hij belangstelling voor een beter betaalde functie op een andere afdeling. De directie van het bedrijf wil hem echter niet voor die functie in aanmerking laten komen. Als argument voert men aan dat psycholoog X indertijd een aantal kenmerken van de werknemer opsomde die onvoldoende ontwikkeld zijn.

De werknemer dient nu een klacht in tegen psycholoog X, want – aldus de klager – die psycholoog had ervoor moeten zorgen dat de directie na zo’n lange tijd het oude rapport niet meer kon gebruiken.

De psycholoog die aan een externe opdrachtgever een rapport stuurt, is meestal niet bij machte om snelle vernietiging te bewerkstelligen. De mogelijkheden om misbruik te voorkomen zijn beperkt, maar ze zijn niet helemaal afwezig. In een rapport zoals psycholoog X uitbracht, zou heel duidelijk gewezen moeten worden op de beperkte geldigheidsduur van de conclusies. Ook is het belangrijk om in het rapport te wijzen op de beperkte reikwijdte. De psycholoog kan expliciet aangeven dat conclusies alleen maar betrekking hebben op de oorspronkelijke vraagstelling.

Dergelijke ‘bijsluiters’ – opmerkingen over gebondenheid aan vraagstelling en aan een termijn – verminderen de kans op misbruik. Bovendien geven zulke bijsluiters de werknemer ook een mogelijkheid om zijn directie van repliek te dienen. Wanneer de directie een oud rapport averechts gebruikt, kan die werknemer er meteen op wijzen dat de bijsluiter duidelijk vermeldt dat dit verkeerd is.

De psycholoog en zijn werkomgeving (NIP-code paragraaf 3.1e)

In deze paragraaf staan vijf artikelen (30 tot en met 34) die neerkomen op het volgende. Psychologen zijn zelf verantwoordelijk voor wat zij doen; zij mogen zich niet verschuilen achter mensen die hoger in de hiërarchie staan. De organisatie waarbinnen zij werken, moet weten dat psychologen zich aan de code behoren te houden. Zelf moeten zij hiertoe echter de voorwaarden scheppen. Wanneer psychologen in een team werken, zijn zij medeverantwoordelijk voor wat dit team doet. Psychologen die aan anderen leiding geven, moeten zorgen dat die personen werk van behoorlijk niveau leveren, ook in ethisch opzicht. Ondergeschikten behoren zich vooral ook te houden aan regels over geheimhouding. Verder moeten psychologen collega's, studenten en supervisanten helpen om zich op een verantwoorde wijze te gedragen. Indien collega's in strijd lijken te handelen met de beroepscode, moeten zij daar eerst op worden aangesproken. Een formele klacht over een collega mag pas worden ingediend nadat is gebleken dat dit aanspreken niet hielp.

Voorbeeld 4.6: Centrale opslag van dossiers

Psycholoog X werkt in een groot ziekenhuis. De Raad van Bestuur vindt dat de dossiers van patiënten op een centrale plaats moeten worden opgeborgen, want het medisch personeel behoort vrijelijk toegang te krijgen tot alle dossiers. Psy-

choloog X werkt mee aan deze regeling, maar wordt later aangeklaagd door een patiënt die meent dat op deze manier de vertrouwelijkheid is geschonden. In zijn verweer merkt psycholoog X op dat het moeilijk voor hem is om zich te verzetten tegen beslissingen van de Raad van Bestuur.

Dit verweer is niet houdbaar in het licht van artikel 30, want de eerste zin hiervan luidt: ‘Psychologen zijn volledig verantwoordelijk voor hun beroepsmatig handelen, ongeacht hun verplichtingen jegens eventuele leidinggevendenden.’ Verder geeft dit artikel aan dat psycholoog X zelf moet zorgen dat hij zich tijdens zijn werk aan de beroepscode kan houden.

De psycholoog uit voorbeeld 4.6 zou in het genoemde ziekenhuis duidelijk moeten maken dat zijn werk niet zomaar gelijk te stellen is aan medisch handelen. Artsen vormen een andere beroepsgroep dan psychologen. Vertegenwoordigers van een andere beroepsgroep mogen niet zomaar toegang krijgen tot dossiers die psychologen aanleggen, omdat hiermee de vertrouwelijkheid wordt geschonden. Het doet er niet toe dat medici zelf ook de plicht hebben om vertrouwelijkheid jegens patiënten in acht te nemen. Zodra een bepaalde patiënt of cliënt een afzonderlijke behandeling van een psycholoog krijgt, behoort deze psycholoog het dossier over die persoon goed af te schermen. Psycholoog X had dus moeten weigeren om zijn gegevens op te slaan in een centraal ziekenhuisdossier.

Voorbeeld 4.7: Samenwerking met een psychiater

Een uitkeringsinstantie wil een rapport hebben over een werknemer die lange tijd arbeidsongeschikt is geweest. Het rapport moet duidelijk maken in hoeverre deze persoon psychisch in staat is om weer aan het werk te gaan. Psycholoog X en een psychiater onderzoeken hem onafhankelijk van elkaar, maar hun rapport ondertekenen ze gezamenlijk. In de tekst van het rapport maken ze geen onderscheid tussen het psychiatrische en het psychologische gedeelte.

Na lezing van het rapport dient de onderzochte persoon een klacht in bij de beroepsvereniging van psycholoog X. De psycholoog zou ondeskundig hebben gerapporteerd, want het rapport staat vol met sterk verouderde en onzinnige begrippen. Op basis van de vakliteratuur is toch niet vol te houden dat dit een deskundig rapport is?

Psycholoog X verweert zich als volgt. Hij brengt naar voren dat de gewraakte passages niet door hemzelf zijn geschreven, maar door de psychiater. Zelf had hij ook zo zijn twijfels over die gedeelten uit het rapport, maar de psychiater en hij deden nu eenmaal onafhankelijk van elkaar onderzoek, dus hij wilde zich niet bemoeien met diens tekst. De psycholoog acht zichzelf alleen verantwoordelijk voor de stukken tekst die hij zélf schreef; de psychiatrische opmerkingen komen geheel voor rekening van de psychiater.

Op grond van artikel 31 is dit een zwak verweer. Dit artikel luidt namelijk: 'Onverminderd de verantwoordelijkheid voor het eigen professioneel handelen dragen psychologen medeverantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het handelen van het team waarvan zij deel uitmaken.'

Psycholoog X heeft het rapport samen met de psychiater uitgebracht. Die twee professionals vormen daardoor feitelijk een team. De tekst van het rapport maakt niet duidelijk dat hun verantwoordelijkheden te scheiden zijn. Er is geen scherp onderscheid gemaakt tussen een psychiatrisch en een psychologisch gedeelte; het rapport werd gepresenteerd als een eenheid. Ook door de gezamenlijke ondertekening is de psycholoog aan te spreken op het gehele rapport.

In zijn verweer bracht psycholoog X naar voren dat hij twijfelde over bepaalde passages. Het is dan fout dat hij zich achter de psychiater lijkt te verschuilen; de psycholoog had moeten weigeren om zomaar zijn handtekening onder de tekst te zetten.

Wat had hij in deze situatie kunnen doen? Hij had in elk geval voor een andere redactie van het rapport moeten zorgen. In de

tekst hadden de psychiater en de psycholoog duidelijker moeten aangeven wie verantwoordelijk is voor welk gedeelte van het onderzoek, en voor welk gedeelte van de conclusies. Ook was het beter geweest als de psycholoog de opdracht in deze vorm had geweigerd. Bij twijfel aan de kwaliteiten van een teamgenoot is het verstandiger om een andere professionele partner te zoeken, want psychologen dragen medeverantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het werk van een teamlid.

De regels over werkomgeving wijzen onder andere op de noodzaak om secretariaten goed te instrueren. Binnen organisaties zullen allerlei administratieve handelingen worden uitgevoerd door secretariaten. Dit is volgens de beroepscode toegestaan, mits psychologen zelf de betrokkenen duidelijk maken hoe zij met vertrouwelijke gegevens behoren om te gaan. Wanneer het misloopt, is het de psycholoog die hierop wordt aangesproken.

Het laatste artikel uit deze paragraaf gaat over collegiaal appèl, het aanspreken van *andere* psychologen die kennelijk onethisch handelen. Dit artikel bevat enkele subtiliteiten. Het artikel lijkt enerzijds een klachtenstroom te willen indammen, terwijl anderzijds psychologen opgewekt worden om de moed niet te gauw op te geven. De psycholoog die een collega beroepsethische fouten ziet maken, moet niet meteen een formele klacht bij een commissie indienen. Eerst moet die collega zelf hierop worden aangesproken. Als die persoon echter niet wil luisteren, of in de fout blijft volharden, is het tijd voor de volgende stap, want dan moet er wel een klacht worden ingediend.

Kennelijk moet men eenvoudige ruzies in kleine kring uitvechten. Het is veel te tijdrovend om overal meteen een formeel tuchtcollege bij in te schakelen. Maar als men er onderling niet uitkomt, dan is het in het belang van de professie om de kwestie aan een externe instantie voor te leggen.

Voorbeeld 4.8: Pratende studenten

Psycholoog X, als docent verbonden aan een universiteit, hoort tijdens een busrit twee studenten een casus met elkaar bespreken. Zij hebben het over de interpretatie van testgegevens. Volgens psycholoog X is het niet denkbeeldig dat een van de andere buspassagiers ontdekt over welke persoon het hier gaat. Daarmee is dan de vertrouwelijkheid geschonden. Ondertussen aarzelt psycholoog X. Moet hij die studenten nu aanspreken? Moet hij uitstappen en naar de directe begeleider van de studenten toegaan, om hem te vertellen dat zij de vertrouwelijkheid schenden? Of moet hij die begeleider zo gauw mogelijk aanklagen bij de beroepsvereniging?

Psycholoog X kiest voor het eerste alternatief: hij spreekt de studenten aan. Vervolgens krijgt hij te horen dat er helemaal geen probleem met de geheimhouding speelt, want zij hebben in een practicum van hun begeleider testscores gekregen die volledig verzonnen waren. De scores kunnen onmogelijk iets onthullen over een bestaande persoon.

In dit voorbeeld is het niet vreemd dat psycholoog X de begeleider van deze studenten verantwoordelijk wil stellen voor handhaving van vertrouwelijkheid. Maar een klacht bij de beroepsvereniging zou zijn neergekomen op een storm in een glas water. Door eerst de vermeende overtreeders aan te spreken, ontdekte psycholoog X dat hij zich zorgen om niets maakte.

Verantwoording (NIP-code paragraaf 3.1f)

In de NIP-code bestaat de paragraaf over verantwoording uit vier artikelen (35 tot en met 38) die op het volgende neerkomen. Psychologen moeten zodanige aantekeningen maken dat zij hun manier van werken kunnen verantwoorden. Dossiers met persoonsgegevens moeten minstens een jaar worden bewaard, maar toch ook weer niet langer dan voor het doel noodzakelijk is. Als er een

klacht is ingediend, mogen dossiers echter niet snel even worden vernietigd. En verder moeten psychologen netjes meewerken aan de afhandeling van klachtenprocedures.

De bewaartermijn van een dossier kent wel een ondergrens (een jaar), maar de bovengrens is variabel, want hierover zegt artikel 36: ‘(...) of zoveel langer als noodzakelijk is voor het doel waarvoor het dossier is aangelegd.’ Dit laatste is geen erg precieze specificatie, maar de formulering is in overeenstemming met de Wet bescherming persoonsgegevens. In artikel 10 van die wet wordt de maximale bewaartermijn van op naam gestelde gegevens eveneens afhankelijk gemaakt van het doel waarvoor de gegevens zijn verzameld. Die bovengrens kan per deelgebied van de psychologie verschillen. In de geestelijke gezondheidszorg, bijvoorbeeld, behoort de bewaartermijn van dossiers in overeenstemming te zijn met de Wet geneeskundige behandelingsovereenkomst (WGBO). Volgens de WGBO moeten patiëntendossiers bewaard blijven tot 15 jaar na de laatste behandeling. Bij een dergelijke termijn is kennelijk overwogen dat ex-patiënten soms jaren later opnieuw willen worden behandeld, en dat het dan zinvol is om te kunnen nalezen welke procedures vroeger werden toegepast.

Bij het vaststellen van een redelijke bewaartermijn is het goed om ook na te denken over de verschillende functies van een dossier. Een dossier is in de eerste plaats een geheugensteun voor de psycholoog, want in contacten met een bepaalde cliënt kan telkens nagezocht worden welke relevante gegevens eerder (bijvoorbeeld tijdens vorige sessies) over die persoon zijn verkregen. In de tweede plaats is het dossier een hulpmiddel waar andere professionals gebruik van kunnen maken indien zij het werk met een bepaalde cliënt moeten overnemen. Met diens toestemming kunnen die anderen dan nagaan hoe ver een eerdere behandeling of een onderzoek is gevorderd. Het is niet nodig om telkens opnieuw vanaf een nul-punt te beginnen.

Het dossier heeft echter nog een derde functie. In een klachtenprocedure vormt het voor aangeklaagde psychologen de basis voor het voeren van verweer. Met behulp van een dossier kan een aange-

klaagde psycholoog de gang van zaken nauwkeuriger reconstrueren.

Voorbeeld 4.9: Late reactie

Op verzoek van de ouders heeft psycholoog X een vierjarig kind onderzocht en behandeld. Het kind had grote emotionele problemen en gedragsproblemen. Na afloop van het diagnostisch onderzoek gaf psycholoog X de ouders een advies. Op basis daarvan heeft hij vervolgens enige tijd speltherapie met het kind uitgevoerd. Twee jaar na afsluiting van deze behandeling vragen de ouders of ze een kopie van het volledige dossier mogen ontvangen. Psycholoog X voldoet aan dit verzoek, maar zegt erbij dat hij niet meteen alles kan opsturen. Het therapieverslag is direct beschikbaar, maar een verslag van het diagnostische onderzoek is nog niet uitgewerkt. Dit kan hij pas later geven.

Die ouders worden nu kwaad, want een onderzoeksverslag moet toch niet pas jaren later worden geschreven? Psycholoog X verweert zich met het argument dat indertijd is afgesproken dat hij mondeling verslag zou uitbrengen van zijn onderzoek. Daarom is toen niet alles meteen op papier gezet.

In voorbeeld 4.9 lijkt het verweer van psycholoog X vooral betrekking te hebben op het doel en de functie van een dossier. Over de uitkomsten van het onderzoek bij het kind is kennelijk meteen met de ouders gesproken. Dit overleg leidde er toe dat de psycholoog meteen daarna een bepaalde behandeling kon gaan toepassen (speltherapie). Die behandeling zal wel niet in een dag zijn afgerond, dus – zo lijkt psycholoog X verder te redeneren – hierover moest een en ander goed in het dossier worden vastgelegd. De rest was bijzaak. Van het onderzoek hoefde hij alleen maar de ruwe gegevens te bewaren.

De boosheid van de ouders is echter ook te begrijpen door naar het doel en de functie van een dossier te kijken. De redenering van de ouders zouden we bijvoorbeeld als volgt kunnen invullen.

Mondelinge rapportage was inderdaad voldoende om beslissingen over de behandeling te nemen, maar het oorspronkelijke onderzoek werd daarmee niet irrelevant. Als de ouders nu, enkele jaren later, opnieuw menen dat hulp voor hun kind gezocht moet worden – bijvoorbeeld bij een andere psycholoog –, dan is het zinvol om nauwkeurig te weten welke conclusies er indertijd op basis van het onderzoek werden getrokken. Inhoudelijk gingen die conclusies misschien wel verder dan de opmerking dat speltherapie zinvol zou zijn. De psycholoog had zijn dossier meteen moeten bijwerken, want hij kan van tevoren niet weten hoe belangrijk enkele jaren later zijn eerste rapportage nog is. Die rapportage moet niet achteraf nog eens in elkaar worden geflanst.

Voorbeeld 4.10: Psycholoog zonder geheugen

Een voormalige cliënt dient een klacht in tegen psycholoog X. Deze psycholoog zou een half jaar geleden diverse afspraken op het laatste moment hebben afgezegd. Ook zou er niet planmatig zijn gewerkt, althans: de cliënt werd niet ingelicht over wat de psycholoog van plan was. Naar het gevoel van de cliënt functioneerde deze beroepsbeoefenaar zeer chaotisch.

In zijn verweer stelt X dat hij meteen na afloop van een professionele relatie alle aantekeningen verscheurt, want hij heeft in zijn praktijk maar weinig kastruimte. Hij kan ook niet aangeven hoe het indertijd met die afspraken zat, want oude agenda's gooit hij altijd zo snel mogelijk weg.

In dit voorbeeld kan psycholoog X de klacht van zijn vroegere cliënt niet weerleggen. Hij brengt slechts naar voren dat hij niet meer weet hoe de professionele relatie verliep. Omdat inhoudelijk verweer ontbreekt, kan de klacht gegrond worden verklaard. Kennelijk heeft deze psycholoog niets in te brengen tegen alles wat de klager hem verwijt.

Een tuchtcollege zou de klacht overigens nog kunnen aanvullen met het verwijt dat psycholoog X ook artikel 35 heeft overtreden: 'Psychologen houden van hun professionele activiteiten op zoda-

nige wijze aantekening in het dossier, dat zij in staat zijn van hun handelwijze verantwoording af te leggen.' Om verantwoording tegenover een tuchtcollege te kunnen afleggen, moet het dossier in elk geval ook bewaard blijven gedurende de termijn waarbinnen de betrokkenen een klacht kunnen indienen.

De NIP-code stelt geen duidelijke termijn waarbinnen klachten kunnen worden ingediend. Het hangt mede af van het type werk dat psychologen verrichten en van het soort klacht. Op gebieden waar dossiers na een jaar al vernietigd kunnen worden, is het meestal zinloos om na die tijd nog klachten te behandelen. Daar waar de bewaartermijn ruimer is gesteld, kan ook later nog een klacht worden ingediend. Wel moet steeds worden overwogen of de betrokkenen nog in staat moeten worden geacht om tot een behoorlijke reconstructie van gebeurtenissen te komen.

Uitwerking van het basisprincipe integriteit

De NIP-code biedt alles bij elkaar 17 artikelen over integriteit, namelijk de artikelen 39 tot en met 55. Deze zijn geordend in drie paragrafen:

- a. betrouwbaarheid
- b. eerlijkheid
- c. rolintegriteit

Per paragraaf geven we verderop weer een samenvatting van de inhoud van de artikelen; enkele ervan illustreren we met voorbeelden. Soms zullen bepalingen uit buitenlandse beroepscode worden aangehaald om deze te vergelijken met de Nederlandse voorschriften.

Betrouwbaarheid (NIP-code paragraaf 3.2a)

De artikelen 39, 40 en 41 uit de paragraaf over betrouwbaarheid leggen de nadruk op verschillende zaken. Kort gezegd komen deze op het volgende neer. Psychologen mogen een professionele relatie alleen maar beginnen als dit verantwoord is. Er mag niet te lang worden doorgedaan. Beëindiging moet voor alle partijen helder zijn; afronding vindt in overleg met de cliënt plaats. Psychologen moeten onafhankelijk en objectief optreden. Ze moeten hun werkzaamheden kunnen verantwoorden, zonder zich daarbij achter anderen te verschuilen.

Voorbeeld 5.1: Cliënt met te zware problematiek

Psycholoog X verzorgt kortdurende behandelingen in de eerste lijn van de gezondheidszorg. Er meldt zich iemand aan met depressieve klachten. In het eerste gesprek wordt duidelijk dat deze persoon lijdt aan zeer complexe psychische stoornissen. Psycholoog X krijgt de indruk dat de cliënt waarschijnlijk doorgestuurd moet worden naar een instantie die daarin meer is gespecialiseerd, maar hij spreekt met hem af dat hij eerst zelf met de behandeling zal beginnen ‘om te zien hoever wij kunnen komen’. Na tien zittingen valt er nog weinig succes te melden, maar psycholoog X geeft de moed niet op. Hij stelt zijn cliënt voor om nog enige tijd door te gaan. Enkele maanden later is er nog steeds weinig succes geboekt. X moet constateren dat de problematiek veel te complex is. Hij verwijst de cliënt nu door naar een andere instantie. Enige tijd later dient die cliënt een klacht tegen psycholoog X in, want hij voelde zich door hem ‘aan het lijntje gehouden’.

In dit voorbeeld zijn de artikelen 39 en 40 uit de NIP-code relevant. In het eerste artikel staat dat psychologen een professionele relatie alleen maar dienen te beginnen als dit professioneel verantwoord is. Volgens het tweede artikel moet zo’n relatie worden gestopt als hier professioneel geen grond meer voor bestaat.

In het eerste gesprek kreeg psycholoog X al de indruk dat de cliënt met dusdanig zware problemen worstelde, dat de in deze praktijk gangbare behandeling ontoereikend zou zijn. Als de psycholoog er aan twijfelt of hij de cliënt wel echt kan helpen, moet hij er volgens artikel 39 niet aan beginnen. Het is dan veel beter om meteen door te verwijzen naar hulpverleners die gespecialiseerd zijn in dergelijke problemen. Het artikel benadrukt dat psychologen geen werk moeten aannemen dat boven hun macht ligt, ook niet ‘om te zien hoever wij kunnen komen’.

Artikel 40 bepaalt dat psychologen – als ze toch begonnen zijn – op tijd moeten weten te stoppen. Psycholoog X is gespecialiseerd

in kortdurende behandelingen; indien na enige tijd nauwelijks vooruitgang wordt geboekt, vormt dit voldoende reden om de behandeling te beëindigen en voor een passende doorverwijzing te zorgen. Zelf kijken of alsnog, met extra eigen inspanning, succes kan worden geboekt, is in strijd met dit artikel.

Het is denkbaar dat deze cliënt in het eerste contact met psycholoog X er zélf op aandrong om met de behandeling te beginnen. Artikel 41 geeft echter aan dat psychologen hun handelen niet moeten laten bepalen door de eisen van anderen. Indien psycholoog X de problematiek in het eerste gesprek als te zwaar inschatte, zou hij volgens dit artikel niet mogen zwichten voor een dringend beroep dat de cliënt op hem deed. Psychologen moeten hun doen en laten zelf kunnen verantwoorden.

Eerlijkheid (NIP-code paragraaf 3.2b)

We komen toe aan de tweede paragraaf over integriteit. Deze paragraaf met zes artikelen gaat over eerlijkheid, de artikelen 42 tot en met 47. De inhoud is als volgt samen te vatten.

Misleiding moet worden voorkomen. Psychologen mogen hun macht en invloed niet misbruiken. Zij doen zich niet mooier voor dan zij zijn, dus zij claimen geen vaardigheden waarover ze niet beschikken. Ze moeten ook niet meer bieden dan wat zij kunnen waarmaken. Bronvermeldingen moeten nauwkeurig zijn. Belangrijke gegevens mogen niet selectief worden gebruikt.

Voorbeeld 5.2: Rorschachtest

Psycholoog X verricht in het kader van een sollicitatieprocedure diagnostisch onderzoek bij een kandidaat. De psycholoog neemt verschillende tests af, waaronder de Rorschach. Hierbij moet de kandidaat vertellen wat hij ziet in platen met inktvlekken. In het rapport dat psycholoog X schrijft, staat vermeld dat deze kandidaat te weinig draagkracht heeft voor de functie. Deze conclusie wordt geheel gebaseerd op diens

reacties op de Rorschachtest. Die reacties worden verder niet vermeld; in het rapport staat slechts dat zij 'volgens protocol' zijn verwerkt en dat daaruit de genoemde conclusie volgt.

Na lezing van het rapport dient de kandidaat een klacht in. Naar zijn mening is de Rorschach geen goed instrument om conclusies over geschiktheid op te baseren.

In zijn verweer merkt de psycholoog op dat internationale vakpublicaties over de Rorschach beschrijvingen bevatten van mensen met geringe draagkracht. Deze personen gaven op de test net zulke reacties als deze kandidaat.

Tests die in Nederland gangbaar zijn, worden beoordeeld door de COTAN, de Commissie testaangelegenheden van het NIP. De COTAN geeft een oordeel op de volgende criteria: uitgangspunten, kwaliteit testmateriaal, kwaliteit handleiding, normen, betrouwbaarheid, begripsvaliditeit en criteriumvaliditeit. Op al deze criteria scoort de Rorschachtest *onvoldoende* (zie Evers, Van Vliet-Mulder & Groot, 2000). Gebruik van de Rorschach bij selectievraagstukken is hierom dubieus. Voor zover psycholoog X deze test hier had mogen gebruiken (wat nauwelijks te rechtvaardigen lijkt), had hij in elk geval moeten vermelden dat de waarde van de test te gering is om er *stellige* uitspraken over geschiktheid op te baseren. Door dit na te laten, overtreedt psycholoog X artikel 42 uit de beroepscode, waarin wordt gesteld dat misleiding moet worden voorkomen. Psycholoog X maakte in zijn rapport geen voorbehoud ten aanzien van de waarde van zijn conclusie.

Er speelt hier nog een ander probleem. Psycholoog X verwijst in zijn verweer naar vakliteratuur. Uit die literatuur zou blijken dat mensen met geringe draagkracht net zulke reacties op de Rorschach vertonen als de geteste kandidaat. Dit bewijst echter helemaal niet dat de kandidaat iemand is die over geringe draagkracht beschikt. Psycholoog X maakt hier een fout tegen de logica. Wie de fout niet meteen ontdekt, moet even aan de volgende redenering denken: 'Alle mensen met geringe draagkracht hebben als kenmerk dat zij man of vrouw zijn. Deze persoon is een man of

een vrouw, dus...?’ Misschien geven mensen met geringe draagkracht inderdaad een bepaald type reactie op de Rorschach, maar die redenering mag niet zomaar worden omgedraaid.

Voorbeeld 5.3: Plagiaat

Jaren geleden werd de Leidse hoogleraar psychologie René Diekstra betrappt op plagiaat. In diverse publicaties had hij grote stukken tekst letterlijk uit het Engels vertaald opgenomen, zonder adequate bronvermelding en zonder dat in die publicaties duidelijk was aangegeven – met aanhalingstekens of ander lettertype – dat het hier citaten betrof (Van Kolschooten, 1996). De universiteit onthief Diekstra uit zijn functie. Hij gaf het overschrijven weliswaar toe, maar voerde als verweer aan dat veel van zijn boeken bedoeld waren voor een breder publiek.

Er is indertijd geen formele klacht hierover bij het NIP ingediend. Wel besloot het bestuur van de vereniging hem een eerder toegekende prijs te ontnemen (NIP, 1996). Die prijs betrof juist zijn vele werk om de psychologie te populariseren. Toch kunnen we de huidige beroepscode van het NIP ook gebruiken om het voorbeeld te bespreken.

Uit de paragraaf over eerlijkheid is artikel 46 over bronvermelding relevant: ‘Bij het presenteren of publiceren van bevindingen vermelden psychologen op passende wijze de bronnen waaruit zij hebben geput, voor zover deze bevindingen niet voortkomen uit eigen professionele werkzaamheden. Dit geldt zowel voor schriftelijke als voor mondelinge presentaties of publicaties.’

De psycholoog uit het voorbeeld verweerde zich door op te merken dat diverse publicaties bedoeld waren voor een breder publiek. Ook echter in populariserende publicaties moeten psychologen hun bronnen op passende wijze weergeven. Wie stukken tekst (vrijwel) letterlijk van anderen overneemt, moet niet de suggestie wekken dat deze zelf zijn bedacht. Citaten behoren duidelijk herkenbaar te zijn en aan hun oorspronkelijke bron toegeschreven te worden.

Overigens formuleert de Amerikaanse beroepscode het verbod op plagiaat in strengere termen dan de Nederlandse code. In vertaling: ‘Psychologen presenteren gedeelten uit het werk van iemand anders, of diens gegevens, niet als van henzelf, zelfs niet wanneer dat andere werk of de bron van de gegevens terloops wordt vermeld’ (APA, 2010, artikel 8.11). De Nederlandse beroepsethiek wijst op de noodzaak van een passende bronvermelding; volgens de Amerikaanse code moet dit heel nauwkeurig gebeuren.

Voor studenten is de verleiding om plagiaat te plegen de laatste jaren groter geworden, omdat internet het gemakkelijk maakt om teksten van anderen over te nemen via knippen en plakken. Als reactie hierop zijn computerprogramma’s op de markt gebracht waarmee docenten kopieën uit andere (op internet beschikbare) teksten kunnen identificeren in door studenten vervaardigde werkstukken (Libbenga, 2003). Examencommissies hebben niet alleen het recht om geplagieerde werkstukken ongeldig te verklaren; bij aangetoond plagiaat kunnen studenten ook voor langere tijd uitgesloten worden van het afleggen van tentamens of examens.

Rolintegriteit (NIP-code paragraaf 3.2c)

In de paragraaf over rolintegriteit komen diverse thema’s aan bod. De acht artikelen (48 tot en met 55) over dit thema kunnen we als volgt samenvatten.

Psychologen mogen hun belangen niet op een oneigenlijke manier bevorderen. Ook moeten psychologen alert zijn op onverenigbare belangen bij degenen met wie zij te maken krijgen. Indien sprake is van onverenigbare belangen, dan moeten psychologen hun eigen positie zo snel mogelijk duidelijk maken. Er mogen geen opdrachten worden aanvaard die moeilijk te verenigen zijn met eerder verricht werk. Psychologen moeten oppassen voor het uitvoeren van verschillende professionele rollen ten opzichte van een betrokkene. Dergelijke rolvermenging kan maar beter worden

vermeden. Als dit echter niet lukt, dan moeten psychologen zelf hierover duidelijkheid verschaffen. Niet alleen *professionele* rollen kunnen lastig te verenigen zijn; dit geldt ook voor een combinatie van professionele en niet-professionele rollen. Ook hier moeten psychologen alert blijven en zorgen dat zij goed kunnen blijven werken, zonder daarbij de belangen van anderen te schaden. Seksueel getinte gedragingen ten opzichte van cliënten zijn verboden, en dit geldt ook voor seksuele relaties met cliënten. Het verbod blijft geldig tot kort na afsluiting van een professionele relatie. En later? Dan moeten psychologen zich terughoudend opstellen ten aanzien van vroegere cliënten. Dit geldt eveneens voor relaties met mensen die in sterke mate afhankelijk zijn van psychologen (zoals studenten en supervisanten). In het algemeen geldt trouwens: professionele verantwoordelijkheid blijft na afloop van beroepsmatig contact met anderen nog enige tijd bestaan. Daarom behoren psychologen zich bij alle vormen van persoonlijke relaties af te vragen, of een eerder aangegane professionele relatie hierop niet onevenredig zwaar drukt.

Voorbeeld 5.4: Een driehoeksverhouding

Psycholoog X is een vrijgevestigde psychotherapeut. De heren A en B hebben een homoseksuele relatie; ze wonen al twee jaar samen. A kampt met aanvallen van depressiviteit. Hij komt in behandeling bij X en krijgt individuele therapie: een keer per week een uur. Na enkele weken vinden psycholoog en cliënt het zinvol om B ook een keer uit te nodigen voor een sessie. Meneer B wil wel meekomen als informant, maar hij wil verder niet behandeld worden. En inderdaad: vaker dan die ene keer is B niet rechtstreeks bij de behandeling van A betrokken geweest.

Een maand later breekt A de behandeling af. Hij is ontevreden met het tot nu toe bereikte resultaat. Zijn relatie met B is deze maand stukgelopen. A en B wonen nu niet meer bij elkaar.

Twee weken nadat A is gestopt met de behandeling, merkt

hij dat B is gaan samenwonen met psycholoog X. Hierover wordt A woedend. Hij dient een klacht in tegen de psycholoog.

De hier vermelde gegevens zijn summier. We weten bijvoorbeeld niet of B al bij psycholoog X ging wonen voordat de behandeling van A stopte. En betekent 'samenwonen' van X en B dat die twee nu een seksuele relatie hebben? Waarschijnlijk wel, maar het is niet zeker. Wie de artikelen naleest uit de paragraaf over rolintegriteit, ziet dat sommige hiervan gaan over de relaties van psychologen met een cliënt, terwijl andere spreken over de relaties met een betrokkene. Was B cliënt van psycholoog X? Hij is een keer mee geweest naar een therapeutische sessie, maar hij wilde zelf niet in behandeling.

De definities uit het algemene gedeelte van de NIP-code laten hier ruimte voor interpretatie. De cliënt wordt in artikel 1.4 namelijk gedefinieerd als 'De persoon met wie de psycholoog een professionele relatie aangaat, onderhoudt, of onderhouden heeft; zoals de patiënt, de onderzochte, et cetera.' Om B als cliënt te beschouwen, moet dit 'et cetera' worden ingevuld, en daarover kan men van mening verschillen.

De definitie van cliënt verwijst naar een professionele relatie. De lijst met begrippen definieert de professionele relatie in artikel 1.3 als volgt: 'De relatie die de psycholoog aangaat met een of meer personen, gericht op behandeling, begeleiding, advisering of psychologisch onderzoek'. De heer B ziet zichzelf louter als informant; hijzelf kan menen dat psycholoog X indertijd geen professionele relatie met hem had. Het is echter de vraag of dit ook kan worden volgehouden vanuit het perspectief van de psycholoog, want X liet B meekomen naar een sessie waarin laatstgenoemde rechtstreeks betrokken werd bij de behandeling van diens toenmalige partner. Vanuit de psycholoog bekeken was B tijdens die sessie waarschijnlijk toch wel meer dan een informant.

Wél is duidelijk dat B beschouwd kan worden als een betrokkene, want dit begrip staat in artikel 1.2 gedefinieerd als: 'Elke per-

soon die direct of indirect is betrokken bij het beroepsmatig handelen van de psycholoog (...).’ De rest van de definitie is hier onbelangrijk. Door als informant mee te gaan naar een therapeutische sessie, raakte B betrokken bij het beroepsmatig handelen van psycholoog X. Als partner van A was meneer B trouwens reeds indirect betrokken bij de het beroepsmatig handelen van psycholoog X, want de resultaten van diens behandeling (of het gebrek hieraan) zullen hun weerslag hebben gehad op de kwaliteit van de relatie tussen A en B.

Het uitstapje naar de definities is nodig om te kunnen beslissen welke artikelen uit de paragraaf over rolintegriteit gebruikt mogen worden om voorbeeld 5.4 verder te analyseren.

Indien B onder de definitie van cliënt valt, dan is het de psycholoog verboden om een seksuele relatie met hem te ontwikkelen, want in artikel 54 uit de NIP-code staat: ‘Psychologen gaan met de cliënt geen seksuele relatie aan tijdens de professionele relatie, of direct aansluitend daaraan. Ook nadien zijn zij daarin terughoudend.’

Het aangehaalde artikel gaat verder met: ‘Hetzelfde geldt voor de relaties met andere betrokkenen, waarbij sprake is van een aanzienlijk machtsverschil of grote afhankelijkheid, zoals studenten of supervisanten.’ Met een betrokkene mag psycholoog X dus ook geen seksuele relatie ontwikkelen, behalve als betoogd kan worden dat er helemaal geen sprake was van aanzienlijk machtsverschil of grote afhankelijkheid. Daar zou het verweer van psycholoog X zich op kunnen richten.

In voorbeeld 5.4 gaat het vooral om de vraag of we inderdaad moeten constateren dat psycholoog X op enig moment een professionele relatie heeft gehad met de heer B, want stel dat het samenwonen met B géén seksuele relatie inhield, dan is artikel 55 in het geding: ‘Bij het aangaan van een persoonlijke relatie na het beëindigen van de professionele relatie, vergewissen psychologen zich ervan dat de voorgaande professionele relatie geen onevenredige betekenis meer heeft.’

Overigens zou de klager, de heer A, kunnen benadrukken dat

psycholoog X de heer B pas heeft leren kennen toen A hem meebracht naar een sessie waarin de psycholoog zijn beroep uitoefende. De heer A kan vervolgens argumenteren dat hij in zijn belangen werd geschaad omdat de psycholoog zich vervolgens kennelijk niet erg terughoudend heeft opgesteld. De psycholoog – zo zou het betoog verder kunnen gaan – had er kennelijk belang bij om (buiten de therapie om) de heer B los te koppelen van de heer A. Daarmee zijn de eerste twee artikelen uit de paragraaf over rolintegriteit in het geding, want in zijn beroepsmatig handelen is het voor psychologen verboden om hun persoonlijke belangen oneigenlijk te bevorderen (artikel 48), terwijl artikel 49 luidt: ‘Psychologen onderkennen de moeilijkheden die kunnen ontstaan doordat cliënt, opdrachtgever en personen die deel uitmaken van een cliëntsysteem onverenigbare belangen kunnen hebben. In een zo vroeg mogelijk stadium expliciteren zij hun positiekeuze daarbij aan alle betrokkenen.’

De aangehaalde artikelen dwingen psycholoog X tot een diepgaand verweer. Hij moet aannemelijk maken dat hij weloverwogen en zeer zorgvuldig handelde, niet alleen ten opzichte van B, maar ook ten opzichte van de klager, de heer A. De psycholoog kan niet weggkomen met algemeenheden zoals: ‘Die A en die B gingen toch uit elkaar, dus ik was helemaal vrij om te doen wat ik wilde.’ Op geen enkele manier mag sprake zijn geweest van misbruik van professioneel verkregen kennis (over de moeilijke relatie tussen A en B), of van een machtspositie die X verkreeg door zijn professionele contact met B.

Seksuele relaties

Als aanvulling op bovenstaande redeneringen is het goed om nog even terug te keren naar artikel 54 uit de NIP-code, waarin een seksuele relatie tussen psychologen en cliënten wordt verboden. Zoals gezegd geldt dit verbod ook ‘direct aansluitend’ aan de professionele relatie; later moet de psycholoog ‘terughoudend’ zijn. Hier

worden geen exacte termijnen genoemd; ook is niet aangegeven wat terughoudendheid precies inhoudt. Kennelijk is er ruimte voor eigen interpretatie, maar dwingt het artikel psychologen wel tot het maken van zorgvuldige afwegingen.

De Amerikaanse beroepscode is veel steller en strenger als het gaat om relaties met personen die in therapie zijn, of zijn geweest (APA, 2010, paragraaf 10). Het verbod op 'seksuele intimiteiten' (een ruim begrip) strekt zich hier uit tot ten minste twee jaar na beëindiging van de behandeling. Na die periode blijven seksuele intimiteiten ook nog verboden, behalve in de meest uitzonderlijke situaties. Om te kunnen beredeneren dat sprake is van zo'n bijzondere situatie, moeten psychologen bewijzen dat geen sprake is van uitbuiting 'in het licht van alle relevante factoren'. Om dit bewijs te leveren, behoren zij zich in ieder geval rekenschap te geven van 1. de hoeveelheid tijd die verlopen is na beëindiging van de therapie, 2. de aard, de duur en de intensiteit van de therapie, 3. de omstandigheden waaronder deze is beëindigd, 4. de persoonlijke levensgeschiedenis van de patiënt of cliënt, 5. de huidige geestestoestand van de patiënt of cliënt, 6. de waarschijnlijkheid van averechtse effecten op de patiënt of cliënt, en 7. alle uitspraken of handelingen van de therapeut gedurende de behandeling, die de mogelijkheid van een seksuele of romantische relatie met de patiënt of cliënt zouden kunnen suggereren of uitlokken (artikel 10.08 punt a uit de APA-code).

Met andere woorden: de therapeut heeft het in Amerika al verbruid als hij tijdens een behandeling per ongeluk de vraag stelt: 'Zullen we later gaan samenwonen?' In de Amerikaanse context geldt hier: de vraag stellen, is haar al negatief beantwoorden. (Om misverstanden te voorkomen: ook in Nederland is een dergelijke vraag in strijd met de beroepscode als die vraag binnen een professionele relatie wordt gesteld door een psycholoog.)

Overigens bevat de APA-code ook een expliciet verbod op seksuele intimiteiten met 'belangrijke anderen' van de cliënt (artikel 10.06). Dit artikel verbiedt bovendien het beëindigen van de therapie om alsnog zo'n relatie met een 'belangrijke andere' tot stand

te brengen. Psycholoog X uit voorbeeld 5.4 zou in de Amerikaanse context zeer kritisch worden ondervraagd om uit te zoeken of hij de therapie met A niet liet mislukken om zo gauw mogelijk met B te kunnen gaan samenwonen.

De Nederlandse en de Amerikaanse beroepscode spreken zich dus in elk geval ook uit over relaties die zich na afloop van een professioneel contact ontwikkelen; de Amerikaanse code is hier veel specifieker dan de Nederlandse. In België – om nog een ander voorbeeld te geven – zou psycholoog X zich iets gemakkelijker kunnen verweren, want in de aldaar geldende code staat geen uitspraak over seksuele of andere relaties na afloop van een professioneel contact. Wel lezen we hier: ‘Toenaderingen met seksuele connotatie of seksueel karakter en seksuele betrekkingen tussen de psycholoog en zijn cliënt of proefpersoon zijn ten strengste verboden’ (Psychologencommissie, 2014, artikel 44). In de Belgische code wordt het begrip ‘cliënt’ iets anders geformuleerd dan in de beroepscode van het NIP, namelijk als ‘elke persoon, elke groep of elke organisatie die een beroep doet op de professionele diensten of begeleiding van een psycholoog.’ Psycholoog X zou nu kunnen opmerken dat hij de heer B niet als cliënt maar als informant leerde kennen, en dat hun relatie pas later begon.

6

Uitwerking van het basisprincipe respect

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de wijze waarop het derde basisprincipe uit de NIP-code is uitgewerkt: respect. De 42 artikelen die hierbij horen (de nummers 56 tot en met 97), zijn ondergebracht in vijf paragrafen:

- a. algemeen
- b. autonomie en zelfbeschikking
- c. vertrouwelijkheid
- d. gegevensverstrekking
- e. rapportage

Algemeen (NIP-code paragraaf 3.3a)

Dit is in de NIP-code een korte paragraaf met drie artikelen: 56, 57 en 58. Ze komen op het volgende neer.

Psychologen moeten goed rekening houden met wat de betrokkenen weten en kunnen. Zij mogen niet in hun waardigheid worden aangetast. Psychologen moeten doelmatig te werk gaan en niet verder in iemands leven doordringen dan nodig is. Men moet rekening houden met individuele en culturele verschillen. Discriminatie op oneigenlijke gronden is verboden.

Voorbeeld 6.1: Familieomstandigheden

Psycholoog X moet rapport uitbrengen over kandidaten die naar de functie van bedrijfsleider in een grote fabriek sollici-

teerden. Hij neemt daartoe een testbatterij af en houdt interviews. Alle sollicitanten krijgen vragen over hun levensgeschiedenis te beantwoorden. Daarbij vraagt psycholoog X ook door naar het sociale milieu waaruit de betrokkene afkomstig is. In het rapport over een van de sollicitanten vermeldt psycholoog X dat een broer van diens vader een lange gevangenisstraf moest uitzitten. Die oom van deze sollicitant werd indertijd veroordeeld voor een reeks overvallen met geweldpleging.

De sollicitant dient een klacht in tegen psycholoog X. Hij vindt dat dergelijke informatie niet in het rapport over hem thuishoort.

Doelmatigheid brengt met zich mee dat psycholoog X met een duidelijke vraagstelling moet werken. Die vraagstelling bepaalt vervolgens welke informatie noodzakelijk is om een oordeel over sollicitanten te vellen. Overbodige informatie behoort niet in een rapport te staan. Sterker nog: alle vragen die psycholoog X aan sollicitanten stelt, behoren duidelijk verband te houden met de opdracht. Verder mag de psycholoog in het gesprek niet gaan.

Hoe kan psycholoog X vaststellen welke informatie nodig is, en welke niet? In de situatie die staat beschreven in voorbeeld 6.1 moet hij eerst een duidelijke analyse maken van eisen die uit de functie voortvloeien. Wat moet iemand kennen en kunnen als bedrijfsleider? Welke eigenschappen zijn nodig om succesvol te functioneren en welke persoonskenmerken kan men beschouwen als een contra-indicatie?

In voorbeeld 6.1 haalt psycholoog X kenmerken naar voren van een familielid van een sollicitant. De vraag is dan, of dergelijke gegevens direct in verband staan met de functie-eisen. In de meeste bedrijven is het zeer onaannemelijk dat het functioneren als manager (mede) afhangt van de eigenschappen van iemands oom. Misschien wilde psycholoog X suggereren dat de sollicitant door erfelijke belasting of sociaal milieu het risico loopt om zelf misdadig gedrag te ontwikkelen. Zo'n veronderstelling zou dan echter expli-

ciet moeten worden uitgewerkt en moeten worden getoetst aan wat over de sollicitant zélf bekend is. Wanneer die uitwerking en die toetsing in het rapport ontbreken, is vermelding van de gevangenisstraf van de oom in strijd met artikel 57 uit de NIP-code: 'Psychologen respecteren de psychische en lichamelijke integriteit van de betrokkene en tasten hem niet in zijn waardigheid aan. Zij dringen niet verder door in het privéleven van de betrokkene dan voor het doel van hun beroepsmatig handelen noodzakelijk is.' Losse opmerkingen over onmaatschappelijke familieleden werken gemakkelijk oneigenlijke discriminatie in de hand, want deze sollicitant lijkt nu 'uit een slecht nest' te komen. Dit zegt echter nog niets over de geschiktheid voor een functie als bedrijfsleider in een fabriek, want daarbij hoort het vooral te gaan om de kennis, ervaring en vaardigheden van de sollicitant.

Enkele decennia geleden stonden in psychologische rapporten vaak bloemrijke levensbeschrijvingen. Daarbij was dan onduidelijk of alle gegevens echt relevant waren. De lezer moest dat zelf maar uitmaken. Een meer respectvolle verslaggeving kent groot gewicht toe aan de vraagstelling. Uit de vraagstelling moet af te leiden zijn wat belangrijk is. Via de vraagstelling moeten de lezers van een rapport ook naar een duidelijke conclusie kunnen worden gebracht, waarbij de psycholoog bovendien helder moet zijn over onzekerheidsmarges en eventueel te maken voorbehoud (Kooreman, 1997).

Autonomie en zelfbeschikking (NIP-code paragraaf 3.3b)

De volgende paragraaf bij de uitwerking van het basisprincipe respect bevat 12 artikelen: 59 tot en met 70. We kunnen in deze reeks artikelen drie thema's herkennen: vrijheid, 'informed consent' en dossier. De thema's en artikelen zijn als volgt samen te vatten.

Psychologen behoren de autonomie en zelfbeschikking van betrokkenen te respecteren en te bevorderen. Met het oog hierop

moeten psychologen recht doen aan de vrijheid om een aangeboden professionele relatie te weigeren. De betrokkenen moeten ook kunnen stoppen wanneer zij dat willen. Zelfbeschikking kan echter op allerlei manieren beperkt zijn. Cliënten kunnen door hun leeftijd of door lichamelijke of geestelijke handicaps beperkt zijn in hun autonomie. Ook is zelfbeschikking soms ingeperkt door een uitspraak van de rechter. Daar moeten psychologen rekening mee houden, maar ondertussen moeten zij zich wel inspannen om die begrensde zelfbeschikking toch zo goed mogelijk tot haar recht te laten komen.

Vervolgens bevat deze paragraaf uit de NIP-code enkele artikelen over informatie en instemming. Opmerkingen die we in de hoofdstukken 2 en 3 maakten over 'informed consent', zien we hier nader geconcretiseerd. Zonder diens toestemming mag een psycholoog niet met een cliënt aan de slag gaan, tenzij de rechter ('die daartoe een door de wet toegekende bevoegdheid heeft') de opdracht gaf. Psychologen moeten hun cliënten duidelijk maken wat er staat te gebeuren, want zij behoren goed geïnformeerd en uit vrije wil toestemming te geven. Informatie wordt bij voorkeur schriftelijk verstrekt en zonodig mondeling toegelicht. De informatie heeft betrekking op doel, werkwijze, methode van onderzoek of behandeling, kosten, samenwerking met anderen, de soort gegevens die de psycholoog verzamelt, bewaartermijn van die gegevens, vertrouwelijkheid, wijze van rapportering, rechten van cliënten bij rapportage, alsmede de gebondenheid aan de beroepscode. Alle partijen moeten over dezelfde informatie beschikken betreffende doel, opzet en werkwijze indien de opdracht afkomstig is van een externe instantie. Over de uitvoering behoren ze het met elkaar eens te zijn. Bij koerswijziging moeten alle partijen hierover opnieuw duidelijke afspraken met elkaar maken. In het algemeen wordt aan cliënten de mogelijkheid geboden voor overleg over de gang van zaken. Bovendien behoren psychologen zich af te vragen of er méér betrokkenen zijn; ook zij behoren goed geïnformeerd te worden.

Volgende artikelen betreffen het dossier. Dit is een verzameling

van gegevens die de psycholoog aanlegt over iemand. Die gegevens moeten relevant zijn voor het doel van een professionele relatie. Dat doel bepaalt wat in een dossier thuishoort. Het is belangrijk om steeds een onderscheid te maken tussen een dossier en een rapportage. Het begrip ‘rapportage’ slaat op het verslag dat de psycholoog uitbrengt aan een opdrachtgever (zie artikel 1.16). Een dossier bestaat uit de verzameling van alle gegevens die de psycholoog vastlegt om een bepaalde opdracht goed te kunnen uitvoeren (zie artikel 1.14).

Cliënten mogen hun eigen dossier inzien en er desgewenst een kopie van ontvangen. Bij inzage biedt de psycholoog aan om nadere uitleg te verstrekken. Een dossier kan echter gegevens bevatten die op meer dan een persoon betrekking hebben; de psycholoog moet die gegevens kunnen scheiden. In principe mag iedereen wel zien wat over hem of haar is vastgelegd, maar de vertrouwelijkheid ten aanzien van anderen behoort daarbij gehandhaafd te blijven. Soms lukt zo’n scheiding van gegevens niet helemaal. Aan de betrokkenen moet men dan vertellen dat zij met het oog op de vertrouwelijkheid niet alles te zien krijgen. Vanwege de vertrouwelijkheid moeten psychologen er ook voor zorgen dat anderen niet zonder verkregen toestemming een dossier kunnen inkijken. Een dossier moet voor degenen die het wél mogen inzien behoorlijk toegankelijk, begrijpelijk en bijgewerkt zijn.

Cliënten mogen eisen dat gegevens in hun dossier worden verbeterd, aangevuld of verwijderd. Hieraan moeten psychologen voldoen als het, gezien de doelstelling van het dossier, een juiste eis blijkt te zijn. Dit recht op correctie heeft echter geen betrekking op de bevindingen en de conclusies van de psycholoog, want die vallen onder diens professionele verantwoordelijkheid. Cliënten mogen echter wel ook notities met eigen opvattingen over de professionele relatie in hun dossier laten opnemen. Verder moeten dossiers worden vernietigd indien cliënten hiertoe een schriftelijk verzoek indienen, behalve als de psycholoog in opdracht van de rechter een onderzoek uitvoerde. Het briefje met het verzoek om vernietiging blijft bewaard.

Voorbeeld 6.2: Een 16-jarige

Psycholoog X heeft in overleg met de ouders een 16-jarig meisje in therapeutische behandeling genomen. Na enkele zittingen willen haar ouders van de psycholoog weten, wat er precies is besproken en hoe ver de behandeling is gevorderd. Psycholoog X weigert deze informatie te geven.

In dit voorbeeld gaat het om autonomie en zelfbeschikking, maar de vraag is vooral wat de ouders van een minderjarige cliënt mogen verwachten van een psycholoog. Om die vraag te beantwoorden, moeten we eerst een korte excursie langs verschillende leeftijdsgroepen maken.

Meerderjarigheid gaat pas in als iemand 18 jaar is; de ouders (of voogden) zijn tot die tijd wettelijk vertegenwoordigers. In het gedeelte voorafgaand aan de basisprincipes is in de NIP-code een paragraaf opgenomen over vertegenwoordiging van de cliënt (paragraaf 1.4). In het eerste artikel hieruit (artikel 7) staat een reeks leeftijden aangeduid: onder de 12, tussen 12 en 16 jaar, en boven de 16. Het artikel begint met de jongste categorie: 'Als de cliënt minderjarig is en de leeftijd van 12 jaar nog niet heeft bereikt, worden de in de beroepscode aan hem toegekende rechten uitgeoefend door zijn wettelijk vertegenwoordiger(s), tenzij de psycholoog gegronde redenen heeft om aan te nemen dat de belangen van de cliënt ernstig zouden worden geschaad door de betrokkenheid van de wettelijk vertegenwoordiger(s) bij de professionele relatie.' Vervolgens bespreekt artikel 7 kinderen tussen de 12 en 16 jaar. Als een cliënt wel 12 is maar nog geen 16, dan hebben psychologen duidelijke verplichtingen ten opzichte van zowel de ouders als het kind. Maar de rechten van de ouders nemen sterk af zodra iemand 16 jaar is geworden. In artikel 7 staat dit in de volgende woorden geformuleerd: 'Heeft de cliënt de leeftijd van 16 jaar bereikt, dan komt de psycholoog de uit de beroepscode voortvloeiende verplichtingen na jegens de cliënt, tenzij deze niet in staat kan worden geacht tot een redelijke waardering van zijn belangen ter zake.'

Dit citaat bevat een voorbehoud, een 'tenzij'. We kunnen hier-

bij denken aan 16-jarigen die verstandelijk beperkt zijn. Wanneer echter van zo'n handicap geen sprake is, dan valt uit artikel 7 op te maken dat het meisje uit voorbeeld 6.2 in staat moet worden gebracht om voor haar eigen belangen op te komen. In de therapie zullen zaken van vertrouwelijke aard zijn besproken. Daarover mag psycholoog X dan níét zonder toestemming van het meisje informatie geven aan haar ouders.

Voorbeeld 6.3: Verborgen agenda

Een werknemer in een bedrijf functioneert slecht. Psycholoog X krijgt de taak om hem te begeleiden. Hierover worden duidelijke afspraken gemaakt, zowel met de leidinggevende als met de werknemer in kwestie. Ondertussen spreekt de bedrijfsleider met psycholoog X af dat deze ook zal uitzoeken of er argumenten te vinden zijn om de als lastig bekendstaande werknemer te ontslaan. De psycholoog belooft dat hij daar goed op zal letten, maar hierover vertelt hij niets aan de werknemer.

Een verborgen agenda, zoals in dit voorbeeld, is verboden volgens artikel 64 uit de NIP-code, want hierin staat: 'Vóór de aanvang van de professionele relatie dient de psycholoog zich ervan te vergewissen dat zowel de externe opdrachtgever als de cliënt (...) over dezelfde informatie beschikt over het doel en de opzet van de professionele relatie en over de voorgenomen werkwijze.' Het artikel gaat verder met de opmerking: 'De opdracht kan slechts doorgang vinden als over doel en opzet tussen hen overeenstemming bestaat.'

Tegen een combinatie van begeleiden en beoordelen kunnen we bezwaren aanvoeren die eerder in de beroepscode al aan de orde kwamen bij rolintegriteit, maar het is helemaal fout om de werknemer uit voorbeeld 6.3 niet van tevoren te vertellen dat een opdrachtgever 'iets extra's' (namelijk het vinden van een reden voor ontslag) verwacht van de begeleiding.

Vertrouwelijkheid (NIP-code paragraaf 3.3c)

De derde paragraaf ter uitwerking van het basisprincipe respect gaat over vertrouwelijkheid. Hierin staan tien artikelen (71 tot en met 80). De inhoud van de artikelen uit deze paragraaf komt neer op het volgende.

Direct contact tussen psychologen en betrokkenen impliceert een vertrouwensrelatie. Daaruit vloeit de verplichting tot geheimhouding voort. Ook het professioneel oordeel over de betrokkene valt hieronder. Vertrouwelijke gegevens mogen niet naar buiten worden gebracht zonder toestemming van de betrokkenen. In een vroeg stadium moeten psychologen hierover met hen overleg plegen. Als toestemming is verkregen om bepaalde informatie door te geven aan een bepaalde instantie, dan moet de psycholoog zorgen dat het overige geheim blijft.

Er bestaan echter situaties waarin psychologen geheimhouding mogen doorbreken. Ten eerste: wanneer dit het enige en laatste middel is om direct gevaar voor personen te voorkomen. Ten tweede: als het moet volgens de wet of de rechter. Indien dergelijke uitzonderlijke situaties zich voordoen, moeten psychologen echter ook proberen om degene met wie een vertrouwensrelatie bestond hierover van tevoren in te lichten. Doorbreking van geheimhouding mag niet te ver gaan. Wanneer psychologen vragen van de rechter voorgelegd krijgen, moeten zij zich beroepen op verschooning indien beantwoording van deze vragen in strijd is met de geheimhoudingsplicht.

Enkele van de volgende artikelen uit de paragraaf over vertrouwelijkheid vormen een pendant van regels die we in de paragraaf over autonomie en zelfbeschikking reeds tegenkwamen bij het onderwerp 'dossier'.

Als het nodig is om in een dossier gegevens op te nemen over anderen dan de cliënt, dan moet men deze zodanig bewaren dat ze verwijderd kunnen worden indien de cliënt zijn eigen gegevens wil inzien. Soms is het nodig om gegevens over allerlei personen tegelijk te bewaren, namelijk indien zij een cliëntstelsel vormen. De

psycholoog moet echter de vertrouwelijkheid ten aanzien van anderen handhaven indien iemand zijn eigen gegevens wil inzien of laten kopiëren. Dit kan een beperking inhouden op wat die persoon over zichzelf te zien krijgt. Psychologen zijn ook zelf verantwoordelijk voor de beveiliging van hun dossiers.

Lastige kwesties

Het onderwerp vertrouwelijkheid brengt enkele lastige kwesties met zich mee. Om te beginnen speelt de vraag wat er precies geheim moet blijven. Niet alles wat een psycholoog te weten komt is geheim. Artikel 71 lijkt op een tweetrapsraket. Eerst wordt gesteld: 'In het directe contact met de betrokkene(n) gaan psychologen een vertrouwensrelatie aan.' Kennelijk geldt zo'n vertrouwensrelatie niet als de psycholoog géén direct contact heeft. Vervolgens wordt gesteld: 'Daarom zijn psychologen verplicht tot geheimhouding van hetgeen hen uit hoofde van de uitoefening van hun beroep ter kennis komt, voor zover die gegevens van vertrouwelijke aard zijn.' Kennelijk is niet alles wat men in het directe contact te weten komt ook vertrouwelijk van aard.

Een cliënt kan bijvoorbeeld toestemming geven om bepaalde informatie naar buiten te brengen. Die toestemming heft dan meteen de vertrouwelijkheid van die informatie op. Het is ook denkbaar dat een psycholoog in een televisieprogramma de toepassing van een bepaalde techniek bij mensen demonstreert. Als de betrokkenen hier toestemming voor hebben gegeven, is de werkwijze van de psycholoog ook niet meer vertrouwelijk: een miljoenenpubliek mag meekijken.

Verschoning

Een andere lastige kwestie is het beroep op verschoning. Deze juridische term impliceert dat psychologen zich op zwijgplicht beroe-

pen als zij door de rechter gevraagd worden om een verklaring over een bepaalde persoon af te leggen. Het is een lastige kwestie, omdat in het algemeen een goed verloop van de rechtsgang in Nederland boven het individuele belang moet worden gesteld.

Psychologen die zich tegenover de rechter op verschoning beroepen, maken duidelijk dat zij over bepaalde mensen niets willen zeggen. Soms betreft dit personen die verdacht worden van een misdrijf. Zwijgen frustreert dan de rechtsgang. Waarom wordt hier geen voorrang gegeven aan een goed verloop van de rechtspraak?

De psycholoog die in opdracht van de rechter iemand onderzoekt en daarover rapporteert, maakt van tevoren aan alle betrokkenen duidelijk wat hij gaat doen. Degene die onderzocht wordt, weet dus van tevoren dat van geheimhouding geen sprake kan zijn. Maar degene die dit weet, heeft wel het recht om te zwijgen: hij hoeft alleen maar te zeggen wat hij kwijt wil.

Bij het beroep op verschoning dat in de paragraaf over vertrouwelijkheid wordt genoemd, ligt de situatie anders. De psycholoog heeft eerst een vertrouwensrelatie met iemand, een cliënt, en wordt pas *later* door de rechter gevraagd om over die persoon een verklaring af te leggen. Hier kon de cliënt er in de eerdere fase van uitgaan dat de psycholoog vertrouwelijke informatie geheim zou houden. Door zich tegenover de rechter op verschoning te beroepen, geeft de psycholoog aan dat hij zich gebonden acht aan een eerder opgesteld 'contract'. De cliënt kon indertijd nog niet weten dat de psycholoog door de rechter opgeroepen zou worden als getuige; de psycholoog benadrukt dat hij niet met zijn cliënt op deze manier aan de slag was gegaan indien hij indertijd had geweten dat hij contractbreuk zou moeten plegen.

Psychologen die voor de rechter een beroep doen op verschoning, benadrukken dat zij in het werk met cliënten net zo'n positie innemen als bijvoorbeeld artsen. Ook artsen kunnen zich tegenover de rechter beroepen op hun zwijgplicht. Het Wetboek van strafvordering (artikel 218) en het Wetboek van burgerlijke rechtsvordering (artikel 191) erkennen die zwijgplicht, want in die wetboeken is de weigering van het afleggen van getuigenis opgeno-

men als een recht voor degenen die tot taak hebben anderen hulp te verlenen, maar deze taak slechts kunnen vervullen indien zij zich tegenover de rechter kunnen verschonen ten aanzien van geheimen welke hun zijn toevertrouwd (Soudijn, 2000, p. 116).

Verschoningsrecht is ook in iets andere termen te verduidelijken. Sommige beroepen in onze samenleving zijn alleen maar goed uit te voeren als betrokkenen er echt op kunnen rekenen dat zij hun geheimen (vertrouwelijke informatie) veilig kwijt kunnen bij degenen die dit beroep uitoefenen. Wanneer de rechter nu aan beoefenaars van dat beroep vraagt om zo'n geheim te onthullen, dan moeten zij duidelijk maken dat dit de geloofwaardigheid van hun functie ondermijnt. Zij beroepen zich dan op het verschoningsrecht.

Uiteindelijk is het aan de rechter om te beslissen of in een concreet geval het beroep op verschoning wordt gehonoreerd. Het is denkbaar dat een psycholoog van de rechter te horen krijgt dat hem dit recht – in deze situatie – niet wordt toegekend. De psycholoog die dan in zijn zwijgen blijft volharden, loopt het risico dat hij door de rechter een sanctie krijgt opgelegd voor dit zwijgen. Die psycholoog zal dan een persoonlijke afweging moeten maken: vertrouwelijkheid toch maar wel doorbreken, of juist níét.

Dossier en werkaantekeningen

Het in de NIP-code geformuleerde recht van cliënten om hun eigen dossier in te zien, is ontleend aan wetgeving in Nederland. Hetzelfde geldt voor het recht om van het eigen dossier een afschrift (een kopie) te krijgen. In het verleden is door psychologen en andere professionals wel geprobeerd om hier onderuit te komen door talrijke aantekeningen over cliënten *buiten* het dossier te houden. Die aantekeningen werden dan benoemd als 'werkaantekeningen'. De burgerlijk rechter accepteert deze manoeuvre echter niet: alle relevante aantekeningen behoren deel uit te maken van het dossier. Slechts een beperkt aantal werkaantekeningen mag

hier buiten blijven. Het gaat dan om losse krabbels die maar heel even als geheugensteun moeten dienen ('Straks nog even doorvragen naar...') en die meteen daarna weggegooid kunnen worden.

De eis om alle relevante aantekeningen in het dossier op te nemen, heeft nog een belangrijke consequentie. Wanneer bij een cliënt psychologische tests zijn afgenomen, behoren de ruwe testgegevens óók deel uit te maken van diens dossier. Bij inzage mag de psycholoog niet eerst gauw even die testgegevens opzij leggen.

Gegevensverstrekking (NIP-code paragraaf 3.3d)

De paragraaf over verstrekking van gegevens is een tegenhanger van de voorafgaande paragraaf over vertrouwelijkheid. Over gegevensverstrekking bevat de beroepscode zeven artikelen: 81 tot en met 87. Er is gerichte toestemming van de cliënt nodig, maar het is ook belangrijk dat er een duidelijke vraagstelling is. Als een psycholoog iemand samen met andere professionals onderzoekt of behandelt, dan mogen binnen het team gegevens over een cliënt gedeeld worden zonder diens toestemming, maar de cliënt moet wel op de hoogte zijn van de gang van zaken. Toestemming is ook niet nodig als de psycholoog wettelijk verplicht is om informatie te verstrekken. Anonieme gegevens mogen worden gebruikt ten behoeve van wetenschappelijk werk, onderwijs, kwaliteitszorg, supervisie en intervisie. Mocht het daarbij niet lukken om anonimiteit te handhaven, dan is weer toestemming van de cliënt nodig. De begrippenlijst aan het begin van de beroepscode definieert het begrip 'cliënt' ruim; ook proefpersonen vallen hieronder.

Er wordt door het NIP een onderscheid gemaakt tussen gegevensverstrekking en rapportage. Zie hiervoor de begrippenlijst in het algemene deel van de beroepscode. Gegevensverstrekking wordt gedefinieerd als: 'Het aan derden ter beschikking stellen van gegevens die in het dossier aanwezig zijn, anders dan in de vorm van een rapportage' (artikel 1.15). Het begrip 'gegevensverstrekking' is dus gekoppeld aan het dossier, maar er hoeft nog geen

sprake te zijn van een interpretatie. Bij rapportage is hiervan wél sprake, want het NIP definieert dat begrip als volgt: ‘Alle tot één of meer personen herleidbare bevindingen, beoordelingen of adviezen, die mondeling of schriftelijk worden uitgebracht’ (artikel 1.16). Het verschil tussen ‘gegevens’ en ‘rapportage’ zal in de praktijk soms subtiel zijn. Na de paragraaf over gegevensverstrekking gaat de beroepscode verder met een aparte paragraaf over rapportage. In beide reeksen artikelen ligt het accent steeds sterk op de rechten van een cliënt.

Supervisie en intervisie

Supervisie houdt in dat een psycholoog moeilijkheden in het eigen werk bespreekt met iemand die meer ervaren is en meer gezag heeft. Intervisie betekent dat een groep vakgenoten regelmatig besprekingen organiseert waarbij alle deelnemers leerzame ervaringen en lastige kwesties inbrengen. Supervisie en intervisie zijn bedoeld om de kwaliteit van het eigen werk te vergroten.

De beroepscode geeft aan dat gegevens over cliënten zonder hun toestemming mogen worden ingebracht tijdens supervisie of intervisie, op voorwaarde dat dit steeds in een anonieme vorm plaatsvindt. Door te anonimiseren, rapporteert de psycholoog dan feitelijk niet meer over een concrete persoon. Het accent ligt op gebeurtenissen en situaties. Men kan een supervisor een bepaald probleem voorleggen. De vraag is dan, hoe dit probleem het beste kan worden aangepakt. Tijdens intervisie ligt het voor de hand om andere deelnemers te vragen of zij wel eens hebben meegemaakt dat een cliënt bepaalde gedragingen vertoonde. Die vakgenoten kunnen op basis van eigen ervaringen ideeën geven over de aanpak van lastige situaties.

Supervisie of intervisie behoort niet plaats te vinden in wandelingen of kantines, maar in aparte ruimtes. Willekeurige passanten behoren te worden buitengesloten.

Voorbeeld 6.4: In de trein

Psycholoog X ontmoet in een treincoupé een oude studievriend. Gisteren had psycholoog X een enerverende sessie met een cliënt. Hierover vertelt hij in geuren en kleuren aan die vriend. Verderop in de coupé zit iemand die toevallig een goede kennis is van de persoon die hier over de tong gaat. Uit de details kan de reisgenoot afleiden over wie deze psycholoog het heeft, ook al wordt de naam van diens cliënt niet genoemd.

Psycholoog X maakt hier verschillende fouten. Hij mag weliswaar tijdens supervisie en intervisie gegevens inbrengen, maar een ontmoeting met een vroegere studiegenoot valt buiten deze begrippen. Supervisie en intervisie impliceren gestructureerd overleg en duidelijke afspraken tussen de deelnemers over de gang van zaken. Verder kunnen we een treincoupé als een openbare gelegenheid beschouwen. Psycholoog X heeft hier geen controle op wie zijn verhaal hoort. Een verhaal met rijke details maakt het risico van herkenning door anderen groot. Herkenbaarheid (dus doorbreking van anonimiteit) wordt door méér bepaald dan door een persoonsnaam.

Rapportage (NIP-code paragraaf 3.3e)

Over rapportage gaan de tien artikelen 88 tot en met 97. We hebben eerder al aangegeven dat de beroepscode een onderscheid maakt tussen gegevensverstrekking en rapportage. Het gaat bij rapportage om ‘bevindingen, beoordelingen of adviezen’ die te herleiden zijn tot één of meer personen. In de artikelen over dit onderwerp ligt het accent sterk op de rechten die cliënten hebben. Als een rapport wordt uitgebracht, moet de cliënt hiervoor *gerichte* toestemming hebben gegeven, tenzij de opdrachtgever een bij de wet toegekende bevoegdheid heeft om rapportage te eisen. Om gerichte toestemming te kunnen geven, is het echter nodig dat cliën-

ten goed kunnen weten welke bevindingen, beoordelingen of adviezen de psycholoog op het oog heeft. Rapportage aan ‘een derde’ behoort ‘als regel’ schriftelijk te worden uitgebracht. Wanneer een cliënt zelf opdrachtgever is, dan geschiedt rapportage ‘bij voorkeur’ schriftelijk. Misschien is schriftelijk rapporteren in sommige gevallen te omslachtig, gegeven de vraagstelling. Bij mondelinge rapportage aan derden moet de psycholoog echter wel van tevoren met de cliënt bespreken wat hij wil vertellen.

Cliënten moeten nauwkeurig en gedetailleerd op de hoogte worden gesteld van voorgenomen rapportage. Deze algemene eis is afgeleid van drie meer specifieke rechten die een cliënt heeft: recht op inzage, op correctie en op blokkeren. Cliënten mogen voorgenomen rapportage tegenhouden (recht op blokkeren), behalve in de uitzonderingssituatie waarbij de rechter opdrachtgever is. Maar ook dan moeten cliënten het rapport wel van tevoren kunnen inzien, en mogen zij hun eventuele bezwaren als een aparte bijlage laten meesturen. Het correctierecht van cliënten is beperkt; het heeft geen betrekking op de bevindingen en de conclusies die tot de professionele verantwoordelijkheid van de psycholoog behoren.

Voorbeeld 6.5: Onderzoek in opdracht van de rechter

Psycholoog X moet in opdracht van de rechter onderzoeken in hoeverre een bepaalde misdadiger toerekeningsvatbaar was tijdens het plegen van zijn daad. De rechter heeft de gegevens van psycholoog X nodig voor het bepalen van de straf. Psycholoog X had deze opdracht mogen weigeren, maar zodra hij de opdracht eenmaal heeft aanvaard, is hij verplicht om aan de rechter rapport uit te brengen. In het algemeen hebben cliënten recht op blokkeren van rapportage (artikel 94), maar dit vervalt zodra de rechter een onderzoek heeft gelast. Op dit punt is de zelfbeschikking van de genoemde misdadiger ingeperkt. In andere opzichten kan psycholoog X echter nog steeds de autonomie van zijn cliënt bevorderen. Hij moet hem inzage in het rapport geven voordat dit naar de rechter wordt gestuurd. Psycholoog X moet de misdadiger

ook in de gelegenheid stellen om een eigen aanvullend commentaar aan het rapport toe te voegen.

Bij het lezen van voorbeeld 6.5 kan men zich afvragen waarom de mogelijkheid tot blokkering vervalt zodra een rechter de opdrachtgever is. Het antwoord komt op het volgende neer. De rechter heeft hier om een rapport gevraagd om de *rechtsgang* goed te laten verlopen. De gevraagde informatie is nodig om hem in staat te stellen tot een juist oordeel te komen. In Nederland geldt het uitgangspunt dat een goed verloop van de rechtsgang van hogere orde is dan het inwilligen van wensen van een persoon. Wel mag de cliënt uit voorbeeld 6.5 weigeren om aan het onderzoek mee te werken. Hij mag zwijgen als hem vragen of testopgaven worden voorgelegd. De psycholoog moet dan trachten om met de minimale gegevens die beschikbaar zijn (observaties, processtukken) tot een rapport te komen.

In voorbeeld 6.5 staat ook dat de psycholoog de opdracht van de rechter had mogen weigeren. Hier geldt een zelfbeschikkingsrecht van de psycholoog. Heeft hij in de beschreven situatie de opdracht echter aanvaard, dan is hij verplicht om rapport aan de rechter uit te brengen.

Cliënt en cliëntsysteem

Cliënten krijgen in de beroepscode rechten toebedeeld, maar daaraan worden beperkingen opgelegd zodra personen worden onderzocht of behandeld als een cliëntsysteem. Volgens de definities in het algemene gedeelte van de NIP-code is sprake van een cliëntsysteem zodra het gaat om een aantal personen in hun onderling functioneren (artikel 1.5). Psychologen werken bijvoorbeeld met een cliëntsysteem als zij een gezin behandelen, of als zij tot taak hebben om een afdeling binnen een organisatie te onderzoeken.

Voorbeeld 6.6: Ruzie op een afdeling

Medewerkers van een afdeling in een bedrijf hebben ruzie met hun collega, de heer A. Deze ruzies lopen zo hoog op dat het werk er onder lijdt. De directie verzoekt psycholoog X om een onderzoek naar de afdeling uit te voeren en een rapport op te stellen met suggesties ter verbetering van de situatie. Psycholoog X accepteert deze opdracht. Hij voert gesprekken met degenen die op de afdeling werken. Vervolgens schrijft hij een eindrapport waarin hij benadrukt dat bijna iedereen de heer A als bron van de ellende beschouwt. Men kan niet met hem samenwerken. Psycholoog X adviseert om de heer A over te plaatsen naar een andere afdeling, of om een outplacement-procedure te starten.

Nadat het rapport is uitgebracht, reageert de heer A furieus. Hij brengt verschillende grieven naar voren. Ten eerste vindt hij dat hij het rapport al had moeten kunnen inzien voordat het werd uitgebracht. Dit is niet gebeurd. Ten tweede stelt hij dat psycholoog X zich door anderen liet misbruiken, want het advies om de heer A weg te werken uit de afdeling is toch geen voorstel om de héle afdeling (inclusief de heer A) beter te laten functioneren? Ten derde vindt de heer A het fout dat psycholoog X hem niet de opmerkingen van anderen over zijn functioneren heeft voorgelegd. Weliswaar hield psycholoog X aan het begin van zijn onderzoek een interview met hem, maar pas daarna vonden de gesprekken met anderen plaats. De resultaten hiervan kreeg de heer A niet te zien. Hij kon daarom niet reageren op concrete beschuldigingen van collega's.

In dit voorbeeld hebben de grieven voor een deel betrekking op deskundigheid en onafhankelijkheid: heeft psycholoog X het onderzoek goed uitgevoerd en liet hij zich niet misbruiken? Hierover is pas een oordeel te geven als we meer weten over zijn werkwijze. De andere grieven hebben betrekking op inzage in de rapportage. Eist de heer A terecht dat hij het eindrapport moest kunnen inzien

voordat het werd uitgebracht? En had hij in een eerder stadium al moeten vernemen wat anderen over hem zeiden?

Om die vragen te beantwoorden, moeten we kijken naar de opdracht. Psycholoog X kreeg niet de opdracht om een onderzoek naar het functioneren van de heer A uit te voeren. De psycholoog moest een afdeling onderzoeken en suggesties geven om die afdeling te verbeteren. In termen van de NIP-code is die afdeling een cliëntsysteem: 'Een aantal personen in hun onderling functioneren, met wie de psycholoog een professionele relatie aangaat, onderhoudt, of onderhoudt heeft' (definitie volgens artikel 1.5).

In artikel 95 staat dat cliënten die deel uitmaken van een cliëntsysteem 'niet zonder meer' een beroep kunnen doen op het recht op inzage en blokkeren van de rapportage: 'Het doel van de rapportage en/of de vertrouwelijkheid ten opzichte van de anderen kunnen zich tegen inzage en blokkering verzetten. Voor zover dat het geval is dienen de cliënten voorafgaand aan de professionele relatie daarover te worden ingelicht.' De laatste zin van dit artikel geeft in elk geval aan dat de psycholoog in een vroeg stadium aan de heer A (en aan de andere medewerkers van diens afdeling) had moeten vertellen hoe het stond met de genoemde rechten.

Het ligt voor de hand om individuele werknemers geen blokkeringsrecht toe te kennen bij een rapport dat over functioneren en verbetering van een afdeling gaat. Iemand moet niet in z'n eentje de gang van zaken op die afdeling kunnen blijven frustreren. Met het recht op inzage ligt het hier subtieler. Als het rapport heel sterk over de positie van de heer A gaat, dan is het wel elegant om hem hierover – vóór uitbrenging van het rapport – in te lichten. Het is echter niet onder alle omstandigheden noodzakelijk. De psycholoog kan het in het belang van de hele afdeling (het cliëntsysteem) beter vinden om dit eindrapport eerst met de opdrachtgever te bespreken.

Wat betreft inzagerecht geldt ten aanzien van de heer A strikt genomen het volgende. De psycholoog uit het voorbeeld hield gesprekken met afzonderlijke leden van de afdeling; die gesprekken vormden de basis van het eindrapport. Voor zijn eigen dossier

moet de psycholoog schriftelijke verslagen maken van elk gesprek. De heer A kan inzage eisen in het verslag dat de psycholoog maakt van het gesprek met hem. Aan die eis moet de psycholoog wel voldoen, want hier gaat het om iets over een *individuele* cliënt dat op papier is gezet.

Verslagen van gesprekken met anderen mag de psycholoog niet zomaar – zonder hun expliciete toestemming – aan de heer A laten lezen, want dat zou schending van vertrouwelijkheid zijn.

Mijnheer A wilde resultaten van gesprekken met anderen zien (voordat het rapport werd geschreven) om hierop te kunnen reageren. Kennelijk verwijst hij naar een algemeen principe van hoor en wederhoor. De psycholoog moet echter ten aanzien van afzonderlijke gespreksverslagen vertrouwelijkheid in acht nemen. De strekking van opmerkingen van anderen is wel in het eindrapport verwerkt, maar het rapport gaat over het functioneren van een afdeling. De uiteindelijke beslissing over de toekomst van de afdeling wordt niet genomen door de psycholoog, maar door de directie. De psycholoog komt slechts met aanbevelingen. Wanneer de heer A daarop wil reageren, zou hij zich verder niet tot de psycholoog moeten wenden maar tot de directie, want die moet beslissen wat er met de aanbevelingen gebeurt.

Informatie van horen zeggen

In artikel 96 staan opmerkingen over de noodzaak om bij rapportage over anderen dan de cliënt zo mogelijk gebruik te maken van eigen waarneming of onderzoek. Dit artikel lijkt bedoeld om psychologen te waarschuwen voor het gebruik van dubieuze bronnen van informatie.

Voorbeeld 6.7: Tante

Een vijfjarige jongen is indertijd op last van de rechter ondergebracht in een pleeggezin. Op verzoek van de rechter voert psycholoog X een onderzoek uit om vast te stellen of hij nu

geplaatst kan worden bij de moeder en haar nieuwe echtgenoot (moeder is hertrouwd). Mocht de psycholoog hierover negatief oordelen, dan wordt hem verzocht om een advies te geven over een omgangsregeling tussen het kind en de moeder.

Op basis van zijn onderzoek concludeert psycholoog X dat de jongen maar beter in het pleeggezin kan blijven waarin hij nu leeft. Moeder zou hem hier hooguit een uur per twee maanden moeten bezoeken.

De jongen heeft ook een tante, bij wie hij in het verleden enkele keren logeerde. In zijn rapport schrijft psycholoog X dat het beter is om dit de komende jaren niet meer te laten gebeuren, want deze tante lijdt aan een meervoudige persoonlijkheidsstoornis (MPS). Informatie hierover heeft psycholoog X verkregen uit gesprekken met het pleeggezin. De diagnose MPS wordt trouwens bevestigd door wat de jongen over zijn tante vertelt.

Het rapport dat psycholoog X aan de rechter uitbrengt komt via de moeder bij de tante (een zuster van moeder) terecht. Zij dient een klacht in tegen X, want zij vindt dat zij haar neef ook in de nabije toekomst te logeren kan hebben.

In de opdracht die psycholoog X kreeg, ging het om een oordeel over de moeder van het kind. In eerste instantie was het de vraag of moeder haar zoon weer in huis kan nemen. Bij een negatief antwoord hierop moest de psycholoog vervolgens een (nieuwe) omgangsregeling voor moeder en kind suggereren. Nergens in de opdracht is om een oordeel over een tante gevraagd.

Het is denkbaar dat psycholoog X de tante in zijn rapport noemt omdat hij meent dat moeder haar zoon te gemakkelijk bij verkeerde familieleden laat logeren, maar dan moet het accent in de rapportage toch liggen op het risico dat de jongen loopt indien hij weer bij zijn eigen moeder komt te wonen. Losse opmerkingen over een tante horen niet in dit rapport thuis, omdat ze geen deel uitmaken van de opdracht.

Op zichzelf hoeft een bepaald persoonskenmerk van tante geen risico op te leveren voor een bij haar logerende neef. Afgezien hiervan maakt psycholoog X de fout dat hij een psychologisch oordeel geheel baseert op informatie van horen zeggen. Als hij zoveel belang hecht aan een beschrijving van de tante, dan zou hij zijn opmerkingen beter kunnen baseren op eigen onderzoek bij haar.

Artikel 96 geeft om te beginnen aan dat bij rapportages geen oordelen en adviezen moeten worden gegeven met betrekking tot een ander dan de cliënt. In voorbeeld 6.7 schenden losse opmerkingen over tante reeds dit deel van de bepaling.

Vervolgens staat in artikel 96: 'Indien het voor het doel van de rapportage noodzakelijk is over een ander dan de cliënt gegevens te verstrekken, dan beperkt de psycholoog zich zo mogelijk tot die gegevens die hij uit eigen waarneming of onderzoek heeft verkregen.' Mocht psycholoog X de zinvolheid van opmerkingen over de tante wél kunnen onderbouwen (wat te betwisten valt), dan mag hij niet zomaar afgaan op mededelingen van anderen. Hij moet dan eerst nagaan of het mogelijk is om bij de tante eigen onderzoek uit te voeren. Opmerkingen van anderen kunnen te eenzijdig of te gekleurd zijn.

Het artikel uit de beroepscode gaat verder, want voor het verstrekken van gegevens uit eigen waarneming is ook nog eens 'gerichte toestemming van betrokkene noodzakelijk'. Tante mag weigeren om aan het onderzoek mee te doen.

Tenslotte staat in het artikel: 'Indien de psycholoog het noodzakelijk acht in een rapportage gegevens over een ander dan de cliënt te vermelden, die hij niet uit eigen waarneming of onderzoek heeft verkregen, dan is hij daarin uiterst terughoudend en geeft steeds de bron en relevantie van de gegevens aan.' Psycholoog X gaf wel bronnen aan, maar lijkt voor het overige nogal slordig te zijn geweest.

Uitwerking van het basisprincipe deskundigheid

In de NIP-code is het basisprincipe deskundigheid uitgewerkt in 11 artikelen (98 tot en met 108), verdeeld over drie paragrafen:

- a. ethische reflectie
- b. vakbekwaamheid
- c. de grenzen van het beroepsmatig handelen

Ethische reflectie (NIP-code paragraaf 3.4a)

De paragraaf over ethische reflectie bevat de artikelen 98 en 99. Ze komen op het volgende neer. Psychologen moeten kritisch nadenken over zichzelf en ze moeten hun beroepsmatig handelen regelmatig aan de orde stellen, bijvoorbeeld tijdens intervisie. Ook volgen ze de ethische discussie binnen de beroepsgroep. Verder moeten ze op de hoogte zijn van wettelijke bepalingen op hun terrein, en daar behoren ze zich aan te houden.

Intervisie kwam al ter sprake in hoofdstuk 6. Tijdens intervisie bespreken vakgenoten onderling hun eigen ervaringen en moeilijkheden in het werk. Op die manier kunnen ze elkaar ideeën aan de hand doen over verbetering van hun manier van werken.

Voorbeeld 7.1: Ethische discussie

Artikel 98 schrijft niet alleen intervisie voor, maar dwingt psychologen ook om de ethische discussie binnen de be-

roepsgroep te volgen. Op de website van het NIP en in het maandblad *De Psycholoog* staan soms commentaren op uitspraken van de tuchtcolleges. Kennelijk wijst het artikel op de noodzaak om hier kennis van te nemen.

Het in voorbeeld 7.1 aangehaalde artikel uit de NIP-code heeft een merkwaardige vorm, omdat de grenzen van de bepaling niet duidelijk kunnen worden gespecificeerd. Hoeveel publicaties in het genoemde maandblad en hoeveel commentaren op de website mag men overslaan zonder dit artikel te overtreden? Op die vraag is geen goed antwoord mogelijk. Het gaat om een algemene inspanningsverplichting. Wel maakt het artikel duidelijk dat psychologen zich niet achter onwetendheid kunnen verschuilen.

Vakbekwaamheid (NIP-code paragraaf 3.4b)

De paragraaf over vakbekwaamheid bestaat uit de twee artikelen 100 en 101. Ze komen op het volgende neer. Eigen deskundigheid moet in overeenstemming blijven met ontwikkelingen in de psychologie. Men moet vakliteratuur bijhouden en cursussen volgen. In een professionele relatie behoren de juiste methoden te worden gekozen, maar het is ook belangrijk om op de beperkingen van die methoden te letten.

Artikel 100 over de eigen professionele deskundigheid is ruim geformuleerd, want ieders ontwikkeling moet overeenstemmen 'met de recente ontwikkelingen in de psychologie'. De invulling van deze bepaling is echter afhankelijk van wat men hieronder verstaat. Gaat het om het vak zoals dit aan de universiteiten wordt gedoceerd, of valt er alles onder wat eenmaal afgestudeerde psychologen in de praktijk brengen? In voorbeeld 5.2 (bij de uitwerking van het basisprincipe integriteit) kwam een psycholoog ter sprake die de Rorschachtest gebruikte. Op grond van researchgegevens kunnen we concluderen dat deze test weinig praktische waarde heeft,

maar er zullen in de praktijk toch nog wel psychologen te vinden zijn die deze test blijven gebruiken en er persoonlijk veel in zien. Als we ‘de psychologie’ definiëren aan de praktijk, dan zou de psycholoog uit voorbeeld 5.2 naar die vakgenoten kunnen verwijzen. Belangrijk is echter de combinatie met artikel 101, want hierin staat dat psychologen zich rekenschap moeten geven van de beperkingen van hun methoden. Die bepaling maakt het lastig voor psychologen om de teleurstellende researchgegevens over de Rorschach te veronachtzamen.

Voorbeeld 7.2: Canadese vakbekwaamheid

De Canadese beroepscode voor psychologen benadrukt sterker dan de NIP-code de noodzaak om een variatie aan bronnen te gebruiken en om vervolgens utilistische afwegingen te maken. Een van de artikelen uit de CPA-code eist namelijk van psychologen dat ‘zij op de hoogte blijven van een breed scala aan relevante kennis, onderzoeksmethoden en technieken, alsmede hun impact op individuen en de samenleving, door het lezen van relevante literatuur, raadpleging van vakgenoten en voortgaande bijscholingsactiviteiten, opdat hun dienstverlening of onderzoeksactiviteiten en conclusies profijtelijk zullen zijn en anderen geen schade zullen toebrengen’ (CPA, 2000, artikel 11.9).

De psycholoog met de Rorschachtest zal zich in het licht van de CPA-code nog moeilijker kunnen verweren dan al bij de NIP-code het geval was, want gebruik van dat diagnostische instrument kan nu niet alleen gerechtvaardigd worden door naar publicaties of naar opvattingen van collega’s te verwijzen. Volgens de Canadese code moet deze psycholoog in meer algemene termen het nut van zijn testgebruik kunnen beredeneren. Vakbekwaamheid betekent hier kennelijk ook: duidelijke inzichten hebben in de te verwachten effecten van eigen handelingen.

De grenzen van het beroepsmatig handelen
(NIP-code paragraaf 3.4c)

Deze paragraaf uit de NIP-code bestaat uit zeven artikelen, namelijk de artikelen 102 tot en met 108. Kort samengevat staat er het volgende in. Psychologen moeten hun eigen beperkingen onderkennen en zo nodig steun van andere deskundigen inroepen of cliënten doorverwijzen. Het is verboden om opdrachten te aanvaarden waarvoor men deskundigheid mist. Opdrachten moeten een duidelijke vraagstelling en doelstelling hebben; deze mogen niet buiten het gebied van de psychologie vallen. Ook methoden en technieken moeten binnen de psychologie passen. Wie een methode toepast, behoort hiertoe gekwalificeerd te zijn. Beroepsmatig handelen moet verantwoord zijn in het licht van de wetenschap. Professionals die last krijgen van persoonlijke problemen, moeten op tijd deskundig advies en ondersteuning van anderen vragen. Bij persoonlijke problemen behoort men het professionele handelen te staken zodra er niet meer op een verantwoorde wijze kan worden gewerkt.

Deze artikelen benadrukken de mogelijke tekortkomingen van psychologen. Ze zijn er zelf voor verantwoordelijk dat het beroepsmatig handelen hier niet onder lijdt. Wat betreft het kunnen verantwoorden van de manier van werken wordt nu niet (zoals in artikel 100) verwezen naar 'de psychologie' in de meest brede zin van het woord. Integendeel, nu gaat het om 'de wetenschap'. Of zoals artikel 106 stelt: 'Psychologen moeten hun beroepsmatig handelen kunnen verantwoorden in het licht van de stand der wetenschap ten tijde van dat handelen, zoals deze uit de vakliteratuur blijkt.' Ook dit laat ruimte open, want er staat niet precies vermeld hoe die vakliteratuur behoort te worden gelezen. Maar wél moeten psychologen zich bij de verdediging van hun werkwijze op literatuur kunnen beroepen. Ze moeten in elk geval weten wat er te vinden is in de literatuur die betrekking heeft op hun eigen specialistische terrein.

Ook belangrijk in deze paragraaf is de nadruk die wordt gelegd op het werken binnen de grenzen van de psychologie.

Voorbeeld 7.3: Bedplassen

Psycholoog X heeft een praktijk in de eerste lijn van de gezondheidszorg. Hij behandelt een zesjarige jongen die last heeft van bedplassen. Na enige tijd dienen de ouders een klacht in tegen psycholoog X, want hij paste een diagnostisch onderzoek toe waarbij hij gebruik maakte van elektro-acupunctuur. Bovendien schreef hij tijdens de behandeling antroposofische medicijnen aan hun zoon voor. Dat heeft toch niets met psychologie te maken?

In zijn verweer brengt psycholoog X naar voren dat hij niet alleen een gekwalificeerd eerstelijnspsycholoog is (hij voldoet aan alle eisen die in Nederland worden gesteld op dit gebied), maar hij heeft ook een gedegen opleiding in het buitenland gevolgd aan een academie voor antroposofie. Van deze academie kan hij diverse certificaten tonen; kopieën hiervan stuurt hij mee in zijn verweerschrift. Om de jongen goed te kunnen behandelen maakte hij gebruik van alle kennis en vaardigheden waarover hij beschikt.

Kennelijk heeft psycholoog X met de ouders van dit minderjarige kind geen goed overleg gevoerd over zijn plan van aanpak. Dat is in strijd met de zelfbeschikking die in het vorige hoofdstuk aan de orde kwam (zie met name artikel 61 over toestemming bij aangaan of voortzetten van de professionele relatie).

Volgens de uitwerking van het basisprincipe deskundigheid is het echter ook fout om elektro-acupunctuur toe te passen en antroposofische medicijnen voor te schrijven indien de ouders hiermee wél hadden kunnen instemmen. Artikel 104 zegt: 'Psychologen nemen geen opdracht aan, waarvan de doel- of vraagstelling niet valt binnen het domein van de psychologiebeoefening. Evenmin doen zij dat als de beschikbare methoden en technieken ontoereikend zijn voor een behoorlijke interventie of beantwoording van de vraagstelling.'

Psycholoog X is door de ouders benaderd als eerstelijnspsycholoog. Dit houdt in dat hij in die functie alleen maar methoden mag gebruiken die volgens de psychologische vakliteratuur aanvaardbaar zijn. Zodra X een overstap maakt naar een andere manier van werken, is hij niet meer bezig om op een behoorlijke manier de vraagstelling te beantwoorden waartoe hij zich *als psycholoog* verbond.

X verdedigt zich met certificaten van een antroposofische opleiding. Daarmee lijkt hij te wijzen op artikel 105 over kwalificatie: 'Psychologen hanteren alleen methoden, waarvoor zij door opleiding, training en/of ervaring zijn gekwalificeerd.' Ook in dit artikel gaat het echter om methoden die passend zijn voor het werk van een psycholoog. En psychologen moeten volgens het al vaker aangehaalde artikel 106 'hun beroepsmatig handelen kunnen verantwoorden in het licht van de stand der wetenschap (...), zoals deze uit de vakliteratuur blijkt.' Antroposofische interventies komen voor eerstelijnspsychologen pas in aanmerking zodra in de psychologische vakliteratuur hun bruikbaarheid bij bepaalde vraagstellingen is aangetoond.

Door psychologie met een andere aanpak te combineren, zorgt psycholoog X voor rolverwarring, waar paragraaf 3.2c uit de beroepscode voor waarschuwt.

Misschien zou psycholoog X zijn praktijk kunnen opsplitsen: sommige dagen van de week werkt hij dan als psycholoog, andere dagen als antroposoof. Op zijn website moet hij dit onderscheid vervolgens wel duidelijk maken. Om rolverwarring te voorkomen, zou hij cliënten uit zijn ene praktijk ook niet mogen doorverwijzen naar zijn andere praktijk.

Voorbeeld 7.4: Psycholoog in bonus

Psycholoog X komt uit een schatrijke familie, waar hij flink van erfde. Nooit hoefde hij zich zorgen om geld te maken. Hij is verbonden aan een bureau dat werknemers begeleidt die in hun carrière vastliepen. De laatste tijd krijgt psycholoog X nogal wat cliënten die hem duidelijk maken dat zij

blij zouden zijn met een salarisverhoging van honderd euro bruto per maand. Psycholoog X merkt dat hij een steeds grotere hekel aan die mensen krijgt, want wat is dat nou voor levensdoel: honderd euro extra? Dat is toch niks? Door zijn eigen achtergrond lukt het hem steeds moeilijker om zijn cliënten serieus te nemen.

De artikelen uit de NIP-code leggen nadruk op het zich reken-schap geven van eigen beperkingen. Hieronder kunnen ook gevoelens van afkeer verstaan worden, voor zover deze het lastiger maken om met bepaalde cliënten verder te gaan. Zoals in voorbeeld 7.4, want hier lijkt psycholoog X de doelstelling van sommige cliënten nauwelijks serieus te kunnen nemen. Psycholoog X zou hulp kunnen inroepen om eigen gevoelens beter onder controle te houden, maar hij kan op het bureau ook met zijn collega's afspreken dat hij een bepaalde categorie cliënten niet meer zelf begeleidt. In elk geval mogen zijn cliënten niet de dupe worden van zijn persoonlijke beperkingen.

Doorverwijzen of zelf veranderen vraagt hier overigens om subtiële afweging. Een van mijn kennissen was indertijd voor een deel van zijn werktijd actief op het terrein van psychotherapeutische hulpverlening, maar met een bepaalde groep kon hij niet uit de voeten: cliënten met een te groot ego. Hij wist niet precies aan te geven hoe je die mensen herkende, maar wél had hij het gevoel dat hij er steeds vaker mee te maken kreeg. Toen bijna al zijn klanten in die vervelende categorie vielen, stopte hij met het geven van psychotherapie. Voor dit werk was hij kennelijk ongeschikt geworden.

Voorbeeld 7.5: De tovenaarsleerling

In een bekend sprookje heeft tovenaar X een leerling. De meester is zeer tevreden over hem, want de leerling kreeg in korte tijd al heel wat formules onder de knie. Op een dag gaat tovenaar X op reis. De leerling mag in zijn werkplaats blijven rondscharrelen, maar zijn meester verbiedt hem om

een bepaald boek open te slaan. De tovenaarsleerling is nauwelijks weg, of de leerling kan zijn nieuwsgierigheid niet meer bedwingen. Hij pakt het verboden boek en leest hierin hoe je de bezems aan het dansen krijgt. Dat lijkt hem leuk! De formule is gemakkelijk uit te spreken. Het lukt wonderwel: niet alleen de bezems uit de werkplaats van de tovenaarsleerling beginnen te dansen, maar ook de bezems in de rest van het land. Alle bezems dansen in de richting van de leerling en lijken hem weg te willen vegen. Voor even is dat wel grappig, maar het gedoe moet toch ook kunnen stoppen. De tovenaarsleerling zoekt naarstig naar een formule om de bezems weer in bedwang te krijgen. Voordat hij deze kan vinden, hebben ze hem echter al weggevaagd van de wereld.

Artikelen over eigen beperkingen lijken geïnspireerd op dit sprookje. Ze bevatten namelijk een waarschuwing tegen het gebruik van 'halfbakken' kennis. Het is denkbaar dat sommige psychologen er heel goed in slagen om bij hun cliënten een bepaald proces op gang te brengen, terwijl de vaardigheden van die psychologen tekort schieten bij het in goede banen leiden van het proces.

Een psycholoog beschikt bijvoorbeeld over de vaardigheid om in een gesprek emoties bij anderen los te maken. Misschien is een fase van catharsis (eruit gooien wat je dwarszit) tijdelijk wel gunstig, maar het kan uitlopen op een ramp als deze psycholoog niet de vaardigheden beheerst om verder te gaan met alles wat werd losgewoeld.

8

Verdere oefeningen met de NIP-code

De hoofdstukken 4 tot en met 7 volgden de NIP-code op de voet: basisprincipes werden uitgewerkt in paragrafen met artikelen. Artikelen uit paragrafen illustreerden we zo nu en dan met een klacht. In de praktijk zijn klachten echter vaak samengesteld van aard: verscheidene kwesties lijken door elkaar te lopen. Soms is moeilijk te zien waar het zwaartepunt moet worden gelegd. Voorzichtig uiteenrafelen van de klacht ligt dan voor de hand.

In hoofdstuk 2 van dit boek stonden al oefeningen in uiteenrafelen. Dit achtste hoofdstuk bevat vergelijkbare exercities. Opnieuw ligt het accent op de NIP-code.

Voorbeeld 8.1: De lastige patiënt

In een ziekenhuis is een patiënt opgenomen die een aantal zware operaties achter de rug heeft. Hij lijdt aan een levensbedreigende ziekte. Het medisch en verplegend personeel heeft grote moeite met zijn gedrag. De internist vraagt aan psycholoog X – verbonden aan hetzelfde ziekenhuis – om een algemeen onderzoek te verrichten naar de psychische toestand van deze patiënt. Psycholoog X voert met de patiënt twee keer twintig minuten een gesprek. De patiënt vertelt dat hij het ziekenhuis wil aanklagen wegens medische fouten. Op basis van de gesprekken schrijft psycholoog X een rapport waarin hij hem diagnosticeert als een theatrale persoonlijkheid met gering ziekte-inzicht. Angsten zouden voor een deel terug te brengen zijn op een complottheorie die hij heeft

ontwikkeld. Na lezing van dit rapport dient de patiënt een klacht in tegen psycholoog X.

Hier lijken verschillende zaken aan de hand te zijn. Is bijvoorbeeld de diagnose die psycholoog X stelt wel correct? Kan een dergelijke diagnose tot stand komen op basis van slechts twee gesprekken van elk twintig minuten? Stel echter dat deze patiënt inderdaad lijdt aan een complottheorie, dan is het wel begrijpelijk dat hij een klacht indient. Zou die klacht niet beschouwd kunnen worden als een bevestiging van de juistheid van de diagnose?

Naast vragen over deskundigheid spelen hier nog andere kwesties. De patiënt zegt dat hij het ziekenhuis wil aanklagen. Mag de psycholoog – die deel uitmaakt van dit ziekenhuis – dan wel doorgaan met zijn werk? Is psycholoog X niet meteen al partij in een conflict? Was het niet beter geweest om deze patiënt door te verwijzen naar iemand die niet aan dit ziekenhuis verbonden is? Anders gezegd: kan psycholoog X wel genoeg afstand bewaren?

Deze laatste vraag is ook weer terug te voeren op de deskundigheid van de psycholoog. Het feit dat hij verbonden is aan het ziekenhuis waar de patiënt over wil klagen, betekent niet onmiddellijk dat hij deze patiënt niet meer kan of mag onderzoeken. Deskundigheid houdt onder andere in dat psycholoog X zijn verbondenheid met het ziekenhuis los kan koppelen van de vraagstelling die hij wil beantwoorden (zie ook bij beschouwingen over integriteit het artikel 41 over onafhankelijk en objectief optreden). Pas als hij niet meer in staat is om dit onderscheid te maken, ligt verdere doorverwijzing voor de hand. Naast deskundigheid en integriteit speelt hier trouwens ook nog het principe van verstrekking van goede informatie aan de patiënt. In de vooraf gegeven informatie behoort psycholoog X duidelijk te zijn over de vraagstelling en over zijn eigen rol (zie artikel 63 over inhoud van de informatie).

Met betrekking tot deskundigheid moeten we ons vooral afvragen of gesprekken van twee keer twintig minuten voldoende zijn om iemand te kunnen diagnosticeren als theatrale persoonlijkheid

met gering ziekte-inzicht, lijdend aan angsten die deels terug te voeren zijn op een complottheorie. Om te concluderen of psychologen inderdaad op basis van gesprekken tot zo'n oordeel kunnen komen, behoren we de specialistische vakliteratuur te raadplegen. Althans: dat verordonneert artikel 106 over professionele verantwoording: 'Psychologen moeten hun beroepsmatig handelen kunnen verantwoorden in het licht van de stand der wetenschap ten tijde van dat handelen, zoals deze uit de vakliteratuur blijkt.'

Dit is niet de plaats om daadwerkelijk de vakliteratuur over persoonlijkheidsstoornissen door te nemen, maar de vraag naar de deskundigheid van psycholoog X zal zich moeten toespitsen op de vraag of hij zich kan verdedigen met het oog op dit artikel.

Er speelt nog iets anders: had psycholoog X de opdracht van de internist moeten aanvaarden? Nu is artikel 39 (uit de paragraaf over betrouwbaarheid) van belang, want hierin staat: 'Psychologen dienen een professionele relatie alleen aan te vangen (...) als dit professioneel (...) verantwoord is.' Daar gaan we iets dieper op door.

De internist vraagt om 'een algemeen onderzoek' naar de psychische toestand van de patiënt. Is zo'n onderzoek zinvol? In de beschrijving van de casus staat te lezen dat het medisch en verplegend personeel in het ziekenhuis grote moeite heeft met het gedrag van deze patiënt. Hoe kan een algemeen onderzoek naar diens psychische situatie daar verbetering in brengen? Weten medici en verpleegkundigen meteen hoe zij beter met iemand kunnen omgaan nadat zij diens geestestoestand hebben leren kennen? Zijn artsen en verpleegkundigen beter in staat om te handelen als er psychologische etiketten op iemand geplakt zijn?

Misschien klinkt dit als retorische vragen, maar ze zijn wel van belang in het licht van artikel 39 over de start van een professionele relatie. De stelling valt te verdedigen dat psycholoog X de vraag naar een algemeen onderzoek niet had moeten aanvaarden. Hij had eerst aan de verwijzende internist moeten vragen *waarom* psychologisch onderzoek bij deze patiënt nodig was. Via zo'n vraag had psycholoog X meer zicht kunnen krijgen op problemen

waar de verwijzer mee worstelde. Vervolgens had hij met die verwijzer kunnen bespreken welk soort onderzoek het meest zinvol is. Mogelijk zou dan een ander type opdracht uit de bus zijn gerold, bijvoorbeeld: ‘Zoek eens uit hoe wij beter met deze patiënt kunnen omgaan. Geef ons daarover eens gerichte adviezen.’ Bij zo’n opdracht is het zelfs denkbaar dat de psycholoog vooral de sociale vaardigheden van de verwijzer onder de loep neemt. Hoe dan ook: aandacht voor de problematiek van de opdrachtgever is bepalend voor de vraag naar de zinvolheid van bepaalde typen onderzoek.

Samenvattend kunnen we over voorbeeld 8.1 het volgende stellen. Op basis van de conclusies die psycholoog X trok, is het legitiem om vragen over diens deskundigheid te stellen. Wie zich te exclusief hierop concentreert, verliest echter gemakkelijk de beginsituatie uit het oog: de zinvolheid van de opdracht. Nader overleg met de verwijzer had kunnen leiden tot een opdracht die voor alle betrokkenen meer verantwoord was. Vooral artikel 39 – over voorwaarden betreffende de aanvang van een professionele relatie – dient te worden bekeken.

Voorbeeld 8.2: Arbo-psycholoog

De heer A, afdelingschef op een grote fabriek, is enkele weken ziek thuisgebleven. Daarna ging hij weer aan het werk, maar binnen een maand meldde hij zich opnieuw ziek. Aan de Arbo-arts vertelde de heer A dat hij zijn werk als afdelingschef te zwaar vindt. Deze arts verwijst hem nu door naar psycholoog X die ook aan de Arbo-dienst is verbonden. Psycholoog X stelt in overleg met de heer A een re-integratieplan op. Dit plan wordt goedgekeurd en ondertekend door de heer A, door het hoofd Personeel & Organisatie van de fabriek en door de re-integratiemanager van de Arbo-dienst.

De uitvoering mislukt. Niet alleen falen de pogingen om de heer A weer aan het werk te krijgen, maar hij blijft na korte tijd ook weg bij psycholoog X. Het afgesproken programma kan niet worden voltooid. Psycholoog X meldt dit schrift-

telijk aan de Arbo-arts. Ook schrijft psycholoog X aan deze arts dat de heer A zich inmiddels heeft aangemeld bij een andere psycholoog, buiten de Arbo-dienst. Hier voegt psycholoog X aan toe dat volgens hem de heer A zich aan het re-integratieproces tracht te onttrekken.

Als de Arbo-arts de heer A hiermee confronteert, dient deze een klacht in tegen psycholoog X. Hij zou de vertrouwelijkheid hebben geschonden, aldus de heer A.

In dit voorbeeld krijgt psycholoog X te maken met een reeks personen die als betrokkenen kunnen worden aangemerkt: de heer A, de arts, het hoofd Personeel & Organisatie en de re-integratiemanager. Er is ook nog sprake van een tweede psycholoog, maar daar heeft onze X kennelijk niet rechtstreeks mee te maken.

De klacht is geformuleerd als schending van de vertrouwelijkheid (paragraaf 3.3c uit de NIP-code), maar om te beoordelen of en in hoeverre daar sprake van is, kunnen we beter eerst kijken naar wat de psycholoog naar buiten bracht.

Psycholoog X doet mededeling van het mislukken van de uitvoering van een plan. Zoiets is op te vatten als een vorm van rapportage. Psycholoog X rapporteert hierover schriftelijk; op zichzelf is dit in overeenstemming met de beroepscode.

Wanneer sprake is van rapportage, dan speelt direct de vraag of de cliënt recht heeft op inzage, correctie en blokkering. De arts en psycholoog X zijn weliswaar aan dezelfde Arbo-dienst verbonden, maar ze vormen niet samen een team dat de opdracht heeft gekregen om een concreet plan uit te voeren. Het re-integratieplan kan psycholoog X onafhankelijk van deze arts uitvoeren; daarmee is die arts, voor zover het om de rapportage gaat, een externe instantie geworden. Om vertrouwelijkheid te garanderen, zou de heer A met betrekking tot de brief aan de dokter gebruik moeten kunnen maken van het recht om het rapport te blokkeren. Althans: voor zover die arts niet op basis van een wettelijke bevoegdheid kan eisen dat aan hem wordt gerapporteerd (zie artikel 94). Indien die bevoegdheid bestaat, vervalt het blokkeringsrecht.

Hierover kunnen we kort zijn: de Arbo-arts bezit die bevoegdheid niet, want er is geen wet die voorschrijft dat deze arts verplicht is om eerst een rapport van een psycholoog af te wachten. De heer A heeft dus ten aanzien van rapportage aan de Arbo-arts inderdaad recht op blokkering. Van dit recht kon hij geen gebruik maken, omdat hij pas achteraf te horen kreeg dat de psycholoog die brief had verstuurd.

Misschien ondervindt de heer A straks allerlei vervelende consequenties van het voortijdig afbreken van het re-integratieplan, maar dat is zijn eigen verantwoordelijkheid. Er is geen wet op basis waarvan de arts kan eisen dat psycholoog X uitleg geeft over de mislukking.

Had psycholoog X dan helemaal moeten zwijgen over het voortijdig afhaken van de heer A? Om deze kwestie te beoordelen, is het zinvol om naar het contract te kijken. Afspraken over het re-integratieplan maakte psycholoog X met de heer A, de re-integratiemanager van de Arbo-dienst en het hoofd Personeel & Organisatie van de fabriek. In dit contract zal ook wel betaling voor de te verlenen diensten zijn geregeld. Wanneer psycholoog X het afgesproken werk voortijdig moet afbreken – omdat zijn cliënt wegblijft – dan heeft dit consequenties voor het versturen van rekeningen. De inhoud van de gemaakte afspraken brengt met zich mee dat psycholoog X wel *iets* naar buiten moet brengen. Hij moet bijvoorbeeld aangeven dat de betaling voor de afgesproken diensten kan worden stopgezet.

De arts was weliswaar degene die de heer A naar psycholoog X verwees, maar hij was kennelijk geen partner bij het opstellen van het contract. Op grond hiervan is de stelling te verdedigen dat psycholoog X in het geheel niets aan de arts had moeten meedelen. Zoiets is meer een taak voor de re-integratiemanager van deze Arbo-dienst.

Die manager en het hoofd Personeel & Organisatie van de fabriek behoren, als partners in het contract, wel iets te vernemen van psycholoog X. Hij had aan deze functionarissen kunnen melden dat hij door omstandigheden gedwongen is om het afgespro-

ken werk stop te zetten. Verdere mededelingen over motieven en gedragingen van de heer A vallen echter ook hier onder het blokkeringsrecht. Verdere mededelingen mogen daarom alleen maar met toestemming van de cliënt worden gedaan.

Zo beschouwd kunnen we de situatie als volgt samenvatten. De arts was weliswaar degene die de heer A naar de psycholoog verwees, maar hij was geen partner in het later opgestelde contract. Daarmee vervalt zijn recht om 'zomaar' van de psycholoog te horen hoe de uitvoering van het contract verloopt. De psycholoog moet eerlijk zijn. Hij moet zijn contractpartners niet in de waan laten dat het plan na verdwijning van de heer A nog steeds wordt uitgevoerd. Ze hebben recht op enige informatie, zeker als deze contractpartners financieel betrokken zijn bij het werk van psycholoog X. Een korte, zakelijke mededeling over het voortijdig afbreken valt dan niet onder het blokkeringsrecht. Zodra mededelingen meer inhoud krijgen, wordt het recht van de heer A op blokkeren sterker. Om hiervan gebruik te kunnen maken, moet hij van tevoren weten dat psycholoog X voornemens is om iets over hem naar buiten te brengen. Daar moet de psycholoog heel open over zijn. Om complicaties achteraf te voorkomen, had psycholoog X aan de betrokkenen van tevoren kunnen vertellen hoe hij het recht op blokkeren van rapportage hier interpreteert.

Voorbeeld 8.3: Een studiekeuzeadvies

Psycholoog X is verbonden aan een adviesbureau. Hij voert een onderzoek uit bij een 17-jarig meisje. Er moet een studiekeuzeadvies worden gegeven. Met de moeder is telefonisch een afspraak gemaakt over de kosten. De rekening zal naar moeder worden gestuurd.

Na enkele maanden dient moeder een klacht in. Ten eerste wil zij de rekening niet betalen, omdat die veel hoger is dan wat telefonisch was afgesproken: 900 euro in plaats van 700 euro. Ten tweede klaagt moeder dat psycholoog X haar geen kopie van het dossier van het onderzoek wil opsturen. Moeder heeft hier nadrukkelijk om gevraagd. Ze heeft ook een

brief meegezonden waarin haar dochter instemt met het verzoek van moeder om een kopie van het dossier overgelegd te krijgen.

In zijn verweer merkt psycholoog X op dat tijdens de telefonische afspraak toch echt het bedrag van 900 euro is genoemd, en geen 700 euro. Een kopie van het dossier wil hij om twee redenen niet aan moeder sturen. Ten eerste: met wanbetalers wil hij geen zaken doen. Ten tweede: weliswaar heeft moeder een door de dochter ondertekend briefje meegezonden, maar de toon en de stijl hiervan maken duidelijk dat moeder de tekst ervan zelf heeft geschreven. Kennelijk is de dochter door moeder onder druk gezet om haar handtekening te plaatsen. En omdat die dochter niet in vrijheid handelde, vindt psycholoog X dit al voldoende reden om niet aan het verzoek gehoor te geven.

Moeder klaagt, maar psycholoog X had de dochter als cliënt. Maakt dat iets uit? Die dochter is niet volwassen, want ze is nog geen 18 jaar. Wettelijk gezien valt ze onder het ouderlijk gezag. Ze heeft echter al wel de jaren des ondersheids bereikt, want ze is ouder dan 16 en er is in het voorbeeld geen sprake van bijzondere omstandigheden, zoals een verstandelijke beperking. Nu ze de jaren des ondersheids al heeft bereikt, worden alle rechten uit de NIP-code aan de dochter toegekend. Dit staat in artikel 7 over de minderjarige cliënt. Bij cliënten van 16 jaar of ouder kunnen normaal gesproken die rechten niet uitgeoefend worden door de wettelijk vertegenwoordigers, tenzij een cliënt zelf daarom verzoekt.

Dit laatste stukje is straks van belang voor de beoordeling van een onderdeel van de klacht, want moeder wil een kopie van het dossier hebben en de 17-jarige dochter ondertekent een verzoek hiertoe. Normaal gesproken zal een psycholoog op verzoek van cliënten geen dossiers naar anderen sturen, maar de moeder van een onvolwassen kind is niet zomaar iemand anders.

Laten we eerst echter teruggaan naar het begin van de klacht. Er werd een telefonische afspraak gemaakt over de betaling. Hierover

ontstaat achteraf onenigheid: moeder herinnert zich een ander bedrag dan de psycholoog. Hadden ze hun afspraak over de betaling *schriftelijk* moeten maken? Dit had misverstanden kunnen voorkomen, maar de NIP-code schrijft het niet dwingend voor. Wel lezen we in artikel 63 dat informatie bij het aangaan van een professionele relatie ‘bij voorkeur’ schriftelijk wordt gegeven, en ‘waar nodig’ mondeling wordt toegelicht. De financiële voorwaarden vallen ook onder de informatie waar dit artikel over gaat. Ook moet de psycholoog de gemaakte afspraak vastleggen in zijn dossier.

Op basis van dit dossier kan psycholoog X volhouden dat het om 900 euro ging. Maar als de afspraak niet schriftelijk is gemaakt, kan de klaagster blijven volhouden dat door de telefoon een lager bedrag werd afgesproken. Zolang niet echt goed kan worden vastgesteld hoe de indertijd gemaakte afspraak luidde, staat hier het woord van de ene partij tegenover het wederwoord van de andere partij. De een zegt 700 euro, de ander zegt 900 euro. Op basis hiervan kan dit onderdeel van de klacht niet gegrond worden verklaard. Wel zou bij de behandeling van de klacht nog kunnen worden nagevraagd of 900 euro een *redelijk* tarief is, gegeven het soort dienstverlening. Wanneer andere psychologen voor vergelijkbaar werk niet echt veel minder in rekening brengen, is er in elk geval geen sprake van financiële uitbuiting.

Dit brengt ons bij de volgende kwestie. Moeder betaalde de rekening niet; psycholoog X wil geen zaken doen met wanbetalers. Dat is voor hem een van de redenen om geen kopie van het dossier te geven. Is zo’n koppeling gerechtvaardigd?

Nergens in de NIP-ethiek wordt betaling expliciet in verband gebracht met rechten van cliënten. Wel verbiedt de beroepscode om misbruik te maken van de positie waarin de psycholoog verkeert (artikel 43). Het recht op verkrijging van een afschrift van het dossier wordt in artikel 67 niet beperkt door betaling van eerder verzonden nota’s. Indien psycholoog X hier pas tot actie wil overgaan als hij eerst geld heeft gekregen, maakt hij misbruik van zijn positie en overtreedt hij artikel 43.

Bij wanbetalers hoeft een psycholoog niet passief te wachten tot er misschien ooit iets wordt overgemaakt. Hij kan een incassobedrijf inschakelen. Maar dergelijke acties behoren los te staan van het voldoen aan de rechten van ex-cliënten.

Psycholoog X gebruikte *nóg* een argument om geen kopie van het dossier te sturen. De 17-jarige dochter ondertekende weliswaar een schriftelijk verzoek, maar psycholoog X twijfelt aan de inhoud van dat verzoek omdat dit niet in haar eigen stijl zou zijn geschreven.

Hierover kunnen we kort zijn. Deze dochter wordt geacht de jaren des ondersheids te hebben bereikt (zie het eerder genoemde artikel 7 over de minderjarige cliënt). Ze weet dan wat ze ondertekent. Het is verder niet relevant of de tekst door haarzelf is geformuleerd of door iemand anders. Met het zetten van een handtekening verklaart zij zich akkoord met de inhoud van de brief.

Het is dan van tweeën een. Wanneer de dochter inderdaad te beschouwen valt als iemand die de jaren des ondersheids bereikte, dan is het verder onbelangrijk *waarom* zij haar handtekening zette. Indien de psycholoog echter twijfelt aan haar onderscheidend vermogen, dan zou hij moeten argumenteren dat zij *niét* het genoemde ontwikkelingsstadium heeft bereikt. Maar dan worden haar rechten uitgeoefend door haar ouders. Dus dan moet de psycholoog een verzoek van haar moeder meteen serieus nemen.

Samenvattend valt over voorbeeld 8.3 het volgende te zeggen. Het is niet gebleken dat psycholoog X liegt over het tarief; hier staat woord tegenover wederwoord. Er kan niet worden vastgesteld wat hier de feiten zijn. Dit deel van de klacht is daarom ongegrond. Wél gegrond is het andere onderdeel van de klacht: het niet willen geven van een kopie van het dossier. Psycholoog X moet de zaak van dat dossier los zien van eventuele wanbetaling. Hij mag geen misbruik maken van zijn positie als schuldeiser. Ook moet hij moet de handtekening van de dochter serieus nemen.

Voorbeeld 8.4: Een assessment

De heer A solliciteert naar een leidinggevende functie. Alle sollicitanten worden onderworpen aan een assessment, uitgevoerd door een psychologisch adviesbureau. Tijdens deze procedure neemt elke sollicitant deel aan een rollenspel. Observatoren beoordelen diens gedrag. Verder worden enkele tests afgenomen. Het eindrapport over elke sollicitant schrijft psycholoog X. Hij is ook verantwoordelijk voor de uitvoering van de hele procedure.

Voordat psycholoog X zijn rapport klaar heeft, bespreekt hij telefonisch met de heer A de belangrijkste bevindingen. De heer A betwist de conclusies die psycholoog X denkt te kunnen trekken. Hij wil het rapport laten vernietigen. Zijn belangrijkste bezwaar is dat psycholoog X niet zelf als observator aanwezig was bij de twee rollenspellen waaraan hij meedeed. De observatoren waren slechts assistenten. Zulke mensen – aldus de heer A – zijn onbevoegd om conclusies te trekken.

Psycholoog X adviseert hem om niet overhaast te werk te gaan. Hij wil eerst het definitieve rapport schrijven. Als hij hiermee klaar is, heeft hij opnieuw telefonisch contact met de heer A. Psycholoog X leest de tekst letterlijk voor. De heer A ontsteekt tijdens het telefoongesprek in woede; hij eist onmiddellijke vernietiging van het rapport. Aan die eis voldoet psycholoog X ook. Vervolgens dient de heer A een klacht in: psycholoog X zou uiterst ondeskundig en onzorgvuldig hebben gehandeld.

Psycholoog X telefoneert twee keer met de heer A. De eerste keer heeft deze psycholoog kennelijk al wel de gegevens bekeken en geïnterpreteerd, maar er is dan nog geen rapport. De tweede keer is er wél een rapport, want dat wordt letterlijk voorgelezen.

Was het correct van de psycholoog om de eerste keer, zonder rapport, al te bellen? De beroepscode geeft aan dat geen irreële verwachtingen mogen worden gewekt (artikel 45). Dit is te interpre-

teren als: psycholoog X mag best telefoneren, mits hij tegenover de heer A maar open en duidelijk is over zijn bedoelingen. Zo'n telefoongesprek moet dus bijvoorbeeld niet stiekem overgaan in een voortzetting van de assessment, terwijl de cliënt denkt dat de psycholoog zijn conclusies al heeft getrokken. Indien de psycholoog die procedure telefonisch zou willen voortzetten, moet dit van tevoren met de heer A worden besproken. Stiekeme manoeuvres vallen hier onder het verbod op misbruik van psychologische vaardigheden (artikel 43).

Was het correct van de psycholoog om de tweede keer, mét rapport, te bellen? Hier ligt het iets ingewikkelder. De heer A heeft recht op eventuele blokkering van het rapport (artikel 94). Om te weten of hij van dit recht gebruik zal maken, moet hij op de hoogte kunnen raken van wat er geschreven staat. In het tweede telefoongesprek las psycholoog X het hele rapport voor. Daarmee werd inderdaad voldaan aan een voorwaarde om van het genoemde recht gebruik te maken. Toch kunnen er wel vraagtekens bij dit telefoongesprek worden gezet. De zinvolheid van telefonisch voorlezen hangt namelijk af van de complexiteit van het rapport. Als het om een simpele verklaring gaat, zal de heer A het rapport meteen kunnen begrijpen en beoordelen. Maar wanneer het rapport meer pagina's bevat of ingewikkelder is geformuleerd, wordt het moeilijker om de woorden van psycholoog X te interpreteren. Een luisteraar weegt onderdelen van een rapport misschien anders tegen elkaar af dan iemand die rustig de tijd krijgt om te lezen en te herlezen.

Cliënten hebben niet alleen het recht om rapporten te blokkeren, maar ook om die teksten van tevoren in te zien (artikel 91). Dit recht op inzage impliceert meer dan een telefonische voorleessessie. Een rapport moet ook echt gezien kunnen worden.

Toch mogen we niet concluderen dat psycholoog X aan de heer A diens recht op inzage onthouden heeft. Na voorlezing had de psycholoog bijvoorbeeld nog kunnen vragen: 'Wilt u het rapport ook lezen?' Aan een dergelijke vraag kwam hij echter niet toe, want de heer A eiste onmiddellijke vernietiging. Hiermee maakte hij

duidelijk gebruik van zijn recht op blokkering: een vernietigd rapport kan niet meer worden verzonden.

Psycholoog X voldeed aan de eis van zijn cliënt, maar dat had méér consequenties dan de heer A zich misschien realiseerde. Na vernietiging van het rapport kan de psycholoog zich niet meer verweren tegen de ingediende klacht. Die klacht betrof ondeskundig en onzorgvuldig handelen. Zonder over een rapport te beschikken, is echter niet meer goed na te gaan of de werkwijze van deze psycholoog inderdaad ondeskundig en onzorgvuldig was.

Anders gezegd: psycholoog X moet nog over het rapport kunnen beschikken om zich goed te kunnen verdedigen. Als door een actie van de klager de basis voor verweer is weggenomen, kan niet meer een eerlijk en objectief oordeel worden gegeven. De klacht moet dan wel ongegrond worden verklaard door een tuchtcommissie.

Er zitten nog wel wat haken en ogen aan de handelwijze van psycholoog X. Blokkering houdt niet automatisch vernietiging in. Een rapport dat wel is geschreven maar niet werd verzonden maakt deel uit van het dossier van de psycholoog (bij een rapport dat wel is verstuurd, bewaart de psycholoog in het dossier een kopie). Het verzoek om tot vernietiging over te gaan, kan ook beschouwd worden als het verzoek om een deel van het dossier te vernietigen. Hierover zegt de NIP-code echter in artikel 70 dat zoiets *schriftelijk* moet worden aangevraagd: 'Op schriftelijk verzoek van de cliënt wordt het dossier door de psycholoog binnen een redelijke termijn vernietigd. De psycholoog bewaart het schriftelijke verzoek gedurende de bewaartermijn.' (Vervolgens staat in het artikel een uitzondering beschreven, maar daar is in voorbeeld 8.4 geen sprake van.)

Psycholoog X handelt pas echt correct als hij de heer A zou vragen om diens eis op schrift te zetten. Het zou dan ook netjes zijn als de psycholoog hem zou wijzen op een belangrijke consequentie van vernietiging: klachten over het rapport kunnen dan niet meer worden beoordeeld.

In voorbeeld 8.4 maakte de heer A bezwaar tegen het werk van

assistenten. In het algemeen mogen psychologen wel assistenten inschakelen om allerlei taken te verrichten, maar de uiteindelijke beoordeling van de heer A komt voor rekening van de psycholoog. Alleen na lezing van het rapport kan worden geconcludeerd of die beoordeling deskundig tot stand is gekomen. Dus ook hier: vernietiging van het eindproduct maakt het onmogelijk om verdere uitspraken te doen over de rol die assistenten tijdens de hele procedure speelden.

Het voorbeeld maakt bovendien duidelijk dat het goed is om steeds een onderscheid te maken tussen een rapport en een dossier. De psycholoog mocht het rapport niet zonder expliciete toestemming van de cliënt naar de opdrachtgever sturen. De eis om het rapport te vernietigen, kunnen we in elk geval opvatten als een verbod om het rapport uit te brengen. Maar als de cliënt verder wil gaan dan blokkering, dan heeft de eis betrekking op een deel van het dossier. En aan die eis kan de psycholoog pas voldoen als de cliënt hierover een schriftelijk verzoek indient. Tot dat moment moet de psycholoog het concept van het rapport beschouwen als een onderdeel van zijn dossier.

Samenvattend: in voorbeeld 8.4 maakte de cliënt gebruik van zijn recht om het rapport te blokkeren. Nu het rapport op verzoek van de cliënt niet alleen is geblokkeerd maar ook vernietigd, zijn inhoudelijke klachten niet meer te beoordelen. Wel ging psycholoog X in de fout door het rapport al te vernietigen op basis van een telefoongesprek.

Voorbeeld 8.5: Weer een driehoeksverhouding

Een 16-jarige jongen twijfelt aan zijn seksuele identiteit. Hij woont thuis bij zijn moeder. Zij heeft in een plaatselijke krant gelezen dat psycholoog X zich afficheert als iemand die homoseksueel is. Deze psycholoog behandelt volgens het krantenbericht mensen die moeilijkheden hebben met hun seksuele identiteit. Moeder maakt een afspraak: haar zoon zal een keer met psycholoog X praten, zonder dat zij hierbij aanwezig is.

Psycholoog X heeft praktijkruimte in zijn woonhuis. Na afloop van het gesprek blijkt het heel hard te regenen. Psycholoog X biedt de jongen aan om in de huiskamer te wachten tot het buiten opklaart. Hij mag ook op eigen gelegenheid naar een video kijken die te maken heeft met het onderwerp waarvoor hij kwam. Daar is psycholoog X verder niet bij aanwezig; hij gaat weer terug naar zijn praktijkruimte.

De jongen bekijkt in de huiskamer de video. Ondertussen maakt hij kennis met de vriend van de psycholoog, die net thuiskomt van zijn werk.

Enige tijd later dient moeder een klacht tegen psycholoog X in, want haar zoon blijkt een nacht te hebben doorgebracht in het bed van de psycholoog en zijn vriend. Met die vriend had hij seksueel contact. Psycholoog X stelt in zijn verweer dat hij die nacht niet thuis was. Verder hebben de psycholoog en diens vriend een heel open relatie: ze laten elkaar vrij in hun doen en laten.

Bij het beoordelen van dit voorbeeld is het zinvol om eerst na te gaan of de klacht wel in behandeling kan worden genomen, want de jongen heeft de jaren des onderscheids bereikt. Alle rechten uit de NIP-code vallen hem toe. Zelf klaagt hij kennelijk niet over wat er gebeurde.

Moet de klacht van moeder worden behandeld? Dat is een vraag naar de ontvankelijkheid van de klacht. Om deze vraag te beantwoorden, moeten we nagaan of de klaagster een duidelijk belang heeft bij de behandeling van de klacht (zie ook hoofdstuk 2 van dit boek). Moeder is niet zomaar een buitenstaander, want ze heeft zelf het initiatief genomen om haar zoon in contact te brengen met psycholoog X. In die zin heeft moeder duidelijk belang bij de professionele relatie, ook al heeft haar zoon de jaren des onderscheids bereikt (hij is 16). Bovendien woont de zoon nog bij haar thuis. Voor moeders eigen gemoedsrust maakt het dan ook veel uit of zijn psycholoog zich behoorlijk gedraagt. Dat zijn op zichzelf al goede redenen om haar klacht wél te behandelen. We kunnen bo-

vendien naar de inhoudelijke kant kijken: als het om behoorlijk essentiële zaken lijkt te gaan, doet het er minder toe wie de klacht indiende. Bij kwesties die op het oog van groot belang lijken, is namelijk al gauw de reputatie van de hele beroepsgroep in het geding (bijvoorbeeld: zijn psychologen eigenlijk wel te vertrouwen?). Dan is het ook zinvol om een klacht serieus te nemen en die inderdaad te behandelen.

De hier geschetste driehoeksverhouding wijkt af van wat we reeds in voorbeeld 5.4 bespraken. Daar kreeg de psycholoog na afloop van de therapie een relatie met de vroegere partner van een cliënt. In voorbeeld 8.5 krijgt een cliënt na afloop van het professionele contact een relatie met de partner van de psycholoog.

Psycholoog X verweert zich met het argument dat hij zijn partner niet kan verbieden om met anderen (seksueel) contact te hebben: hun onderlinge afspraak laat zo'n verbod niet toe. De psycholoog acht zich niet verantwoordelijk voor diens gedrag.

Heeft psycholoog X het seksuele contact uitgelokt? De jongen ging op diens uitnodiging naar de woonkamer; de partner van de psycholoog kon omstreeks dat tijdstip thuiskomen. De psycholoog creëert er een seksueel geladen sfeer door de jongen naar die video te laten kijken. Daar kan de thuiskomende partner ook van profiteren, zeker gezien de afspraak die er met de psycholoog bestaat.

Het beroepsmatige contact van psycholoog X met de jongen zou eenmalig zijn, maar hiermee houdt diens verantwoordelijkheid niet op (artikel 21). Door de jongen meteen na afloop van het gesprek naar de huiskamer te brengen, schept psycholoog X een dubbelzinnige situatie, zeker ook als daarbij een video wordt afgespeeld die betrekking heeft op diens problematiek. Door deze video lijkt de professionele relatie nog niet afgesloten, maar de relatie wordt ook een meer persoonlijke, omdat de jongen nu in de huiskamer mag wachten op het einde van een regenbui. Hoewel psycholoog X meteen weer naar zijn praktijkruimte verdwijnt, vond een vermenging plaats van professionele en niet-professionele rollen.

Op zichzelf is rolvermenging niet verboden, behalve als dit de belangen van de betrokkene schaadt (artikel 52). Is er hier sprake van schade? De 16-jarige had twijfels over zijn seksuele identiteit; dat was de reden voor de (korte) professionele relatie met psycholoog X. De activiteiten van deze psycholoog als privépersoon verhogen de kans dat diens partner gebruik maakt van de situatie. Dat hoeft niet zonder meer schadelijk te zijn, maar het lijkt toch onzuiver.

Laten we het gebrek aan zuiverheid vanuit een andere invalshoek bekijken. Zou psycholoog X zélf met die jongen naar bed mogen gaan? Het wordt hem verboden door artikel 54: 'Psychologen gaan met de cliënt geen seksuele relatie aan tijdens de professionele relatie, of direct aansluitend daaraan. Ook nadien zijn zij daarin terughoudend.'

Mag een partner van een psycholoog zomaar een seksuele relatie met diens cliënten aangaan? De partner valt niet onder de beroepscode, maar een psycholoog die praktijk aan huis heeft, moet volgens de NIP-code wél zorgen dat hij hier geen stoorzender wordt. In artikel 30, in de paragraaf over de psycholoog en zijn werkomgeving, staat namelijk: '(...) Voor zover van betekenis, zorgen psychologen er voor dat een ieder in hun werkomgeving op de hoogte is van de eisen die de beroepscode aan hen stelt en zij verzekeren zich van de nodige vrijheid om te kunnen handelen naar die eisen.'

Dit artikel maakt duidelijk dat psycholoog X zich niet kan beroepen op de vrijheid van zijn partner. Wie praktijk aan huis uitoefent, moet over die praktijk ook afspraken maken met huisgenoten. Misschien zijn die huisgenoten niet gediend van dergelijke afspraken, maar dan betekent dit vooral dat de psycholoog *elders* – ver van huis – een werkplek moet inrichten.

Psycholoog X had met zijn partner vooral moeten afspreken dat deze geen misbruik zal maken van de situatie. Dit wordt aangegeven in het artikel over verantwoordelijkheid als basisprincipe: 'Psychologen onderkennen hun (...) verantwoordelijkheid ten opzichte van de betrokkenen (...). Voor zover dat in hun vermogen ligt zorgen zij ervoor dan hun diensten (...) niet worden misbruikt'

(artikel 10). In de beroepscode treffen we geen expliciet verbod op handelingen van partners aan, maar psychologen moeten wel zorgen dat geen misbruik wordt gemaakt van de situatie waarin zij hun cliënten brengen.

Het regende heel hard. Moest psycholoog X die arme jongen dan maar gewoon de straat op sturen? Wie praktijk aan huis uitoefent, zal voorzieningen moeten treffen om het werk te scheiden van het privéleven. Een wachtkamer is zo'n voorziening. Door de jongen uit te nodigen hier plaats te nemen, vermindert ook het risico van onduidelijkheid over de rollen die de psycholoog vervult.

Samenvattend: in voorbeeld 8.5 geven de richtlijnen ter uitwerking van de basisprincipes minder houvast dan de algemene formulering van een van die principes. Soms is het bij de beoordeling van beroepsethische kwesties goed om vooral naar die algemene formulering te kijken.

Voorbeeld 8.6: Student met dyslexie

Een eerstejaars student psychologie heeft last van dyslexie (leesstoornissen) en van onzekerheid. Hij is hiervoor in behandeling bij psycholoog X. Vooral bij het maken van tentamens met multiple-choice vragen wordt deze student erg gehinderd door zijn problematiek: tot nu toe is hij voor al zijn tentamens gezakt.

De student wil hier iets aan doen. Daarom arrangeert hij een gesprek met de studieadviseur van de faculteit. Ook heeft deze student aan psycholoog X gevraagd of hij mee wil komen naar dit gesprek, want dan kan hij op basis van zijn expertise enige toelichting geven op de problematiek. Psycholoog X is hiertoe bereid. Tijdens het gesprek komt psycholoog X met de suggestie om bij deze student de multiple-choice vragen te vervangen door open vragen (essayvragen). Nog beter zou het volgens hem zijn om de student niet schriftelijk te tentamineren, maar mondeling.

De studieadviseur noteert de suggesties en legt deze vervolgens voor aan de docenten die vakken in het eerste jaar

verzorgen. Daarbij dringt de studieadviseur er bij de docenten op aan, om de student op een andere manier te tentamineren dan met multiple-choice vragen, want anders komt hij nooit verder. De studieadviseur maakt aan de docenten duidelijk wat het standpunt is van psycholoog X. Een van de docenten wordt nu kwaad: ‘Die psycholoog X heeft zich helemaal niet met ons onderwijs te bemoeien!’

Is de boosheid van laatstgenoemde docent terecht? Psycholoog X liep niet op eigen houtje naar de studieadviseur; hij ging mee op uitnodiging van de student. Bovendien is het aannemelijk dat de studieadviseur wel geïnteresseerd was in zijn suggesties, want die adviseur ging akkoord met het voorstel van de student om psycholoog X mee te laten komen naar het gesprek. Zo beschouwd had de psycholoog goede redenen om zich met het onderwijs te bemoeien: hij werd uitgenodigd om zijn mening te geven over de vraag hoe de faculteit de student uit het dal kon trekken.

Op het moment dat hij met de studieadviseur gaat praten over de student, is in termen van de NIP-code sprake van mondelinge rapportage aan een derde. Hierover gaat artikel 92: ‘Wanneer de psycholoog de rapportage mondeling wil uitbrengen (...) dan bespreekt de psycholoog de inhoud daarvan van tevoren met de cliënt.’ (Het weggelaten gedeelte verwijst naar een eerder artikel waarin staat dat rapportages als regel schriftelijk, dus niet mondeling, worden uitgebracht.)

Er is hier sprake van een opdracht, want de student heeft aan psycholoog X gevraagd om toelichting op de problematiek te geven in het gesprek met de studieadviseur (die op zijn beurt hier de ‘derde’ is). Dit artikel legt in elk geval een verplichting op aan psycholoog X. Hij mag niet zomaar meegaan met de student om ter plaatse te verzinnen wat hij over die persoon – zijn cliënt – zal zeggen. Voordat hij gehoor geeft aan de uitnodiging, moet psycholoog X kennelijk heel zorgvuldig met die student overleggen wát hij in het gesprek met de studieadviseur naar voren wil brengen. Dit vooroverleg is nodig, omdat ook voor die student het al vaker

genoemde recht op blokkeren van rapportage geldt. Wanneer de psycholoog van plan is om opmerkingen over de student te maken die hem niet bevallen, dan moet hij dit kunnen tegenhouden.

Daarmee belanden we bij een algemener probleem. De psycholoog heeft deze student in behandeling; dit impliceert geheimhoudingsplicht. Misschien heeft de student aan de psycholoog gezegd dat deze *alles* mag vertellen wat hij maar wil. Zo'n algemene toestemming is echter problematisch, want de consequenties ervan zijn moeilijk te overzien. Misschien onthult de psycholoog wel feiten die de student achteraf liever geheim had willen houden. Om dergelijke complicaties te voorkomen, is in de NIP-code het geciteerde artikel 92 opgenomen: bij mondelinge rapportage aan derden moet van tevoren de inhoud worden besproken met de cliënt.

Laten we aannemen dat psycholoog X aan deze verplichting heeft voldaan, dan zijn we toch nog niet klaar. Er speelt nog iets anders: psycholoog X vermenkt zijn rol van behandelaar met die van beoordelaar. Voor de student lijkt dit geen probleem te vormen, want hij heeft zelf het initiatief hiertoe genomen door de psycholoog uit te nodigen om mee te gaan naar de studieadviseur. Een combinatie van rollen wordt door de NIP-code niet in algemene termen verboden, maar er wordt wel sterk voor gewaarschuwd: 'Psychologen onderkennen de moeilijkheden die kunnen ontstaan uit het gelijktijdig of opeenvolgend vervullen van verschillende professionele rollen ten opzichte van een of meer betrokkenen. Bij voorkeur begeven zij zich niet in een dergelijke positie. Als psychologen onder omstandigheden het vervullen van meer dan een rol na of naast elkaar ten opzichte van betrokkene(n) niettemin verantwoord vinden, dan scheppen zij daarover duidelijkheid tegenover deze(n)' (artikel 51).

Als therapeut heeft psycholoog X tot taak om een cliënt te helpen die last heeft van dyslexie en onzekerheid. In het gesprek met de studieadviseur krijgt die hulp een ander accent: om zijn suggesties te onderbouwen, moet de psycholoog (impliciet of expliciet) een oordeel formuleren over eigenschappen van zijn cliënt. De hulpverlener wordt een meer afstandelijke beoordelaar.

Die twee rollen kunnen moeilijk verenigbaar zijn. Om een buitenstaander duidelijk te maken wat deze student wel of niet aan kan, is een grotere distantie en meer objectiviteit nodig dan misschien gewenst is voor de therapie die de psycholoog aan zijn cliënt geeft. Of van de andere kant bekeken: bij het oplossen van een onderwijskundig vraagstuk zijn misschien heel andere gegevens over deze student nodig dan die waarover psycholoog X beschikte toen hij zijn therapie vorm gaf.

De rolvermenging is in meer dan een opzicht problematisch. De student lijkt zijn eigen psycholoog te gebruiken als een machtsfactor: de autoriteit van psycholoog X moet ertoe bijdragen dat deze student alternatieve tentamens krijgt. Om de psycholoog als machtsfactor te kunnen gebruiken, mogen er in de therapeutische behandeling geen snelle successen worden geboekt. Verandering van tentamenvorm is helemaal niet zo hard nodig wanneer deze student (dankzij de therapie) gemakkelijk zou leren leven met dyslexie en onzekerheid. Met andere woorden: door niet te gauw te veranderen, lijkt psycholoog X beter in te schakelen bij de strijd tegen de boze buitenwereld.

Daarmee komt de onverenigbaarheid van rollen weer in beeld: de bereidheid van de psycholoog om als beoordelaar mee te gaan naar externe instanties, kan in principe vertragend werken op het therapeutische proces.

Samenvattend: in voorbeeld 8.6 spelen diverse problemen. Psycholoog X mag aan derden pas iets vertellen nadat hij van tevoren gedetailleerd de inhoud van de mededeling besproken heeft met zijn cliënt. Maar alvorens te overwegen om aan derden iets te vertellen, moet deze psycholoog zich eerst afvragen of hier geen onverenigbaarheid van rollen speelt.

Merk overigens op dat het zojuist aangehaalde artikel 51 over vermenging van rollen ook relevant is voor de problematiek die aan de orde kwam in voorbeeld 1.1, waarmee het eerste hoofdstuk van dit boek begon.

Ethiek bij beoefening van wetenschap

De wetenschap is in dit boek al enkele keren genoemd. Hoofdstuk 3 bevatte een paragraaf over de relatie tussen wetenschap en praktijk. In dat hoofdstuk kwam wetenschap ook ter sprake in beschouwingen over utilisme, met name als het ging om proefdieren en proefpersonen die worden blootgesteld aan negatieve ervaringen. Wetenschappelijke rapportage kwam in hoofdstuk 5 ter sprake bij de bespreking van plagiaat. Zo zijn in de voorafgaande hoofdstukken wel meer verwijzingen te vinden naar ethische aspecten van wetenschappelijke onderzoek.

Wie de NIP-code leest, moet zich realiseren dat het begrip ‘onderzoek’ in twee betekenissen te gebruiken valt. Onderzoek kan plaatsvinden om kenmerken van een cliënt of een cliëntsysteem te beschrijven. Meestal wordt vervolgens aan een opdrachtgever gerapporteerd. Vaak gaat het hierbij om het stellen van een diagnose, de bepaling van geschiktheid van sollicitanten, of het in kaart brengen van conflicten binnen uiteenlopende systemen zoals een gezin, een afdeling, een organisatie, of een buurt. Dat is de eerste betekenis van onderzoek. In de wetenschap gaat het om onderzoek in een tweede betekenis: kenmerken van individuen worden bekeken en beschreven om uitspraken te kunnen doen over algemene zaken. Proefpersonen en respondenten worden hierbij beschouwd als representanten van een populatie. De onderzoeker is niet in individuen geïnteresseerd, maar wil via hun kenmerken generaliseren naar een ruimere populatie. Een aselechte steekproef uit een populatie komt toevallig tot stand; degenen die hiervan deel uit-

maken, hadden net zo goed andere personen kunnen zijn.

In dit negende hoofdstuk gaat het om onderzoek in die tweede betekenis: research. Beroepscodes zoals die van het NIP zijn niet specifiek op research gericht; de regels dekken een breed scala aan professionele activiteiten – waaronder ook onderzoeksactiviteiten – van psychologen. Ook die meer algemene regels zijn echter van toepassing op psychologen die wetenschappelijk onderzoek uitvoeren.

Voorbeeld 9.1: Het bedrog van professor Stapel

In 2011 werd duidelijk dat de Tilburgse hoogleraar sociale psychologie Diederik Stapel in tientallen wetenschappelijke publicaties fraude heeft gepleegd. Stapel verzon zelf onderzoeksgegevens (data), terwijl zijn lezers in de waan werden gebracht dat die allemaal verzameld waren bij mensen (vaak scholieren) die echt aan het onderzoek hadden meegedaan. In zijn functie van hoogleraar gaf Stapel ruwe gegevens aan jonge onderzoekers (promovendi) met de opdracht om deze in publicaties te verwerken. De herkomst van de onderzoeksgegevens – meestal scores op vragenlijsten – hield hij vaag. Hij zou ze persoonlijk op scholen hebben verzameld. In werkelijkheid had Stapel zelf alle vragenlijsten ingevuld en wisten de leerlingen van niets. In de uiteindelijke publicaties was het bedrog niet gemakkelijk zichtbaar. Toen later de ruwe gegevens werden opgevraagd die de basis hiervan vormden, lieten statistische analyses duidelijk zien dat veel materiaal niet ontleend kon zijn aan ‘de werkelijkheid’. De data pasten te mooi bij hypothesen die werden getoetst. Ook kwamen gegevens van het ene onderzoek soms wel heel erg sterk overeen met gegevens uit ander onderzoek. De statistische kans op het vinden van bepaalde verdelingen van gegevens was uiterst klein. Drie commissies brachten over de fraude verslag uit (zie voor hun eindrapport: Commissie Levelt, Commissie Noort & Commissie Drenth, 2012). Stapel kreeg ontslag als hoogleraar en leverde zijn doctorstitel in. Hij publiceerde

daarna een autobiografie waarin hij een groot deel van zijn bedrog toegaf. Ook probeerde hij er verklaringen voor te vinden (Stapel, 2012).

Het jarenlange, omvangrijke bedrog van Stapel trok wereldwijd aandacht. De ‘fraudeprofessor’ heeft volgens velen het vertrouwen in de wetenschap ernstig geschaad. Dit is al meteen op te vatten als een schending van artikel 18 van de beroepscode: ‘Psychologen onthouden zich van gedragingen waarvan zij weten of redelijkerwijs kunnen voorzien dat deze het vertrouwen in de wetenschap van de psychologie, de psychologiebeoefening of in collega’s kunnen schaden.’ In brede kring is nagedacht over maatregelen om in de toekomst herhaling door anderen te voorkomen. Fraude is nooit uit te sluiten, maar in de wetenschappelijke wereld wordt tegenwoordig sterker dan vroeger benadrukt dat ruwe onderzoeksgegevens (data) beschikbaar moeten blijven voor heranalyse door vakgenoten. Ook wordt bepleit om in het universitaire onderwijs veel aandacht te geven aan integriteit als leidende waarde bij wetenschappelijk onderzoek (KNAW-Commissie Onderzoeksgegevens, 2012).

Deze aanbeveling sluit goed aan bij de beroepscode van het NIP, want daarin is integriteit juist een van de vier basisprincipes (artikel 11). Bij de richtlijnen ter uitwerking van dit basisprincipe zien we in het gedeelte over eerlijkheid (paragraaf 3.2b) diverse bepalingen die op voorbeeld 9.1 van toepassing zijn. Psychologen moeten misleiding voorkomen (artikel 42). Ze moeten ook zorgvuldig zijn ‘in het verkrijgen en het statistisch bewerken van gegevens en in het weergeven en het verklaren van de resultaten’ (artikel 47).

In dit boek is al vaker een artikel aangehaald dat aan psychologen verbiedt om misbruik te maken van hun ‘psychologische kennis en vaardigheden of van het overwicht dat voortvloeit uit hun deskundigheid of positie’ (artikel 43). Ook dit artikel uit de paragraaf over eerlijkheid is van toepassing op de kwestie-Stapel, want de hoogleraar gaf nogal eens de opdracht aan zijn promovendi om allerlei ‘ruwe gegevens’ te analyseren en in publicaties te verwer-

ken. Stapel bleef vaag over de herkomst van deze gegevens. Als hij meldde dat hij ze zelf op scholen had verzameld (een leugen), dan verbood hij zijn promovendi om contact met die scholen op te nemen. Promovendi staan in een afhankelijke relatie tot hun hoogleraar en promotor. Wie verder doorvroeg, kon vrezen voor de gevolgen hiervan voor de eigen wetenschappelijke carrière, vooral ook in de tijd dat Stapel niet alleen hoogleraar was, maar ook decaan van zijn faculteit. De drie commissies die het bedrog van Stapel hebben onderzocht, komen tot de conclusie dat hij onbeschaamd misbruik maakte van zijn prestige, aanzien en macht.

Zoals hierboven al aangestipt, zijn er voorstellen gedaan die betrekking hebben op de opslag en de toegankelijkheid van onderzoeksgegevens. Onderzoekers zouden hun ruwe data ter beschikking moeten stellen aan collega's die op hun beurt de mogelijkheid krijgen om deze gegevens te controleren en opnieuw te analyseren. Op zichzelf sluit dit goed aan bij het basisprincipe van integriteit, omdat hierdoor misleiding kan worden tegengegaan, maar er zijn grenzen aan die openheid. De beroepscode kent namelijk ook het basisprincipe respect, waarin het recht van betrokkenen op privacy en vertrouwelijkheid is aangegeven (zie artikel 12 en de daarop aansluitende richtlijnen in de paragrafen 3.3c en 3.3d). Onderzoekers mogen gegevens in anonieme vorm wel aan andere geleerden ter hand stellen, maar ze mogen niet vrijelijk aangeven hoe proefpersonen of respondenten heten, van wie bepaalde scores afkomstig zijn. Althans: dat kan volgens de beroepscode niet zonder dat hij of zij hier gerichte toestemming voor heeft gegeven (zie vooral ook de artikelen 85 en 86 uit de beroepscode). Onderzoekscmissies die voorschriften ontwikkelen waarmee herhaling van Stapels fraude moet worden voorkomen, zullen moeten proberen om de basisprincipes integriteit en respect op een voor iedereen aanvaardbare manier met elkaar in evenwicht te brengen. Of anders gesteld: het ene principe legt hier beperkingen op aan de praktische uitvoering van het andere principe (Soudijn, 2012). Hier speelt een analogie met wat in hoofdstuk 6 over het recht op verschoning werd geschreven.

In het vervolg van dit hoofdstuk trachten we beroepsethiek verder toe te spitsen op wetenschapsbeoefening. Enkele problemen van wetenschappelijk onderzoek komen met behulp van voorbeelden ter sprake. Later in het hoofdstuk komt de vraag aan de orde waar men op moet letten bij het schrijven van een onderzoeksplan dat aan een ethische commissie ter goedkeuring wordt voorgelegd. Nogal wat instellingen kennen namelijk eigen ethische commissies die in een vroeg stadium moeten worden ingeschakeld om plannen ‘erdoor’ te krijgen.

Voorbeeld 9.2: Een boze Zimbardo

In maart 2002 berichtte een tijdschrift van de American Psychological Association (APA) dat Philip Zimbardo, de toenmalige voorzitter van deze beroepsvereniging, zich kwaad maakte na het zien van een film. Hij had een voorstelling bijgewoond van een Duitse film, *Das Experiment*. Het script hiervan is gebaseerd op een roman die op zijn beurt is geïnspireerd op een befaamd onderzoek van Zimbardo en anderen, het Stanford Prison Experiment (Haney, Banks & Zimbardo, 1973).

Aan het oorspronkelijke onderzoek deden 24 emotioneel stabiele studenten op vrijwillige basis mee. Ze zouden twee weken in een geïmproviseerde gevangenis doorbrengen. Daar werden ze ook voor betaald. Een deel van de studenten kreeg de rol van gevangene, een ander deel kreeg de rol van bewaker. Die rolverdeling werd door het toeval bepaald. De bewakers mochten geen fysiek geweld gebruiken; ze gingen zich echter te buiten aan psychologische wreedheden. Een aantal gevangenen kreeg te kampen met ernstige gevoelens van angst en depressie. Om die reden werd het experiment reeds na vijf dagen stopgezet. In de filmversie gaat het experiment echter langer door dan vijf dagen. Fysiek geweld wordt in de film niet geschuwd. De zaak loopt uit de hand; er wordt verkracht, gevochten en vermoord. En daarover maakte Zimbardo zich nu zo kwaad: de film deed het werkelijke experiment geweld aan (Murray, 2002).

De boosheid van Zimbardo valt goed te begrijpen, want de film suggereert dat de wetenschappelijke onderzoekers zich bijzonder onethisch hebben gedragen: zij laten toe dat proefpersonen tijdens het experiment geweld plegen. Volgens het aangehaalde verslag in het APA-tijdschrift was Zimbardo ook nog om andere redenen boos. Hij vond het zeer vervelend dat de film de doelstellingen van het oorspronkelijke experiment niet goed naar voren bracht. Ook stoorde hij zich er bijzonder aan dat de grens tussen feit en fictie niet was gemarkeerd. Kijkers kunnen niet goed zien op welk moment de fantasie van de filmmakers op hol slaat. Wat eerst nog een redelijke weergave van het echte experiment lijkt, gaat ongemerkt over in een vrije interpretatie van wat er had *kunnen* gebeuren als men indertijd niet na vijf dagen was gestopt.

Toch zit er iets merkwaardigs aan de boosheid van Zimbardo. In talrijke publicaties van hemzelf en van anderen is in de loop der tijd het Stanford Prison Experiment aangehaald als exemplarisch voorbeeld. Daarbij werd dan stevig gegeneraliseerd naar andere situaties in het leven. Het experiment zou ons duidelijk laten zien hoe sterk mensen het slachtoffer kunnen worden van de rollen waarin ze terecht zijn gekomen. Wreedheden hoeven niet meteen op een slecht karakter te wijzen; ze zijn voor een belangrijk deel te verklaren uit de positie die (vaak toevallig) aan iemand is toebedeeld. Ook voor de makers van *Das Experiment* was het oorspronkelijke onderzoek niet meer dan een exemplarisch voorbeeld, want ook *zij* confronteren ons met het idee dat asociaal gedrag in belangrijke mate een kwestie van toegekende rollen is.

De film *Das Experiment* van regisseur Hirschbiegel (2001) heb ik gezien. Daarbij viel mij nog iets anders op. In de film lopen de zaken pas echt uit de hand nadat de projectleider het laboratorium heeft verlaten om een conferentie in een andere stad bij te wonen. Deze projectleider – die in de film enige gelijkenis met een jonge Zimbardo vertoont – meent dat hij zijn medewerkers voldoende heeft geïnstrueerd om de komende dagen het experiment behoorlijk onder controle te houden. Hij hoeft zelf niet steeds in de buurt te zijn, denkt hij. En dát blijkt een verkeerde inschatting.

Uit beroepscodes (niet alleen die van het NIP) valt af te leiden dat psychologen zelf verantwoordelijk blijven voor de gang van zaken in onderzoek dat zij uitvoeren. Allerlei taken mogen weliswaar worden gedelegeerd, maar de uiteindelijke onderzoeker moet duidelijk de regie blijven voeren. Medewerkers en assistenten moeten goed worden geïnstrueerd; de psycholoog moet hun fouten of tekortkomingen kunnen opvangen of compenseren. Toen de projectleider in de filmversie voor enige tijd vertrok, waren de spanningen tussen de twee groepen proefpersonen (gevangenen en bewakers) al heel hoog opgelopen. In zo'n situatie is het onverantwoord om de verdere uitvoering van het experiment dan alleen nog maar door ondergeschikten te laten begeleiden.

Replicatie

Het Stanford Prison Experiment vond enkele decennia geleden plaats. Zou dit experiment tegenwoordig gerepliceerd kunnen worden? Op basis van de huidige Amerikaanse en Nederlandse beroepscodes is het antwoord op deze vraag waarschijnlijk ontkennend. De proefpersonen deden indertijd vrijwillig mee; ze waren van tevoren gescreend op hun emotionele stabiliteit. Ze wisten dat ze twee weken van de buitenwereld werden afgesloten en dat ze door het toeval in een van de twee rollen terecht zouden komen. Achteraf bleek echter dat enkele proefpersonen emotioneel zwaar aangeslagen raakten door de gebeurtenissen. Dat was ook de reden voor Zimbardo om het experiment al na vijf dagen af te breken. We weten nu dat bij een dergelijk experiment het risico van zware emotionele problematiek vrij groot is. Om die reden komt zo'n onderzoek niet voor herhaling in aanmerking.

Misschien zullen volgende onderzoekers naar voren brengen dat zij extra maatregelen treffen om aangerichte emotionele schade achteraf weer ongedaan te maken. Die compensatie achteraf is echter geen goede reden om proefpersonen tijdens het experiment aan zware angsten bloot te stellen.

Bovendien kan men zich afvragen wat replicatie van het Stanford Prison Experiment zinvol maakt. Het oorspronkelijke experiment was bedoeld om te laten zien hoe sterk *rollen* ons gedrag bepalen. Inmiddels is ook veel ander onderzoek uitgevoerd naar het gewicht dat kan worden toegekend aan rollen. Het heeft weinig zin om het verschijnsel als zodanig nog eens te illustreren met een nauwkeurig herhaald gevangenisonderzoek. Wie preciezere informatie wil krijgen over de invloed van sociale factoren, kan beter nieuwe vormen van onderzoek ontwikkelen.

Proefpersonen blootstellen aan negatieve ervaringen mag volgens beroepscode slechts als aan diverse voorwaarden is voldaan. Die negatieve ervaringen moeten zoveel mogelijk beperkt blijven (NIP-code artikel 23). Als ze onvermijdelijk zijn, is goede nazorg vereist. En de onderzoeker moet eerst hebben bekeken of de gevraagde inzichten niet op een andere wijze verkregen kunnen worden. Eerst moet dus goed nagedacht worden over een alternatieve onderzoeksopzet die minder ingrijpend voor de betrokkenen is.

Voorbeeld 9.3: Kijken naar shampoo

Pieters en Warlop (1999) lieten proefpersonen dia's bekijken met verpakkingen van rijst, shampoo, soepblikjes of slasaus. Elk product was op zes verschillende manieren verpakt. De proefpersonen moesten binnen 20 seconden beslissen welk merk van een bepaald product zij zouden kiezen. Met een infraroodcamera registreerden de onderzoekers de oogbewegingen van hun proefpersonen.

Bij het analyseren van hun gegevens reconstrueerden Pieters en Warlop hoe men naar verschillende onderdelen van een dia keek. Daarbij was vooral van belang hoe de ogen gericht waren op de merknaam van het artikel, het plaatje dat erop te zien was, en de tekst die informatie gaf over bestanddelen van het product. De dia's van rijst, soepblikjes en slasaus werden in dit experiment alleen maar gebruikt om te verhullen waar de onderzoekers echt in geïnteresseerd waren: flesjes shampoo. Zij wilden niet alleen weten hoe naar flesjes

in verschillende uitvoeringen werd gekeken. De onderzoekers manipuleerden ook de variabelen tijdsdruk en motivatie. Die manipulaties bleken duidelijke effecten te hebben op de oogbewegingen. Wie snel moet beslissen, let minder op de informatie die op een etiket staat. En sterk gemotiveerde consumenten nemen informatie langzamer op. Ook letten sterk gemotiveerde consumenten beter op merknamen.

De onderzoeksresultaten lijken bruikbaar voor supermarkten die consumenten willen verleiden om bepaalde aankopen te doen. Mogen wetenschappelijke onderzoekers op deze wijze meehelpen aan de ontwikkeling van verleidings technieken?

De vraag aan het slot van voorbeeld 9.3 houdt verband met de eis dat psychologen niet alleen moeten letten op de directe effecten van hun interventies, maar ook op de indirecte (NIP-code artikel 25). Pieters en Warlop hielden zich niet rechtstreeks bezig met verleidingstechnieken, maar hun werk lijkt de verdere ontwikkeling hiervan wel te bevorderen.

De eis aan onderzoekers om rekening te houden met *indirecte* effecten, heeft iets vreemds: indirecte effecten zijn onbegrensd. Elk onderzoek lijkt altijd wel een mogelijkheid van misbruik in zich te bergen. Waar houdt dan de verantwoordelijkheid van een onderzoeker op?

Eigenlijk komt de hier genoemde eis er vooral op neer dat onderzoekers verder moeten kijken dan hun neus lang is. Ze moeten niet al te naïef zijn. Ethische commissies zullen waarschijnlijk vooral geïnteresseerd zijn in de vraag, of het realistisch is om schadelijke gevolgen van een onderzoek te verwachten. Daarbij zal men dan letten op zware fysieke en psychische aandoeningen die zich binnen een realistisch tijdsperspectief kunnen voordoen. Artikel 25 uit de beroepscode spreekt niet voor niets over *ingrijpende* indirecte effecten.

Zo beschouwd is het onderzoek van Pieters en Warlop heel aanvaardbaar. Supermarkten kunnen er misschien wel verleidings-

technieken aan ontlenen, maar daarmee worden consumenten nog niet gedwongen om hun karretje geheel vol te laden met ongewenste flesjes shampoo. De onderzoeksresultaten zijn bovendien ook bruikbaar voor consumentenorganisaties om het publiek te leren hoe men zich beter kan wapenen tegen allerlei manipulaties van winkelketens en fabrikanten van haarwasmiddelen. De resultaten van Pieters en Warlop staan gepubliceerd in een blad dat in principe voor iedereen toegankelijk is, al zal het niet direct een groot lezerspubliek krijgen (want daarvoor is het een te gespecialiseerd tijdschrift). Er wordt niet in het geheim gewerkt aan snode plannen om onze portemonnees leeg te roven.

Voorbeeld 9.3 haalt ook nog enkele andere ethische aspecten naar voren. De proefpersonen moesten niet alleen dia's van flesjes shampoo beoordelen; zij gaven bovendien oordelen over verpakkingen van rijst, soep en slasaus, terwijl de onderzoekers dáár helemaal niet in geïnteresseerd waren. Met andere woorden: een deel van de gevraagde inspanningen was 'voor niks'. Mag dat?

De onderzoekers voegden die overbodige taken echter toe om meer 'zuivere' oordelen over shampoo te krijgen. Bij informatie die deelnemers aan het onderzoek vooraf wordt verstrekt, is het belangrijk om duidelijk te vertellen welke taken er precies moeten worden verricht. Proefpersonen moeten de vrijheid hebben om deelname aan een project te weigeren als zij niets voor die taken voelen. Ook moeten zij een idee krijgen van het soort onderzoek dat hier plaatsvindt. Maar de onderzoekers houden de vrijheid om niet alles van tevoren te zeggen.

Kennelijk is het belangrijk om de volgende afweging te maken. De vooraf gegeven informatie moet enerzijds voor de betrokkenen voldoende zijn om over deelname te beslissen; het is belangrijk dat zij hier keuzevrijheid hebben. Anderzijds moet de vooraf gegeven informatie geen verstorende factor worden die interpretatie van verkregen gegevens sterk bemoeilijkt. Wanneer het lastig is om vooraf voldoende informatie te geven, dan wordt het belangrijk om in elk geval *achteraf* open kaart te spelen (zie artikel 42 uit de beroepscode). Wanneer onderzoekers achteraf vertellen hoe zij

hun proefpersonen beet hebben genomen, kunnen de betrokkenen alsnog eisen dat hun gegevens worden verwijderd. Aan de vrijheid van deelname wordt dan – zij het achteraf – alsnog recht gedaan.

Overigens werd het onderzoek van Pieters en Warlop – om hier weer naar terug te keren – door vakgenoten hoog gewaardeerd. Voor hun publicatie over dit onderzoek ontvingen zij de prijs voor het beste artikel dat in 1999 verscheen in het *International Journal of Research in Marketing*.

Voorbeeld 9.4: Psycholoog met poepluier

De Amerikaanse psycholoog Paul Ekman verichtte veel onderzoek naar emotionele gelaatsuitdrukkingen. In een boek hierover vermeldt hij in een voetnoot dat het heel lastig is om foto's te vinden van mensen die spontane afschuw vertonen, dus afschuw die niet geposeerd is (Ekman, 2003, p. 186).

Psycholoog X neemt zich nu voor om dit tekort aan te vullen. Samen met een fotograaf gaat hij naar een drukke winkelstraat. Daar opent hij zo nu en dan een luier vol met zogenaamde babypoep (in werkelijkheid pindakaas). De psycholoog neemt hier telkens een flinke hap van. De fotograaf moet tegelijkertijd met een verborgen camera zo goed mogelijk de gelaatsuitdrukkingen van voorbijgangers vastleggen. Is deze procedure ethisch aanvaardbaar?

Aan de werkwijze van de psycholoog met poepluier kleven enkele problemen. Hij brengt bij nietsvermoedende voorbijgangers onverwacht een negatieve emotie teweeg; deze laat hij ongemerkt vastleggen op foto's. Met die foto's wil hij kennelijk ook nog iets doen.

Laten we beginnen bij die foto's. Ze worden niet zomaar voor iemands privé-collectie gemaakt, want psycholoog X wil een tekort in onderzoeksmateriaal aanvullen. Die foto's zijn waarschijnlijk bedoeld om later te gebruiken bij onderzoek naar emoties, of naar de herkenning ervan. Wanneer dit het geval is, behoort psy-

choloog X hiervoor toestemming te vragen. Voorbijgangers op straat zijn meestal snel weer uit beeld. Psycholoog X moet er dus in elk geval voor zorgen dat hij kort na het nemen van iedere foto open kaart kan spelen met de betrokkene. Die persoon moet duidelijk in de gelegenheid worden gesteld om verder gebruik van foto's te weigeren. Waarom? Om redenen van privacy. Niet iedereen is er op gesteld om zomaar met een van afschuw vertrokken gezicht van hand tot hand te gaan. Vrijheid van deelname geldt óók voor degenen die worden opgezocht om materiaal voor verder onderzoek te leveren.

Zodra psycholoog X aan de gefotografeerde voorbijgangers toestemming voor verder gebruik vraagt, kan hij ook uitleg geven over wat er precies gebeurde. Tevens kan hij de teweeg gebrachte negatieve emotie – walging – dempen. Wanneer hij de vaardigheid daartoe mist, is de gekozen procedure hoogst onethisch. Als hij wél goed in staat is om alle misverstanden weg te nemen en om de negatieve emotie snel weer te doen verdwijnen, is de hele zaak gemakkelijker te rechtvaardigen.

We kunnen dus niet in algemene zin uitspraken doen over de aanvaardbaarheid van de in voorbeeld 9.4 geschetste werkwijze. Het hangt er maar van af of psycholoog X er in slaagt om voor een goede afronding te zorgen.

Hiermee is het voorbeeld echter nog niet voldoende besproken. De aanleiding van het hele gedoe met die luier moet ook nog aan bod komen. Psycholoog X wilde de foto's laten maken omdat hij in een publicatie van een onderzoeker iets las over een gebrek aan een bepaald soort afbeeldingen. Op zichzelf hoeft dit echter geen reden te zijn om dan maar zelf materiaal te gaan verzamelen. Misschien zijn de foto's die psycholoog X laat maken helemaal niet zo bruikbaar voor verder onderzoek naar emoties en gelaatsexpressies. In wetenschappelijk opzicht is de nieuwe collectie pas zinvol als het maken van de foto's direct aansluit bij vraagstellingen die voortvloeien uit theorieën die op dit moment relevant zijn voor onderzoeksgroepen op het desbetreffende terrein. De opmerking die Ekman in een voetnoot maakte, zegt op zichzelf nog niets over

die theorieën en die vraagstellingen op het gebied van emotieonderzoek. Het verzamelen van nieuw materiaal zou daar nu juist verband mee moeten houden. Indien dat verband maar heel losjes is, loopt psycholoog X het risico dat zijn foto's weinig kunnen bijdragen aan verder onderzoek. En dan zijn de voorbijgangers voor niets in een staat van afschuw gebracht.

Onderzoeksprocedures zijn pas aanvaardbaar wanneer zowel het voorspel, het middenstuk als het naspel goed doordacht is. Voorspel: plannen moeten mooi passen bij actuele ontwikkelingen op een onderzoeksgebied. Middenstuk: de planning van onderzoeksprocedures en het draaiboek moeten in orde zijn (wie doet wat, en hoe gebeurt het precies?). Naspel: eventuele misverstanden moeten achteraf goed worden opgehelderd; deelnemers aan het onderzoek mogen niet met de brokken blijven zitten.

Voorbeeld 9.5: Voetstappen in het museum

Een museum krijgt de beschikking over een oud gebouwencomplex met een doolhof aan gangen en een veelheid aan kamers. Er is hier ruimte genoeg om de eigen collectie goed te exposeren, maar de directie vraagt zich af of bezoekers wel overal zullen komen. Slaan ze – ondanks de pijlen en borden – niet te gemakkelijk allerlei kamers over in deze doolhof? Psycholoog X zal hier onderzoek naar verrichten. Hij stelt het volgende voor. Een jaar lang zal het museum worden uitgerust met snelslijtende vloerbedekking. Aan het eind van het jaar worden de slijtageplekken geanalyseerd om duidelijk te maken waar veel of weinig bezoekers hebben rondgekeken. De bezoekers – aldus psycholoog X – moeten niet van tevoren worden ingelicht over dit onderzoek, want anders lopen ze niet meer spontaan door het gebouw.

In het voorbeeld van de poepluier (voorbeeld 9.4) werden stiekem foto's van mensen gemaakt met een verborgen camera. In het museum (voorbeeld 9.5) wordt eveneens iets van mensen geregistreerd zonder dat zij hiervan op de hoogte zijn.

De werkwijze die psycholoog X nu voorstelt, is misschien omslachtig (want hoe beoordeel je vloerkleden?), maar er ligt een duidelijke redenering aan ten grondslag. Om het spontane loopgedrag te onderzoeken, moet men de betrokkenen vooral níét van te voren inlichten over de registratie. En achteraf? In de beroepscode heeft onthulling achteraf een duidelijk doel: proefpersonen moeten de gelegenheid krijgen om alsnog hun gegevens te laten verwijderen. Bij slijtende vloerbedekking is dit onmogelijk. Degenen die achteraf toch niet mee willen doen, kunnen moeilijk eisen dat hun voetsporen worden uitgewist.

Psycholoog X hecht groot belang aan het in kaart brengen van spontaan vertoond gedrag. De onderzoeksmethode zelf moet dit gedrag niet beïnvloeden (Webb, Campbell, Schwartz & Sechrest, 2000). Bovendien moeten de verzamelde gegevens betrouwbaar en valide zijn. We mogen veronderstellen dat psycholoog X om die reden geen interview of vragenlijst afneemt bij bezoekers die het museum verlaten. Wie zojuist uit een doolhof komt, kan waarschijnlijk slecht aangeven welke ruimtes al of niet werden bezocht.

Er bestaat een groot verschil tussen voorbeeld 9.4 en voorbeeld 9.5. Op foto's die met een verborgen camera worden genomen, zijn mensen herkenbaar – vooral als de fotograaf gelaatsuitdrukkingen wil vastleggen. Wie na een jaar de slijtageplekken in een vloerkleed analyseert, kan gegevens helemaal niet terugvoeren op afzonderlijke personen. Er is niet te zien wie op welke plek is geweest. Om die reden kunnen we het onderzoek van psycholoog X in het museum als ethisch aanvaardbaar beschouwen. De belangen van individuele deelnemers aan het onderzoek worden hier niet geschaad.

Zou psycholoog X in alle museumzalen camera's mogen laten ophangen om gegevens te verkrijgen over bezoekersfrequenties? Via die camera's komen personen herkenbaar in beeld. In de eerste plaats is het dan belangrijk dat de bezoekers zelf duidelijk kunnen *zien* dat er camera's hangen. Ze kunnen hun eigen gedrag dan hieraan aanpassen. In een museum lopen meestal ook suppoosten rond die naar bezoekers kijken; een camera is hiermee te vergelij-

ken. Wie niet door een suppoost of een camera bekeken wil worden, kan meteen wegrennen. In de tweede plaats is het belangrijk om te weten hoe de opnames worden geanalyseerd. Zodra het belangrijk is om in een rapport iets op te merken over (door anderen) identificeerbare personen, is hun toestemming voor die rapportage nodig. Maar die toestemming hoeft niet te worden gevraagd als het alleen gaat om anonieme frequentietellingen.

Overigens is een variant op voorbeeld 9.5 zeer actueel. Er zal momenteel maar weinig onderzoek worden gedaan naar slijtende vloerkleden, maar onze stappen worden steeds vaker gevolgd. Wie internet, mobiele telefoon of klantenkaart gebruikt, is voor geïnteresseerde onderzoekers gemakkelijk te traceren. Elektronische bestanden van gegevens zijn zodanig te koppelen dat allerlei gedragspatronen in kaart kunnen worden gebracht – niet alleen van groepen, maar ook van herkenbare personen. Wetgeving is enerzijds gericht op steeds betere bescherming van onze privacy, maar de elektronische ontwikkelingen maken het steeds gemakkelijker om iedere burger te beschouwen als een ‘publieke persoonlijkheid’ die nauwelijks meer iets verborgen kan houden.

Voorbeeld 9.6: Verbaal conditioneren

Psycholoog X is proefleider bij een experiment over verbaal conditioneren. Zouden mensen bepaalde woorden meer gaan gebruiken als zij positieve reacties krijgen zodra zij die woorden uitspreken? In dit experiment krijgen proefpersonen steeds een los woord voorgeschoteld. Hiermee moeten zij een lopende zin maken, en daarin moet ook altijd een persoonlijk voornaamwoord worden gebruikt. Zo luidt de instructie aan de proefpersonen. Er wordt niet bij verteld dat de proefleider instemmend zal knikken en hummen bij het gebruik van ‘ik’ of ‘wij’. Als een zin een ander persoonlijk voornaamwoord bevat, dan kijkt de proefleider strak voor zich uit.

Op een zitting die om 10 uur ’s ochtends begint, is een student proefpersoon. Ze komt veel te laat binnen, met een sla-

perig gezicht en slordig opgemaakt. Tijdens het experiment moet zij op een gegeven moment een zin maken met het woord ‘boek’. Ze zegt: ‘Bedankt, zei hij, toen hij mij mijn broek teruggaf.’ Psycholoog X vindt dit een prachtige verspreking, maar hij kijkt – volgens instructie – strak voor zich uit. Na afloop vertelt hij in de koffiekamer aan iedereen die het maar horen wil dat deze studente – die hij ook bij haar naam noemt – zo’n mooie verspreking maakte, juist nu ze eruit zag alsof ze net uit bed kwam.

Psycholoog X raakt hier in de knoei met de vertrouwelijkheid. Gegevens van proefpersonen worden anoniem verwerkt. Ze maken daarna zonder speciale toestemming van de betrokkenen deel uit van een onderzoeksverslag. In dat verslag mag wel iets staan over de genoemde verspreking, mits de informatie dan niet terug te voeren is op een concrete deelnemer aan het experiment.

Zolang psycholoog X als proefleider te maken heeft met een bepaalde proefpersoon, is nog sprake van een situatie waarin vertrouwelijkheid voorop staat. Als psycholoog X bijvoorbeeld tijdens het experiment anderen wil laten meeluisteren of meekijken, behoren zijn proefpersonen hierover ook te worden geïnformeerd (desnoods, als het niet anders kan, achteraf). Die proefpersonen blijven de vrijheid houden om deelname te weigeren, om het experiment voortijdig te verlaten, of om achteraf te eisen dat de eigen gegevens uit het verzamelde materiaal worden verwijderd.

Roddelen over een verspreking die een met name genoemde proefpersoon maakte, is doorbreking van de vertrouwelijkheid. Het verhaal in de koffiekamer mag alleen worden verteld als psycholoog X hier eerst toestemming voor heeft gevraagd aan zijn studente. Of hij moet het verhaal zó opdissen dat niemand kan raden wie zij was.

Voorbeeld 9.7: Intellectueel eigendom

Psycholoog X is hoogleraar op een universiteit. In die functie begeleidt hij veel onderzoek van studenten die in hun afstu-

deerfase een scriptie moeten schrijven. Een vriend van psycholoog X is verbonden aan een academie voor beeldende kunsten. Op die academie moeten studenten hun afstudeerwerkstukken altijd afstaan aan hun docenten. Die docenten bouwen zo een prachtige collectie op.

Zo behoort het ook op de universiteit te gaan, meent psycholoog X. Het intellectuele eigendom van een afstudeerscriptie valt toe aan de begeleider, zegt hij. Die mag er vervolgens mee doen wat hij wil. Daarom publiceert psycholoog X onder zijn eigen naam talrijke artikelen die gebaseerd zijn op de scripties van zijn studenten. Namen van die studenten worden nergens vermeld, want zij hebben hun rechten afgestaan.

De redenering die psycholoog X hier ten beste geeft is in strijd met de beroepsethiek. Wanneer deze psycholoog onderzoek van anderen (studenten) alleen maar onder zijn eigen naam publiceert, misleidt hij zijn lezers. Uit de presentatie kunnen de lezers namelijk opmaken dat deze psycholoog het onderzoek helemaal zelf heeft uitgevoerd en gerapporteerd, maar dit is in strijd met de waarheid: het is (ook) werk van zijn studenten. De publicerende psycholoog moet op passende wijze recht doen aan hun inbreng.

Het is denkbaar dat psycholoog X in zijn eigen publicatie enkele van hun scripties bespreekt. Dan moet hij in elk geval verwijzingen naar de afzonderlijke verslagen opnemen, ook al zijn het ongepubliceerde rapporten. Ook is het mogelijk dat alle ideeën uit een scriptie afkomstig zijn van deze psycholoog. Wanneer de bijdrage van studenten slechts routinematig is (dus wanneer die studenten als een soort robot het werk uitvoerden), kan psycholoog X een scriptie wel onder eigen naam bewerken en publiceren, maar dan zou toch minstens in een voetnoot moeten worden vermeld wie het 'voetenwerk' verrichtte. Vaak zullen studenten echter een behoorlijke eigen inbreng in hun afstudeeronderzoek hebben: eigen ideeën over uitwerking van de vraagstelling, de opzet, de uitvoering, de analyse en interpretatie van gegevens. Wanneer die in-

breng van belang is voor de publicatie, behoort psycholoog X – op basis van eerlijkheid – die studenten in elk geval als medeauteur te vermelden. Soms is bijna alles door een student bedacht en uitgevoerd. Wanneer de begeleider slechts vanaf de zijlijn heeft toegekeken, behoort de scriptie ook slechts onder de naam van de student te worden gepubliceerd.

In de psychologie is het gebruikelijk om bij publicaties belang te hechten aan auteursnamen en aan de volgorde ervan. De eerste auteur moet degene zijn die het meest wezenlijke aandeel leverde; eventuele coauteurs worden in volgorde van belangrijkheid vermeld. ‘Belangrijkheid’ behoort dan niet te worden gedefinieerd aan rang of stand, maar aan het verrichte denkwerk en schrijfwerk (de intellectuele arbeid).

Als een scriptie is vervaardigd in het kader van een opleiding, mag de universiteit wél eisen dat de maker ervan hierover pas elders iets publiceert nadat toestemming is verkregen van de directe begeleider. In dat opzicht behoudt een onderwijsinstelling recht op intellectueel eigendom. Een begeleider kan willen voorkomen dat een ondermaatse scriptie ruimere bekendheid krijgt. Maar dan speelt weer een ander ethisch probleem, want waarom zouden studenten op ondermaatse scripties mogen afstuderen?

Een afstudeerscriptie van een student is vergelijkbaar met een verslag dat in opdracht van een externe opdrachtgever wordt geschreven. Als een psycholoog aan zo’n externe instantie rapport uitbrengt, heeft hij daarna nog maar weinig te zeggen over wat er verder mee gebeurt. Wel kan de psycholoog bijvoorbeeld allerlei opmerkingen in het rapport verwerken om misbruik te voorkomen. Ook de student die een scriptie maakt, rapporteert aan een opdrachtgever: de universiteit. Wat die universiteit er verder mee doet, valt misschien buiten het gezichtsveld van de student. Maar een psycholoog, werkzaam bij deze universiteit, die op basis van het rapport iets wil publiceren, is zelf wél op diens gedrag aan te spreken. Op grond van de beroepsethiek kan men van zo’n psycholoog eisen om eerlijkheid te betrachten ten aanzien van bronnen waaruit in de publicatie is geput (zie artikel 46). Vaak zal de

eerlijkheid dan gebieden om de student als medeauteur te vermelden – of als eerste auteur, afhankelijk van de inbreng.

Ten slotte: de begeleider die zonder bronvermelding hele lapen tekst van een student overschrijft, pleegt plagiaat. Dat onderwerp is al besproken naar aanleiding van voorbeeld 5.3.

Britse principes

De NIP-code bevat geen aparte paragraaf over wetenschappelijk onderzoek. De Britse beroepscode kent een vorm die lijkt op de NIP-code, want ook hier gaat men uit van de vier bekende basisprincipes (BPS, 2009). Naast deze algemene *Code of ethics and conduct* heeft de British Psychological Society echter ook een *Code of human research ethics* uitgewerkt (BPS, 2014). Hierin staan richtlijnen voor het doen van wetenschappelijk onderzoek in de psychologie. Als aanvulling op de eerder besproken regels uit de (Nederlandse) beroepscode vat ik enkele punten uit dit Britse document nu in eigen woorden samen.

In dit document staan onder meer opmerkingen over misleiding, nabespreking en risico's. Misleiding van proefpersonen heeft als groot nadeel dat mensen cynisch worden over wat ze van psychologen kunnen verwachten. Toch zijn allerlei psychologische processen niet goed te onderzoeken als de betrokkenen van tevoren precies zouden weten waar het om gaat. Er is echter een groot verschil tussen 'niet alles meteen vertellen' en het geven van foute informatie. Het is belangrijk om proefpersonen en respondenten zo goed mogelijk voor te lichten. Over misleiding wordt verder nog het volgende opgemerkt. Wanneer de betrokkenen achteraf te horen krijgen hoe zij zijn misleid, is het zinvol om op hun reacties te letten. Misleiding is duidelijk verkeerd indien die reacties neerkomen op: ongenoegen, boosheid of bezwaren. Elk onderzoeksproject behoort zodanig te worden opgezet dat de waardigheid en de autonomie van de deelnemers gehandhaafd blijven.

Met betrekking tot nabespreking wijst het Britse document op

de noodzaak van het achteraf wegnemen van misverstanden. Negatieve gevolgen van het onderzoek moeten worden weggewerkt. Vaak zal dit kunnen plaatsvinden door gewoon te beschrijven wat de bedoeling van het onderzoek was, maar men moet zich realiseren dat woorden lang niet altijd voldoende zijn. Bij een nabespreking moeten onderzoekers ook letten op gevoelens en emoties: ook die tellen duidelijk mee. Hierbij wordt een eenvoudig voorbeeld gegeven: stel dat een experiment bedoeld was om negatieve gevoelens bij proefpersonen op te roepen, dan is het noodzakelijk om de betrokkenen naderhand weer in een positieve stemming te brengen. Pas daarna mag men de proefpersonen naar huis laten gaan.

Met betrekking tot risico's huldigen de Britten het standpunt dat in elk geval voorkomen moet worden dat proefpersonen op basis van hun ervaringen in het experiment méér risico's gaan nemen in hun normale leven. De ene persoon leidt een risicovoller bestaan dan de andere; dat is voor onderzoekers nu eenmaal een gegeven. Maar het onderzoek mag er niet toe leiden dat men gevaarlijker gaat leven dan voorheen.

De BPS stelt verder onder meer dat deelnemers aan research *vertrouwen* moeten kunnen hebben in de onderzoekers: 'Goed psychologisch onderzoek is slechts mogelijk als er wederzijds respect en vertrouwen bestaat tussen de onderzoekers en de deelnemers.'

Er wordt nadruk gelegd op het belang van *instemming*. De deelnemers moeten informatie krijgen over alle aspecten die redelijkerwijs van belang zijn voor hun bereidheid om aan het onderzoek deel te nemen. Bijzondere aandacht moet men daarbij geven aan personen die op basis van hun leeftijd of geestelijke of lichamelijke ontwikkeling minder goed tot oordelen in staat zijn. Bovendien moeten onderzoekers zich bewust zijn van hun eigen *machtspositie*. Ze mogen hun autoriteit (bijvoorbeeld tegenover studenten of ondergeschikten) niet misbruiken om anderen toch maar over te halen om mee te doen. Betaling van deelnemers mag er niet toe leiden dat zij een meer risicovolle levensstijl gaan ontwikkelen.

Wie onzeker is over de gevolgen van *misleiding*, moet eerst an-

dere mensen consulteren – bijvoorbeeld personen met dezelfde culturele en sociale achtergrond als de beoogde proefpersonen. Verder moet bewuste misleiding zoveel mogelijk worden vermeden. Misleiding is alleen acceptabel als daar zeer dringende wetenschappelijke of medische redenen voor bestaan. Wie de ware aard van een onderzoek wil verbergen, moet zich eerst afvragen of er geen *alternatieve procedures* te bedenken zijn om de gewenste informatie te verkrijgen.

Nabespreking dient tot beter begrip voor het onderzoek bij de deelnemers. Misverstanden kunnen worden weggenomen; onvoorziene negatieve effecten kunnen worden gecompenseerd.

Aan het begin van het onderzoek moet men duidelijk maken dat de deelnemers op elk moment mogen *stoppen*. Verder behoort *vertrouwelijkheid* te worden gegarandeerd. Voor zover dit op onderdelen niet mogelijk is, moeten de deelnemers hierover van tevoren op de hoogte worden gesteld; ook moeten ze dan verklaren dat ze verder mee willen werken.

Researchers zijn verantwoordelijk voor de fysieke en mentale *schade* die tijdens het onderzoek wordt opgedaan. Ze moeten zich van tevoren ook op de hoogte stellen van mogelijke extra risico's die bepaalde proefpersonen lopen, bijvoorbeeld op basis van hun fysieke gesteldheid.

Als het onderzoek bestaat uit observaties bij groepen mensen, moeten psychologen de *privacy* van de betrokkenen respecteren. Zonder verdere toestemming van de betrokkenen zijn observaties alleen maar aanvaardbaar als het gaat om zaken die alle andere buitenstaanders óók gewoon zouden kunnen zien. Toch moet men steeds goed rekening houden met plaatselijke culturele waarden.

Het is denkbaar dat een researcher bij een proefpersoon duidelijke aanwijzingen krijgt over fysieke of psychische *problemen* waar de betrokkene zich kennelijk nog helemaal niet van bewust is. Het is dan noodzakelijk om die persoon daarover in te lichten indien men van oordeel is dat deze problemen gevaar opleveren voor het toekomstige welzijn van de betrokkene. Men moet echter oppassen voor het geven van *adviezen* of voor het zelf bieden van hulp.

Beter is het om instanties te noemen waar de betrokkene voor verdere adviezen of hulp naar toe kan gaan.

Ten slotte stelt het Britse document dat onderzoekers hun *verantwoordelijkheid* delen met anderen, zoals assistenten. Wie merkt dat een andere onderzoeker onethisch te werk gaat, moet die collega aanmoedigen om de opzet van het onderzoek te herzien.

Maastrichtse criteria

In diverse instellingen mag onderzoek alleen maar worden uitgevoerd na goedkeuring door een ethische commissie. Met name in ziekenhuizen geldt deze regel. Patiënten mogen niet zomaar gersonseld worden als proefkonijn. Hun medewerking aan wetenschappelijk onderzoek mag alleen maar gevraagd worden als het gaat om projecten die aan allerlei voorwaarden voldoen. De Wet medisch-wetenschappelijk onderzoek met mensen (WMO) stelt beoordeling van onderzoeksvoorstellen door een erkende toetsingscommissie verplicht; deze wet heeft ook gevolgen voor onderzoek van psychologen op het gebied van de gezondheidszorg. Het is overigens vaak moeilijk aan te geven of een bepaald researchproject van psychologen nu wel of niet onder deze wet valt.

Universitaire opleidingen psychologie kennen onderling variatie als het gaat om toetsing van onderzoeksprojecten. De Universiteit van Tilburg, bijvoorbeeld, schakelt externe commissies in als onderzoek met patiënten moet worden beoordeeld: projectvoorstellen worden dan voorgelegd aan een ethische toetsingscommissie van een ziekenhuis in de regio. Maastricht University, om een ander voorbeeld te geven, kent voor onderzoek van psychologen wél een eigen commissie. Ook plannen voor practicumonderzoek van studenten moeten in Maastricht eerst aan die Ethische Commissie Psychologie (ECP) ter beoordeling worden voorgelegd. De criteria die men hanteert zijn gebaseerd op de WMO (ECP, 2012):

1. In advertenties moet worden vermeld dat het onderzoeksplan is goedgekeurd door de commissie.
2. Het onderzoek zal naar verwachting nieuwe en belangrijke inzichten opleveren.
3. Subsidiariteit: die inzichten kunnen niet op een andere, minder vergaande manier worden verkregen (bijvoorbeeld met gezonde proefpersonen, minder invasieve metingen en dergelijke).
4. Proportionaliteit: het verkrijgen van de nieuwe inzichten staat in redelijke verhouding tot de bezwaren en risico's voor de proefpersonen.
5. Het onderzoek voldoet aan de eisen van juiste methodologie.
6. Het onderzoek geschiedt onder supervisie van een deskundig persoon.
7. De vergoeding aan proefpersonen mag niet te hoog zijn, want dat belemmert een redelijke afweging en aldus een vrijwillige deelname.
8. Het protocol geeft aan in hoeverre het onderzoek aan de desbetreffende proefpersonen ten goede kan komen.
9. Het onderzoek voldoet aan overige redelijke eisen.
10. Voor aanvang wordt schriftelijk toestemming gegeven door de proefpersoon en/of diens vertegenwoordiger.
11. Deze toestemming kan te allen tijde door de proefpersoon worden ingetrokken. Verder zal (passief) verzet worden gerespecteerd, in de zin van stopzetting van het onderzoek.
12. De toestemming is een 'informed consent', hetgeen betekent dat de proefpersoon vooraf schriftelijk wordt ingelicht over: doel, aard en duur, risico's en bezwaren. De informatie is duidelijk en afgestemd op de proefpersoon (bijvoorbeeld in geval van minderjarigen). De proefpersoon krijgt bedenktijd tussen informatie en toestemming. Indien volledige informatie vooraf onmogelijk is vanwege de aard van het onderzoek, dient de proefpersoon achteraf te worden geïnformeerd.
13. (Hier somt de ECP een aantal formulieren op die te gebruiken zijn voor het verkrijgen van een toestemmingsverklaring. Men

gebruikt in Maastricht verschillende formulieren voor meerderjarigen, minderjarigen, wilsbekwamen en wilsonbekwamen. Ook is er een apart formulier voor sociaal-psychologisch onderzoek waarbij gebruik wordt gemaakt van een 'cover story' – dus onderzoek waarbij een zekere mate van bedrog in het spel is.)

14. Indien het onderzoek slechts kan worden uitgevoerd in nood-situaties (met als gevolg dat geen tijdige wettelijke toestemming kan worden gegeven), kan dat onderzoek toch worden uitgevoerd, mits het onderzoek ten goede kan komen aan de proefpersoon.
15. Minderjarige en wilsonbekwame proefpersonen moeten in alle gevallen toch naar bevattingsvermogen worden geïnformeerd.
16. Onderzoek mag niet plaatsvinden met proefpersonen die in een ondergeschikte positie ten aanzien van de onderzoeker verkeren, tenzij het onderzoek ten goede kan komen aan die proefpersoon en niet met anderen zinvol kan plaatsvinden.
17. Er dient een adequate verzekering te zijn afgesloten.
18. De persoonlijke levenssfeer van de proefpersoon wordt zoveel mogelijk beschermd. (Hoe worden de gegevens bewaard? Wie bewaakt de code? Wie heeft inzicht in de gegevens? Anonimiteit, privacy, inzage-recht. Niet meer data dan nodig; informatie aan deelnemer over opslag en gebruik data.)

Wie deze lijst met criteria doorneemt, herkent veel zaken uit algemene beroeps-codes voor psychologen, zoals de NIP-code. Waarschijnlijk vindt er in Nederland nog veel onderzoek plaats waarbij proefpersonen wel worden geïnformeerd, maar waarbij ze vervolgens niet een schriftelijke verklaring voor de bereidheid om deel te nemen hoeven te ondertekenen. De Maastrichtse ECP is op dit punt streng omdat hier vaak onderzoek plaatsvindt bij patiënten; deze universiteit heeft een grote medische faculteit waaraan de opleiding psychologie nauw is gelieerd. Regels voor het werken met patiënten zijn strenger dan regels voor het werken met gezonde

mensen. Belangrijk is ook het accent dat hier wordt gelegd op het nut van het onderzoek voor de deelnemers zélf. Kennelijk behoren onderzoekers zich te realiseren dat hun werk belastend is voor anderen. Daar moet iets tegenover staan.

Slotbeschouwing

Onze samenleving lijkt in een fase te zitten van steeds verder doorgevoerde regelgeving. Beroepscodes voor psychologen weerspiegelen die trend, hoewel we in hoofdstuk 1 zagen dat de tuchtregels voor BIG-geregistreerde psychologen slechts uit enkele woorden bestaan. De meeste codes die in dit boek werden aangehaald, kennen echter een overmaat aan regels die het leven soms tot in de kleinste details aan banden leggen. Herziening van een beroepscode leidt vaak tot verdere detaillering van voorschriften, maar soms is ook wel sprake van enige versoepeling. We zagen daar in hoofdstuk 1 een voorbeeld van. In 2015 werd een bepaling uit de NIP-code geschrapt, die aangaf dat psychologen allerlei informatie over hun deskundigheid en hun ervaring alleen maar zouden mogen vermelden wanneer dit relevant is. Nederlandse psychologen mogen vanaf 2015 kennelijk weer iets vrijer praten en schrijven over zichzelf.

Ook werd bijvoorbeeld een artikel geschrapt waarin de volgende eis stond: 'De psycholoog is nauwgezet bij het verstrekken van informatie aan betrokkenen en informeert deze passend over eventuele alternatieve theorieën of verklaringen, en expliciteert zijn professioneel oordeel over deze alternatieven.' Wie dit voorschrift heel precies probeert op te volgen, raakt al snel verstrikt in de weerlegging van talloze mogelijke verklaringen van gegevens. Het aantal 'alternatieve theorieën of verklaringen' van verschijnselen is namelijk in principe eindeloos groot, ook al zullen veel van die alternatieven onzinnig lijken. Het geschrapte artikel maakte niet

duidelijk wat hier nu eigenlijk een *passende* vorm van informatie is. Moeten psychologen dan altijd maar zwijgen over mogelijke alternatieve verklaringen? Nee, want in de oude beroepscode kwam ook al een artikel over zorgvuldigheid voor, dat met een kleine taalkundige verandering is overgenomen in de huidige NIP-code. In de herziene beroepscode gaat het om artikel 47: ‘Psychologen zijn zorgvuldig in het verkrijgen en het statistisch bewerken van gegevens en in het weergeven en het verklaren van de resultaten.’ Soms kunnen psychologen de verkregen uitkomsten alleen maar zorgvuldig bespreken als zij ook enkele serieus te nemen alternatieve verklaringen in hun oordeel betrekken, maar dat wil niet zeggen dat psychologen het voortdurend over alternatieven moeten hebben. Het schrappen van het artikel over alternatieve theorieën of verklaringen zorgde in 2015 voor een versoepeling van de beroepscode, zonder dat de zaak waar het eigenlijk om draait – zorgvuldigheid – daarmee verloren ging.

Voorbeeld 10.1: Buitenlandse versoepelingen

Een vroegere versie van de Duitse beroepscode gaf heel gedetailleerd aan hoe groot het bord mag zijn dat psychologen op hun praktijk schroeven om hun dienstverlening aan de buitenwereld kenbaar te maken. Een bord op een psychologenpraktijk mocht in Duitsland niet groter zijn dan 35 x 50 cm (zie Soudijn, 1995, p. 135). Later is deze specificatie versoepeld. Tegenwoordig staat in de Duitse code slechts vermeld dat borden niet groter mogen zijn dan in de desbetreffende stad of streek gebruikelijk is (DGPs, 2005, artikel D.II.2.2).

Een vroegere versie van de APA-code verbood het om technieken zoals hypnose te onderwijzen aan ‘personen die hiertoe de gevraagde vooropleiding missen, onvoldoende basis-kennis of -ervaring hebben, of die wettelijk onbevoegd zijn om dit onderwijs te volgen’ (zie Soudijn, 1995, p. 175, artikel 6.04). Dit expliciete verbod is geschrapt uit de versie van de Amerikaanse beroepscode die in 2003 werd ingevoerd.

Verschillende accenten

In dit boek ging het over uitgangspunten en voorschriften die van belang zijn bij handelingen van psychologen. Het accent lag op de code van één bepaalde groepering: het Nederlands Instituut van Psychologen. Andere codes werden om diverse redenen genoemd of geciteerd. Overeenkomsten tussen beroepscodes van psychologen laten zien hoe breed bepaalde principes worden gedragen. Verschillen tussen beroepscodes maken soms duidelijk dat men niet overal dezelfde waarde aan iets hecht. Vaak geven de verschillen echter ook een mogelijkheid aan om een bepaald principe scherper of in andere woorden te formuleren dan in Nederland gebruikelijk is. Bovendien nodigt die variatie ons uit om dieper na te denken over regelingen in eigen land. Ter illustratie volgen hieronder nog enkele voorbeelden van verschillen.

De NIP-code stelt in artikel 59: 'In hun beroepsmatig handelen respecteren psychologen de autonomie en zelfbeschikking van de betrokkene, en bevorderen deze.' De Europese federatie van beroepsverenigingen formuleert dit scherper, want de EFPA (2005, artikel 3.1.4) eist *maximalisering* van autonomie en zelfbeschikking. Een tweede voorbeeld van een accentverschil: de Nederlandse code bevat een artikel waarin het wordt verboden om 'ongerechtvaardigd onderscheid' te maken 'wegens ras, etniciteit, geslacht, leeftijd, levensovertuiging, godsdienst, politieke gezindheid, seksuele geaardheid of op welke grond dan ook' (artikel 58). Dit is een behoorlijk gedetailleerd uitgeschreven verbod op discriminatie. In buitenlandse beroepscodes voor psychologen vinden we daarmee vergelijkbare bepalingen, maar het verbod op discriminatie is soms nog weer verder uitgewerkt. Neem bijvoorbeeld de Canadese code. Die bevat expliciet een verbod op het maken van discriminerende *grappen* (CPA, 2000, artikel 1.2). Over psychologen wordt hier namelijk geschreven dat zij zich 'niet publiekelijk (bijvoorbeeld in publieke uitspraken, presentaties, onderzoeksverslagen, of tegenover cliënten) inlaten met denigrerende commen-

taren op anderen, waaronder ook grappen begrepen worden, die zijn gebaseerd op kenmerken zoals cultuur, nationaliteit, etniciteit, kleur, ras, religie, sekse, gender, of seksuele oriëntatie.’

Derde voorbeeld: de NIP-code verbiedt seksuele toenaderingspogingen en seksuele relaties ten opzichte van cliënten (artikelen 53 en 54). Diverse buitenlandse beroepscode werken dit verbod veel duidelijker uit. De Amerikaanse code bevat een verbod op seksuele intimidatie. Er wordt ook uitgelegd welke gedragingen van psychologen hieronder vallen: ‘het aandringen op seksuele handelingen, fysieke avances, of verbale en niet-verbale gedragingen die seksueel van aard zijn en die plaatsvinden in relatie met activiteiten of rollen van de psycholoog, en die hetzij (1) onwelkom zijn, aanstootgevend, of leidend tot een vijandige werksfeer of onderwijsomgeving, terwijl de psycholoog dit weet dan wel is verteld, hetzij (2) voldoende vervelend zijn of erg om aanstootgevend te wezen voor een redelijk persoon in de desbetreffende situatie’ (APA, 2010, artikel 3.02). Het is een ingewikkelde zinsconstructie, maar de opsomming laat weinig te raden over. Bovendien voegt de APA-code er in het geciteerde artikel nog iets aan toe voor wie het nog niet helemaal begrepen heeft: ‘Seksuele intimidatie kan bestaan uit een enkele intensieve of eenvoudige handeling, of uit een veelheid aan hardnekkige of dieper doordringende handelingen.’

Nog een voorbeeld. In alle beroepscode voor psychologen krijgt vertrouwelijkheid veel aandacht. Toch bestaan er hier culturele verschillen. De Duitse code bevat een artikel over cliënten of patiënten die gelijktijdig door psychologen en door artsen worden behandeld (DGPs, 2005, artikel B.III.1.2). Deze professionals hoeven ten opzichte van elkaar de gegevens van patiënten of cliënten *niet* als vertrouwelijk te beschouwen, tenzij die patiënten of cliënten dat zelf anders geregeld willen zien. In de Nederlandse beroepscode is uitwisseling van gegevens tussen psychologen en artsen aan veel strengere beperkingen onderhevig. Een arts is een externe instantie waaraan alleen met toestemming van de cliënt inhoudelijke

informatie mag worden verstrekt. Het accent ligt hier duidelijk anders dan in Duitsland. Kennelijk wordt in de Duitse situatie verondersteld dat psychologen en artsen gemakkelijk gegevens aan elkaar mogen doorspelen (tenzij de cliënt dit verbiedt), omdat beide beroepsgroepen aan vertrouwelijkheid zijn gebonden. In Nederland is het belangrijker dat artsen en psychologen beroepsgroepen vertegenwoordigen met gescheiden verantwoordelijkheden.

Vormgeving

De NIP-code is op een 'Europese' wijze vormgegeven. Dat wil zeggen: Europese beroepsverenigingen van psychologen hebben in onderling overleg een bepaalde structuur voor een code vastgesteld. Niet alle landen conformeren zich daaraan, maar de Nederlandse beroepsethiek voor psychologen is te beschouwen als een duidelijke uitwerking van die structuur: enkele basisprincipes worden vertaald in meer concrete richtlijnen. In de opbouw van de NIP-code is een hiërarchische ordening te herkennen: van algemeen naar meer specifiek. De specificaties volgden we in de hoofdstukken 4 tot en met 7 op de voet.

Zelf vind ik de NIP-code *lastig* in het gebruik, omdat de basisprincipes je zo gemakkelijk in slaap sussen. Verantwoordelijkheid, integriteit, respect en deskundigheid: daar kan toch niemand tegen zijn? En nog erger: we weten toch allemaal wel wat het betekent om verantwoordelijk, integer, respectvol en deskundig te zijn? Juist omdat die begrippen zo vertrouwd klinken, is het gemakkelijk om de nadere uitwerking ervan meteen weer te vergeten. Het is trouwens heel lastig om mensen te vinden die van zichzelf zullen beweren dat zij *niet* integer zijn. Gebrek aan verantwoordelijkheid, integriteit, respect of deskundigheid is haast nooit bij onszelf te vinden; het zijn vooral tekorten van *andere* mensen. Dit maakt het moeilijk om dergelijke begrippen te gebruiken voor verbetering van ons eigen gedrag. De Franse schrijver Jean-Paul Sartre beweerde ooit: 'De hel, dat zijn de anderen.'

Als er geen Europese afspraken over de structuur bestonden, dan zou de NIP-code heel anders geschreven kunnen worden. Mooi vind ik bijvoorbeeld de Amerikaanse opbouw: eerst de idealen waar psychologen naar streven, daarna pas de regels waar je direct op kunt worden afgerekend. Nog mooier is de Canadese opbouw: telkens een ideaal, gevolgd door een beschouwing over de achterliggende gedachte, met daarop aansluitend de gedragsregels die een concretisering van dat ideaal betreffen.

Om didactische redenen is het trouwens ook wel aantrekkelijk om de meest *verrassende* regels voorop te zetten. Voor de Nederlandse beroepscode van psychologen zou dit betekenen dat regelgeving met het *recht op blokkeren van rapportage* zou kunnen beginnen, want waar vind je zo iets nu verder in onze samenleving: het recht om oordelen over jezelf meteen (en definitief) te kunnen tegenhouden?

Gedragsregels en richtlijnen als aanhangsel

De NIP-code heeft een algemene strekking: de regels zijn van toepassing op de beroepsuitoefening van alle psychologen, ongeacht hun specifieke werkveld. Enkele decennia geleden kende de toenmalige versie van de NIP-code als aanhangsel nog een verzameling 'Gedragsregels voor de bedrijfs- en organisatiepsychologie' (zie Van Strien, 1976). Deze gedragsregels golden als een verbijzondering van de artikelen uit de toenmalige beroepsethiek; ze waren meer toegespitst op specifieke situaties die zich voordeden in de relatie met opdrachtgevers en anderen. Daaraan werd echter toegevoegd: 'De behandeling van eventuele klachten en geschillen met betrekking tot het ethisch verantwoord handelen van psychologen is echter uitsluitend gebaseerd op de algemene beroepscode' (Van Strien, 1976, p. 301).

De genoemde gedragsregels konden dus niet gebruikt worden bij een formele toetsing; voor zo'n toetsing was alleen de officiële NIP-code geschikt. Wel dienden de gedragsregels als houvast voor

degenen die op een specifiek deelgebied van de psychologie werkzaam waren.

De gedragsregels voor de bedrijfs- en organisatiepsychologen zijn echter niet meegegroeid met de beroepsethiek van het NIP. De huidige NIP-code kent niet zo'n verbijzondering voor deze beroepsgroep. Toch kan men in 'het veld' hier en daar wel regels voor specifieke doelgroepen aantreffen. Zo bestaat er in Nederland bijvoorbeeld een 'Gedragscode voor psychologen pro justitia rapporteur' (Werkgroep Gedragscode, 2001). Ten behoeve van forensisch psychologen worden hierin verbijzonderingen gegeven van regels voor psychologen die vraagstellingen beantwoorden ten behoeve van de rechter-commissaris of de officier van justitie. Die specifieke gedragscode biedt houvast, maar bij klachten over deze psychologen moet men zich wenden tot het NIP of tot een onder de Wet BIG ingesteld tuchtcollege. Deze instanties gebruiken dan weer de NIP-code of de BIG-tuchtnormen om tot een formele uitspraak te komen.

De Amerikaanse beroepsvereniging van psychologen maakt veel werk van de formulering van specifieke richtlijnen die als aanvulling op de officiële beroepscode dienen. Zo publiceerde men bijvoorbeeld *Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists* (APA, 2003). Ook hier weer: het zijn 'handvatten'; ze moeten het werk op bepaalde terreinen vergemakkelijken, maar bij klachten wordt vooral gekeken in hoeverre psychologen zich aan de officiële beroepscode hebben gehouden.

Voorbeeld 10.2: Multicultureel werk

De richtlijnen van de APA (2003) voor multicultureel werk bestaan uit slechts zes aanbevelingen die telkens echter zeer uitgebreid worden toegelicht. In vertaling luiden deze aanbevelingen als volgt:

1. Psychologen worden aangemoedigd om te erkennen dat zij, als cultureel bepaalde wezens, attituden en opvattingen kunnen hebben gehad die een nadelige invloed uitoe-

- fenden op hun waarneming van, en interactie met personen die etnisch en qua ras anders waren.
2. Psychologen worden aangemoedigd om te erkennen hoe belangrijk het is om in multicultureel opzicht gevoelig te zijn voor, en zich rekenschap te geven van kennis en begrip met betrekking tot personen die etnisch en qua ras anders zijn.
 3. Als docenten worden psychologen aangemoedigd om in psychologische opleidingen begrippen te gebruiken die uitgaan van multiculturaliteit en diversiteit.
 4. Psychologische onderzoekers die gevoelig zijn voor cultuur worden aangemoedigd om te erkennen hoe belangrijk het is om cultuurgericht en ethisch psychologisch onderzoek uit te voeren bij personen die etnisch en qua taal en ras tot een minderheid behoren.
 5. Psychologen worden aangemoedigd tot het gebruik van cultureel adequate vaardigheden in klinische en andere toegepaste psychologische praktijken.
 6. Psychologen worden aangemoedigd om organisatorische veranderingsprocessen te gebruiken teneinde in organisatorisch (beleidsmatig) opzicht ontwikkelingen en praktijken te bevorderen die gebaseerd zijn op de nodige kennis over culturele kwesties.

In voorbeeld 10.2 laat het gebruik van het woord ‘aangemoedigd’ mooi zien dat het niet gaat om scherpe regels waaraan iemands gedrag is te toetsen. De geciteerde richtlijnen bieden vooral een perspectief voor verdere ontwikkeling van de eigen beroepspraktijk.

Algemene Standaard Testgebruik

In 2004 heeft het Nederlands Instituut van Psychologen een *Algemene Standaard Testgebruik* (AST) vastgesteld. Dit document bevat richtlijnen voor het gebruik van psychodiagnostische instrumen-

ten. Ook staan in de AST opmerkingen over de wijze waarop een psychologisch rapport moet worden geschreven. In de AST uit 2004 vindt men talrijke verwijzingen naar artikelen uit de destijds geldende versie van de beroepscode. We kunnen de Algemene Standaard Testgebruik daarmee ook zien als een toespitsing van de beroepsethiek op een bepaald soort activiteit van psychologen.

Bij de behandeling van klachten gebruikt het College van Toezicht de AST echter niet als een apart toetsingsinstrument. Klachten over het gebruik van tests worden alleen beoordeeld aan de hand van de NIP-code.

De AST is een hulpmiddel waarmee psychologen in de praktijk hun diagnostisch werk kunnen verbeteren. In een klachtenprocedure zal het verweer van een psycholoog misschien sterker worden indien het duidelijke verwijzingen naar de AST bevat, maar afwijkingen van de standaard zijn niet zonder meer verboden. Grenzen van aanvaardbaarheid – aldus het College van Toezicht – worden door de beroepscode zelf bepaald.

Breed bereik

De beroepsethiek van het NIP is niet uitgesplitst naar specifieke werkvelden (zoals gezondheidszorg, arbeids- en organisatiepsychologie, school- en beroepskeuze, economische psychologie, kinderen jeugdpsychologie, forensische psychologie, onderwijs – en noem maar op). In hoofdstuk 9 van dit boek zijn de regels wel nader toegespitst op een bepaald soort professionele activiteit, namelijk het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek.

Die toespitsing is te beschouwen als een oefening in het verder uitwerken van regels uit de NIP-code. Het zoeklicht werd echter ook op wetenschappelijk onderzoek gericht, omdat het hier een basisactiviteit betreft. Alle studenten psychologie verrichten tijdens hun opleiding zelf onderzoek. Degenen die na het afstuderen alleen maar in de praktijk werkzaam zijn, zullen ook regelmatig met wetenschappelijk onderzoek worden geconfronteerd – in elk geval als consument.

Omdat de regels uit de beroepscode zo breed toepasbaar zijn, kost uitwerking naar dagelijkse werkzaamheden telkens weer inspanning. Als docent op een universiteit vraag ik me bijvoorbeeld regelmatig af wanneer – en in hoeverre – studenten te beschouwen zijn als cliënt. Het antwoord op die vraag heeft consequenties, want de NIP-code verbindt allerlei geboden en verboden aan een psycholoog-cliënt relatie. Meestal beschouw ik studenten toch maar niet als cliënten; dat geeft me iets meer vrijheden. Bovendien: studenten en docenten gaan haast nooit op basis van vertrouwelijkheid met elkaar om – en dat is een groot verschil met de relatie tussen cliënten en psychologen. In sommige begeleidingssituaties krijgen studenten echter wel allerlei kenmerken van een cliënt. Dat perkt de vrijheden in van een docent.

In de vakliteratuur kan men zo nu en dan vuistregels vinden die het gemakkelijker maken om de strekking van allerlei voorschriften te onthouden. Een buitenlandse auteur formuleerde enkele jaren geleden de vuistregel dat psychologen hun cliënten op *arm-lengte afstand* moeten houden (Francis, 1999). Als vuistregel – en als metafoor – inderdaad heel zinvol, maar hiermee is nog niet alles over de praktijk gezegd. In Nederland is bijvoorbeeld een groep lichaamsgerichte psychologen actief. Hoe zouden zij hun cliënten op armlengte afstand houden? Ieder specialisme stelt toch weer eigen beroepsethische vragen.

Referenties

- Abrahams, F. (2003). Volkert. *NRC Handelsblad*, 30 juni.
- APA (2010). *Ethical principles of psychologists and code of conduct*. <http://www.apa.org/ethics/code>.
- APA (2003). Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists. *American Psychologist*, 58, 377-402.
- Baneke, R.F. (2002). Wettelijke regelingen en arbeidsvoorwaarden voor de psycholoog in de gezondheidszorg. In A.J.J.M. Vingerhoets, P.F.M. Kop & P.H.G.M. Soons (red.), *Psychologie in de gezondheidszorg: een praktijkoriëntatie* (pp. 387-404). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- BPS (2009). *Code of ethics and conduct*. Leicester: The British Psychological Society. <http://www.bps.org.uk>.
- BPS (2014). *Code of human research ethics*. Leicester: The British Psychological Society. <http://www.bps.org.uk>.
- Bravenboer, J. (2003). Citaat in *Jaarverslag 2002* (p. 7). Amsterdam: Nederlands Instituut van Psychologen.
- Commissie Levelt, Commissie Noort & Commissie Drenth (2012). *Falende wetenschap: de frauduleuze onderzoekspraktijken van sociaal-psycholoog Diederik Stapel*. <https://www.commissielevelt.nl/>.
- CPA (2000). *Canadian code of ethics for psychologists* (3rd ed.). http://www.cpa.ca/docs/File/Ethics/cpa_code_2000_eng_jp_jan2014.pdf.
- DGPs (2005). *Ethische Richtlijnen der DGPs und des BDP*. Münster: Deutsche Gesellschaft für Psychologie e.V. und Berufsverband Deutscher Psychologinnen und Psychologen. <http://www.dgps.de/index>.
- ECP (2012). *Relevante criteria bij het beoordelen van onderzoeksprotocollen*. Maastricht: Maastricht University, Ethische Commissie Psychologie. <http://www.maastrichtuniversity.nl/Faculteiten/FPN/Thema/OverDefaculteit/Organisatiestructuur/EthischeCommissiePsychologie/CriteriaEnToestemmingsformulieren.htm>.

- EFPA (2005). *Ethics*. Brussel: European Federation of Psychologists' Associations.
- Ekman, P. (2003). *Gegrepen door emoties: wat gezichten zeggen*. Amsterdam: Nieuwezijds.
- Evers, A., Vliet-Mulder, J.C. van, & Groot, C.J. (2000). *Documentatie van tests en testresearch in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Francis, R.D. (1999). *Ethics for psychologists: A handbook*. Leicester: The British Psychological Society.
- Garb, H.W. (1998). *Studying the clinician: Judgment research and psychological assessment*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Haney, C., Banks, W.C., & Zimbardo, P.G. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, 69-97.
- Hirschbiegel, O. (regie) (2001), *Das Experiment*. Duitse film.
- Hoffman, W.M., Frederick, R.E., & Schwartz, M.S. (2001). *Business ethics: Readings and cases in corporate morality* (4th ed.). Boston: McGraw-Hill.
- Jansen, A. (1963). *Toetsing van grafologische uitspraken*. Amsterdam: Van Rossum.
- Janz, J. & Drunen, P. van (1997). *Met zachte hand: opkomst en verbreiding van het psychologisch perspectief*. Utrecht: Elsevier/De Tijdstroom.
- Kingma, J.H., & Lucieer, J. (2003). Psychiaters: speculeer niet. *NRC Handelsblad*, 11 juli.
- KNAW-Commissie Onderzoeksgegevens (2012). *Zorgvuldig en integer omgaan met wetenschappelijke onderzoeksgegevens*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (pdf beschikbaar op www.knaw.nl).
- Koene, C. (2002). Hoge bomen. *De Psycholoog*, 37, 279-280.
- Kolfschooten, F. van (1996). *Valse vooruitgang: bedrog in de Nederlandse wetenschap* (3^e herziene druk). Amsterdam: Pandora.
- Kooreman, A. (1997). *Het psychologisch rapport: van sluitpost tot visitekaartje*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Krogt, I.A.M.H., Hanewald, G.J.F.P., & Soudijn, K.A. (red.) (1984). *Fobieën: het Amsterdamse fobieënproject*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Libbenga, J. (2003). Waar heb ik dat eerder gelezen: universiteiten pakken internet-plagiaat aan. *NRC Handelsblad*, 31 mei en 1 juni.
- Lloyd, A., & Hansen, J. (2003). Philosophical foundations of professional ethics. In W. O'Donohue & K. Ferguson (eds.), *Handbook of professional ethics for psychologists: Issues, questions, and controversies* (pp. 17-33). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Meehl, P.E. (1954). *Clinical versus statistical prediction: A theoretical analysis and a review of the evidence*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Murray, B. (2002). Film criticized as irresponsible. *Monitor on Psychology*, 33, 20-21.

- NIP (1996). *Jaarverslag 1996*. Amsterdam: Nederlands Instituut van Psychologen.
- NIP (2004). *Algemene standaard testgebruik (AST)*. Amsterdam: Nederlands Instituut van Psychologen.
- NIP (2015). *Beroepscode voor psychologen 2015 van het Nederlands Instituut van Psychologen*. Amsterdam: Nederlands Instituut van Psychologen. www.psynip.nl/beroepscode.
- Orlemans, H., Eelen, P., & Hermans, D. (1995). *Inleiding tot de gedragstherapie* (5^e herziene druk). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Pieters, R., & Warlop, L. (1999). Visual attention during brand choice: The impact of time pressure and task motivation. *International Journal of Research in Marketing*, 16, 1-16.
- Poortinga, Y.H., & Soudijn, K. (2003). Ethical principles of the psychology profession and professional competencies. In W. O'Donohue & K. Ferguson (eds.), *Handbook of professional ethics for psychologists: Issues, questions, and controversies* (pp. 67-80). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Psychologencommissie (2014). *Koninklijk besluit tot vaststelling van de voorschriften inzake de plichtenleer van de psycholoog*. https://www.bfp-fbp.be/sites/default/files/deontologische_code_nl.pdf.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, MA: Belknap.
- Schabracq, M., & Bergsma, A. (2002). De lijsttrekkers ontleed. *Psychologie Magazine*, 21, 4 (april), 14-17.
- Soudijn, K. (1995). *Psychologen en beroepsethiek*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Soudijn, K. (2000). *Ethiek voor psychologen: thema's, voorbeelden, codes*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Soudijn, K. (2012). Fraude bij onderzoek. *PsychoPraktijk*, 4, 2, 12-14.
- Spaninks, P. (2001). De negen persoonlijkheden: enneagram is psychologie van de koude grond. *Management Team*, 23 maart.
- Stapel, D. (2012). *Ontsporing*. Amsterdam: Prometheus.
- Strien, P.J. van (red.) (1976). *Personeelsselectie in discussie*. Meppel: Boom, 1976.
- Strien, P.J. van (2002). Uitspraken over publieke personen. *De Psycholoog*, 37, 511-517.
- Strien, P.J. van, & Dane, J. (2001). *Driekwart eeuw psychotechniek in Nederland: de magie van het testen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Verdam, J. (1995). Onjuist gebruik van de positie als psycholoog. *De Psycholoog*, 30, 72-73.
- Webb, E.J., Campbell, D.T., Schwartz, R.D., & Sechrest, L. (2000). *Unobtrusive measures* (rev. ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Werkgroep Gedragscode (2001). *Gedragscode voor psychologen pro justitia rapporteur*. Eigen uitgave.

Bijlage

Beroepscode voor psychologen 2015 van het Nederlands Instituut van Psychologen

Preamble

In het belang van degenen op wie het beroepsmatig handelen van psychologen betrekking heeft en in het belang van de kwaliteit van de beroepsuitoefening, heeft het Nederlands Instituut van Psychologen besloten ethische principes te formuleren en daarop nadere richtlijnen te baseren. Deze zijn neergelegd in de Beroepscode voor psychologen. De beroepscode heeft tot doel de beroepsethische reflectie te bevorderen en als maatstaf te dienen voor toetsing van het beroepsmatig handelen van psychologen.

Psychologen dienen bij deze reflectie steeds het volgende in het oog te houden:

- In de beroepsuitoefening zijn veel van de relaties in aanleg ongelijk en kunnen daardoor gemakkelijk leiden tot afhankelijkheid van de betrokkenen.
- In de beroepsuitoefening van psychologen kunnen de relaties met anderen ontwikkelingen doormaken, waarbij in verschillende stadia verschillende regels van de beroepscode van toepassing zijn.
- Het kan voorkomen dat psychologen tegelijkertijd of kort na elkaar verschillende rollen vervullen ten opzichte van cliënten of andere betrokkenen. Dat kunnen zowel professionele rollen zijn als niet-professionele rollen. Daarbij bestaat het risico dat deze rollen zich ten opzichte van elkaar niet verdragen of dat er verwarring ontstaat bij de betrokkenen.

Een beroepscode kan geen eenduidige handleiding zijn, die zonder nadere overwegingen uitsluitend geeft over wat in elke situatie de juiste handelwijze is. In het oog moet worden gehouden dat in een gegeven situatie verschillende basisprincipes en daarop gebaseerde richtlijnen gelijktijdig geldig zijn, maar met elkaar op gespannen voet kunnen staan. In zo'n geval is er sprake van een ethisch dilemma waarbij het gaat om een afweging van welke ethische principes daarbij het zwaarste wegen. De beroepscode is dan het hulpmiddel voor de psycholoog om zijn ethische afwegingen te expliciteren en tot een verantwoorde eigen keuze te komen. Bij dergelijke afwegingen kan het aanbeveling verdienen dat de psycholoog ondersteuning door ervaren collega's en zijn beroepsvereniging inroept. Het achterwege laten van een dergelijke consultatie behoeft de psycholoog niet altijd te worden aangerekend, als deze een overtuigende motivering heeft voor zijn uiteindelijke beslissing en als het gewicht van deze beslissing een consultatie niet zonder meer vooronderstelt.

Het behoort bij een verantwoorde beroepsuitoefening om bereid te zijn de beroepsethische aspecten van het eigen professioneel handelen onder collega's ter discussie te stellen. Dat brengt in voorkomende gevallen de verplichting met zich mee het beroepsmatig handelen te verantwoorden aan en te laten toetsen door daartoe bevoegde Colleges en aan een dergelijke toetsing loyaal en coöperatief medewerking te verlenen.

Het zich onttrekken aan die toetsing of het frustreren daarvan is derhalve in strijd met de geest van de beroepscode.

De beroepscode wordt gedragen door de besluitvorming van de in het Nederlands Instituut van Psychologen georganiseerde psychologen en heeft voor alle individuele leden van de vereniging bindende kracht (artikel 4 lid 1 van de Statuten).

Het Nederlands Instituut van Psychologen is overigens van mening dat de code naar zijn aard zou moeten gelden voor de beroepsuitoefening van alle psychologen.

I. *Algemeen deel*

I.1 ALGEMEEN

Artikel 1 **Begrippen**

In de beroepscode worden de volgende begrippen gehanteerd:

I.1 **Het beroepsmatig handelen**

Alle handelingen die de psycholoog verricht wanneer hij optreedt in de hoedanigheid of functie van psycholoog of gebruik maakt van de aanduiding psycholoog; hieronder valt de professionele relatie, het optreden als wetenschappelijk onderzoeker, docent, supervisor, in de media, et cetera.

I.2 **De betrokkene**

Elke persoon die direct of indirect is betrokken bij het beroepsmatig handelen van de psycholoog of die daardoor in zijn belangen wordt geraakt; zoals de cliënt, de partner en naaste verwanten van de cliënt, de opdrachtgever, collega, student, proefpersoon, et cetera.

I.3 **De professionele relatie**

De relatie die de psycholoog aangaat met een of meer personen, gericht op behandeling, begeleiding, advisering of psychologisch onderzoek.

I.4 **De cliënt**

De persoon met wie de psycholoog een professionele relatie aangaat, onderhoudt, of onderhouden heeft; zoals de patiënt, de onderzochte, et cetera.

I.5 **Het cliëntsysteem**

Een aantal personen in hun onderling functioneren, met wie de psycholoog een professionele relatie aangaat, onderhoudt, of onderhouden heeft.

1.6 Derden

Alle anderen dan de cliënt of het cliëntsysteem.

1.7 De opdracht

Omvat zowel de vraagstelling die aan het beroepsmatig handelen ten grondslag ligt, als de afspraken over voortgang, procedurele aspecten en rapportage en de financiële afwikkeling van de opdracht.

1.8 De opdrachtgever

De cliënt of het cliëntsysteem, dan wel de externe opdrachtgever door wie de opdracht wordt gegeven.

1.9 De externe opdrachtgever

De persoon of rechtspersoon die opdracht heeft gegeven tot enige vorm van beroepsmatig handelen, maar die niet zelf de cliënt of het cliëntsysteem is, noch de verwijzer.

1.10 De verwijzer

De persoon op wiens advies de cliënt een professionele relatie met de psycholoog aangaat.

1.11 Wettelijk vertegenwoordiger(s):

- de ouder(s) van de minderjarige cliënt, die het ouderlijk gezag uitoefent of uitoefenen, dan wel diens voogd;
- de door de rechter benoemde curator of mentor van de meerderjarige cliënt.

1.12 Gerichte toestemming

De toestemming tot enig handelen, die een betrokkene geeft aan de psycholoog nadat deze de aard, de bedoeling, de mogelijke consequenties en de reikwijdte van dat handelen expliciet heeft duidelijk gemaakt.

I.13 Gegevens

Alle op een persoon herleidbare data die in welke vorm dan ook bewaard worden, waaronder begrepen audiovisuele middelen en geautomatiseerde databestanden.

I.14 Dossier

De op een cliënt of cliëntsysteem betrekking hebbende verzameling van alle gegevens die de psycholoog in zijn beroepsmatig handelen heeft verkregen en die deze bewaart vanwege hun relevantie voor kwaliteit en continuïteit van de professionele relatie. Persoonlijke werkaantekeningen van de psycholoog behoren niet tot het dossier.

I.15 Gegevensverstrekking

Het aan derden ter beschikking stellen van gegevens zoals die in het dossier aanwezig zijn, anders dan in de vorm van een rapportage.

I.16 Rapportage

Alle tot één of meer cliënten herleidbare bevindingen, beoordelingen of adviezen die mondeling of schriftelijk worden uitgebracht.

I.2 ALGEMENE BEPALING**Artikel 2 Zorgvuldigheid**

Psychologen nemen in de uitoefening van hun beroep de zorgvuldigheid in acht door te handelen naar de beroepscode.

I.3 BIJZONDERE OMSTANDIGHEDEN**Artikel 3 Onverenigbaarheid van codeartikelen**

Als psychologen in een bepaalde situatie van oordeel zijn dat het volgen van een bepaling van de beroepscode ertoe leidt dat een an-

dere bepaling van de beroepscode niet gevolgd kan worden, wegen zij de gevolgen van de keuze voor één van de bepalingen zorgvuldig af en overwegen zij hun beroepsvereniging en/of ervaren vakgenoten te consulteren.

Artikel 4 **Afwijken van de beroepscode**

Als de uitzonderlijke situatie zich voordoet dat psychologen redenen hebben om af te wijken van de door de beroepscode voorgeschreven handelwijze, zonder dat er sprake is van tegenstrijdige codeartikelen zoals bedoeld in het vorige artikel, dan dienen zij de beroepsvereniging te raadplegen of een vakgenoot die niet rechtstreeks bij de professionele relatie is betrokken. Dit doen zij voordat zij beslissen over hun handelwijze.

Als de genomen beslissing afwijkt van de beroepscode, moet deze grondig worden gemotiveerd. Uit de motivering moet blijken dat de handelwijze die strijdig is met bepaalde bepalingen van de beroepscode, wel in overeenstemming is met de overige bepalingen van de beroepscode en het resultaat is van een zorgvuldige belangen-afweging.

Artikel 5 **Afwijken van de beroepscode vanwege specifieke wettelijke regels**

Als specifieke wettelijke regels psychologen verplichten af te wijken van enige bepaling van de beroepscode, dan streven psychologen ernaar zoveel mogelijk de overige bepalingen van de beroepscode te volgen.

Artikel 6 **Wettelijk vereiste nakoming van de opdracht**

Als de professionele relatie tot stand komt als gevolg van een opdracht door een externe opdrachtgever die een door de wet toegekende bevoegdheid heeft nakoming van de opdracht te eisen, dan blijven de rechten van de cliënt gehandhaafd voor zover dit niet strijdig is met de regels die op deze opdrachtrelatie van toepassing zijn.

Artikel 7 Minderjarige cliënt

Als de cliënt minderjarig is en de leeftijd van 12 jaar nog niet heeft bereikt, worden de in de beroepscode aan hem toegekende rechten uitgeoefend door zijn wettelijk vertegenwoordiger(s), tenzij de psycholoog gegronde redenen heeft om aan te nemen dat de belangen van de cliënt ernstig zouden worden geschaad door de betrokkenheid van de wettelijk vertegenwoordiger(s) bij de professionele relatie.

Heeft een cliënt de leeftijd van 12 jaar maar nog niet die van 16 jaar bereikt, dan komt de psycholoog de uit de beroepscode voortvloeiende verplichtingen na jegens de cliënt, alsmede jegens diens/de wettelijk vertegenwoordigers.

Heeft de cliënt de leeftijd van 16 jaar bereikt, dan komt de psycholoog de uit de beroepscode voortvloeiende verplichtingen na jegens de cliënt, tenzij deze niet in staat kan worden geacht tot een redelijke waardering van zijn belangen terzake.

Artikel 8 Informatie aan de ouder zonder gezag

Als slechts één der ouders het ouderlijk gezag heeft over de minderjarige cliënt, dan verschaft de psycholoog de ouder zonder gezag desgevraagd informatie op hoofdlijnen, tenzij de psycholoog de informatie ook niet zou verschaffen aan de ouder met gezag of dit in strijd zou zijn met de belangen van de minderjarige cliënt.

Artikel 9 Meerderjarige wilsonbekwame cliënt

Als de cliënt meerderjarig is, maar niet in staat tot een redelijke waardering van zijn belangen terzake, worden de in de code aan hem toegekende rechten uitgeoefend door zijn wettelijk vertegenwoordiger. Als er geen wettelijk vertegenwoordiger is benoemd, worden de rechten uitgeoefend door een vertegenwoordiger die door de cliënt is aangewezen. Heeft de cliënt dit niet kunnen doen, dan laat de psycholoog de rechten van de cliënt uitoefenen door respectievelijk de echtgenoot of levensgezel, ouder, kind,

broer of zuster van de cliënt, tenzij de cliënt dat niet wenst of de psycholoog dat niet in het belang van de cliënt acht. Ook als er sprake is van een vertegenwoordiging zoals boven vermeld, dan nog betrekken psychologen de meerderjarige wilsonbekwame cliënt waar mogelijk bij de uitoefening van zijn rechten. Beslissingen van de genoemde vertegenwoordigers worden door psychologen niet gevolgd als zij in de gegeven omstandigheden van oordeel zijn dat dit zou strijden met de belangen van de cliënt.

2. *De basisprincipes*

Artikel 10 **Verantwoordelijkheid**

Psychologen onderkennen hun professionele en wetenschappelijke verantwoordelijkheid ten opzichte van de betrokkenen, hun omgeving en de maatschappij. Psychologen zijn verantwoordelijk voor hun beroepsmatig handelen. Voor zover dat in hun vermogen ligt zorgen zij ervoor dat hun diensten en de resultaten van hun handelen niet worden misbruikt.

Artikel 11 **Integriteit**

Psychologen streven naar integriteit in de wetenschapsbeoefening, het onderwijs en de toepassing van de psychologie. In hun handelen betonen psychologen eerlijkheid, gelijkwaardige behandeling en openheid tegenover betrokkenen. Zij scheppen tegenover alle betrokkenen duidelijkheid over de rollen die zij vervullen en handelen in overeenstemming daarmee.

Artikel 12 **Respect**

Psychologen tonen respect voor de fundamentele rechten en waardigheid van de betrokkenen. Zij respecteren het recht van betrokkenen op privacy en vertrouwelijkheid.

Zij respecteren en bevorderen diens zelfbeschikking en autonomie, voor zover dat te verenigen is met de andere professionele verplichtingen van de psychologen en met de wet.

Artikel 13 **Deskundigheid**

Psychologen streven naar het verwerven en handhaven van een hoog niveau van deskundigheid in hun beroepsuitoefening. Zij nemen de grenzen van hun deskundigheid in acht en de beperkingen van hun ervaring. Zij bieden alleen diensten aan waarvoor zij door opleiding, training en ervaring zijn gekwalificeerd. Datzelfde geldt ook voor de methoden en technieken die zij gebruiken.

3. *Richtlijnen ter uitwerking van de basisprincipes*

3.1 VERANTWOORDELIJKHEID

3.1a *De kwaliteit van het beroepsmatig handelen*

Artikel 14 **Zorg voor kwaliteit**

Psychologen zorgen voor een goede kwaliteit van hun beroepsmatig handelen.

Artikel 15 **Zorgvuldig handelen**

In hun handelen en nalaten zijn psychologen zorgvuldig jegens cliënten en andere betrokkenen.

Artikel 16 **Professionele standaard**

Psychologen handelen in hun beroepsuitoefening volgens de professionele standaard. Zij dragen naar vermogen bij aan het ontwikkelen van normen en standaarden in hun vakgebied.

Artikel 17 **Zorgvuldigheid en voorzichtigheid bij nieuwe methoden**

Bij het toepassen van nieuwe methoden of het betreden van nieuwe toepassingsgebieden gaan psychologen zorgvuldig en voorzichtig te werk.

Artikel 18 **Vertrouwen in de psychologie en psychologiebeoefening**

Psychologen onthouden zich van gedragingen waarvan zij weten of redelijkerwijs kunnen voorzien dat deze het vertrouwen in de wetenschap van de psychologie, de psychologiebeoefening of in collega's kunnen schaden.

3.1b *Continuïteit van het beroepsmatig handelen***Artikel 19 Continuïteit van de professionele relatie**

Psychologen zijn verantwoordelijk voor de continuïteit van de professionele relatie. Als dat nodig is schakelen zij daarbij andere deskundigen in. Zij treffen maatregelen om zich er van te verzekeren dat een of meer vakgenoten hun professionele werkzaamheden overnemen dan wel afronden, als zij om welke reden dan ook genooddaakt zijn de professionele relatie ontijdig te onderbreken of voortijdig af te breken. Psychologen zijn verantwoordelijk voor een adequate overdracht.

Artikel 20 Volledigheid, noodzakelijkheid en actualiteit van het dossier

Psychologen bewaren alle gegevens die noodzakelijk zijn in het kader van de professionele relatie in het dossier. Zij zorgen er voor dat het dossier altijd zodanig bijgewerkt is dat bij een onvoorziene afwezigheid van hun kant, een deskundige vakgenoot de professionele relatie kan voortzetten.

Artikel 21 Verantwoordelijkheid na beëindiging van de professionele relatie

Psychologen geven zich er rekenschap van dat na de formele beëindiging van de professionele relatie de professionele verantwoordelijkheid ten opzichte van de betrokkenen niet zonder meer ophoudt te bestaan. Na de beëindiging daarvan kan er nog steeds sprake zijn van belangentegenstellingen of een ongelijke machtsverhouding tussen de psycholoog en betrokkenen. Evenzeer blijft hun professionele verantwoordelijkheid ten opzichte van betrokkenen bestaan waar deze rechtstreeks voortvloeit uit de voorafgaande professionele relatie.

3.1C *Voorkómen en beperken van schade*

Artikel 22 **Verplichtingen jegens de externe opdrachtgever**

Onverlet het bepaalde in de artikelen 70 en 94 verstrekt de psycholoog aan de externe opdrachtgever de gegevens die noodzakelijk zijn om declaraties te specificeren.

Artikel 23 **Negatieve ervaringen**

Psychologen stellen betrokkenen niet aan negatieve ervaringen bloot tenzij dat noodzakelijk is voor het bereiken van het doel van hun beroepsmatig handelen en het de enige manier is waarop dat doel kan worden bereikt. In dat geval trachten zij zoveel mogelijk de gevolgen van de negatieve ervaringen voor de betrokkenen te beperken of te neutraliseren.

Artikel 24 **Uitspraken over personen**

Wanneer psychologen professionele uitspraken doen in de media over personen, al dan niet met hun toestemming, betrachten zij daarbij terughoudendheid. Zij geven zich rekenschap van hun verantwoordelijkheid om schade te voorkomen.

Artikel 25 **Ingrijpende indirecte effecten van het beroepsmatig handelen**

Psychologen geven zich rekenschap van het feit dat hun beroepsmatig handelen niet alleen directe gevolgen kan hebben maar ook ingrijpende indirecte effecten. Als dat het geval is dan spannen zij zich in om, voor zover dat in hun vermogen ligt, schade te voorkomen.

Artikel 26 **Voorkómen en beperken van dierenleed**

Als psychologen in hun wetenschappelijk onderzoek werken met proefdieren, dan geldt de voorgaande bepaling met betrekking tot de zorg en de behandeling van deze dieren.

3.1d *Voorkómen van misbruik*

Artikel 27 **Voorkómen van misbruik van resultaten**

Psychologen zorgen ervoor, voor zover dat in hun macht ligt, dat geen misbruik wordt gemaakt van de resultaten van hun beroepsmatig handelen.

Artikel 28 **Voorkómen van onbedoeld gebruik en misbruik van rapportage**

Psychologen treffen maatregelen om te voorkómen dat een rapportage wordt gebruikt voor een ander doel dan waarvoor deze is opgesteld. Daartoe dient in de rapportage te worden vermeld dat deze van vertrouwelijke aard is. Bovendien wordt vermeld dat de conclusies alleen betrekking hebben op de aan de rapportage ten grondslag liggende doel- of vraagstelling en niet zonder meer kunnen dienen voor de beantwoording van andere vragen. Ook wordt in de rapportage vermeld na verloop van welke termijn de conclusies redelijkerwijs hun geldigheid verloren kunnen hebben.

Artikel 29 **Inspanningen van de psycholoog om misbruik van rapportage tegen te gaan**

Wanneer het de psycholoog bekend is dat een opdrachtgever niet handelt in overeenstemming met het voorgaande artikel wijst hij deze op diens onjuiste handelwijze.

3.1e *De psycholoog en zijn werkomgeving*

Artikel 30 **Vrijheid om te kunnen handelen conform de beroepscode**

Psychologen zijn volledig verantwoordelijk voor hun beroepsmatig handelen, ongeacht hun verplichtingen jegens eventuele leidinggevers.

Voor zover van betekenis, zorgen psychologen er voor dat een ieder in hun werkomgeving op de hoogte is van de eisen die de be-

roepscode aan hen stelt en zij verzekeren zich van de nodige vrijheid om te kunnen handelen naar die eisen.

Artikel 31 Medeverantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het team

Onverminderd de verantwoordelijkheid voor het eigen professioneel handelen dragen psychologen medeverantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het handelen van het team waarvan zij deel uitmaken.

Artikel 32 Verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van medewerkers

Psychologen zijn verantwoordelijk voor de kwaliteit van het werk van degenen die onder hun directe leiding meewerken aan de uitvoering van opdrachten, waarvoor zij zelf de professionele verantwoordelijkheid dragen.

Als deze medewerkers niet vanuit hun beroep of functie aan eigen beroepsethische regels zijn onderworpen, wijzen zij hen op de afgeleide verplichtingen uit deze beroepscode, in het bijzonder op de geheimhoudingsverplichting. Zij vergewissen zich van de kwaliteit van degenen die zij bij hun beroepsmatig handelen anderszins inschakelen.

Artikel 33 Hulp en steun aan collega's, studenten en supervisors

Op grond van hun deskundigheid en ervaring verlenen psychologen hulp en steun aan collega's, studenten en supervisanten om er toe bij te dragen dat zij het beroep professioneel en ethisch verantwoord kunnen uitoefenen. Zij onthouden zich van gedragingen die hen daarin kunnen schaden.

Artikel 34 Collegiaal appèl

Psychologen volgen het beroepsmatig handelen van collega-psychologen kritisch en stellen dat handelen ter discussie als daartoe aanleiding is. Zij spreken dezen erop aan als zij menen dat zij in

strijd met de beroepscode handelen of hebben gehandeld. Zij zorgen er voor dat de belangen van cliënten door dit aanspreken niet worden geschaad. Psychologen dienen geen klacht in tegen een collega voordat hun is gebleken dat deze collega weigert zijn handelen te verantwoorden in een collegiaal dispuut of volhardt in het veronderstelde ethisch onjuiste handelen.

3.1f *Verantwoording*

Artikel 35 **Afleggen van verantwoording**

Psychologen houden van hun professionele activiteiten op zodanige wijze aantekening in het dossier, dat zij in staat zijn van hun handelwijze verantwoording af te leggen.

Artikel 36 **Bewaartermijn van het dossier**

Na beëindiging van de professionele relatie bewaart de psycholoog het dossier een jaar of zoveel langer als noodzakelijk is voor het doel waarvoor het dossier is aangelegd.

Indien van toepassing houdt de psycholoog zich aan een wettelijk voorgeschreven bewaartermijn. Het dossier wordt niet langer bewaard dan de van tevoren vastgestelde of voorgeschreven termijn. Bij het verstrijken van de bewaartermijn vernietigt de psycholoog het dossier, tenzij er een klacht tegen hem is ingediend en de klachtbehandeling nog niet is afgerond.

Artikel 37 **Verweer met behulp van het dossier**

Als er een klacht tegen de psycholoog wordt ingediend kan de psycholoog zich verweren met behulp van het dossier, voor zover het gegevens betreft die voor de beoordeling van de klacht van betekenis zijn.

Artikel 38 **Medewerking aan behandeling van een klacht**

Psychologen verlenen hun medewerking aan de behandeling van een klacht, als die tegen hen wordt ingesteld. Zij zullen naar beste weten de vragen van de tuchtcolleges of klachtencommissies beantwoorden en aan hun verzoeken voldoen.

3.2 INTEGRITEIT

3.2a *Betrouwbaarheid*Artikel 39 **Voorwaarden voor aanvang en voortzetting van de professionele relatie**

Psychologen dienen een professionele relatie alleen aan te vangen of voort te zetten, als dit professioneel en ethisch verantwoord is.

Artikel 40 **Reden tot beëindiging van de professionele relatie**

Psychologen zetten de professionele relatie niet voort als daar professioneel geen grond meer voor bestaat of als dat niet langer op een professioneel verantwoorde manier mogelijk is. Zij zorgen ervoor dat de professionele relatie in overleg met de cliënt wordt afgerond en dat daarover geen misverstanden blijven bestaan.

Artikel 41 **Onafhankelijkheid en objectiviteit in het beroepsmatig handelen**

Psychologen zorgen ervoor dat zij in hun beroepsmatig handelen onafhankelijk en objectief kunnen optreden. Zij laten hun beroepsmatig handelen niet zodanig beïnvloeden, dat zij hun werkwijze en de resultaten daarvan professioneel niet kunnen verantwoorden.

3.2b *Eerlijkheid*Artikel 42 **Voorkómen van misleiding**

Psychologen voorkomen misleiding in hun beroepsmatig handelen. Als tijdelijke misleiding onvermijdelijk is, zorgen psychologen ervoor dat de daaruit ontstane misverstanden zo spoedig mogelijk worden weggenomen.

**Artikel 43 Geen misbruik van kennis, vaardigheden of
overwicht**

Psychologen maken geen misbruik van hun psychologische kennis en vaardigheden of van het overwicht dat voortvloeit uit hun deskundigheid of positie.

**Artikel 44 Vermelden van opleiding, kwalificaties, ervaring,
deskundigheid en titels**

Psychologen zijn nauwgezet bij het vermelden van hun opleiding en kwalificaties, ervaring, deskundigheid en titels.

Artikel 45 Geen irreële verwachtingen wekken

Psychologen zorgen ervoor dat met betrekking tot de aard, de effecten en de gevolgen van hun dienstverlening geen verwachtingen worden gewekt die niet op de realiteit gestoeld zijn.

Artikel 46 Bronvermelding

Bij het presenteren of publiceren van bevindingen vermelden psychologen op passende wijze de bronnen waaruit zij hebben geput, voor zover deze bevindingen niet voortkomen uit eigen professionele werkzaamheden. Dit geldt zowel voor schriftelijke als voor mondelinge presentaties of publicaties.

**Artikel 47 Zorgvuldigheid in het verkrijgen en weergeven
van gegevens**

Psychologen zijn zorgvuldig in het verkrijgen en statistisch bewerkstellen van gegevens en in het weergeven en het verklaren van de resultaten.

3.2C

*Rolintegriteit***Artikel 48 Niet oneigenlijk bevorderen van persoonlijke belangen**

Psychologen laten na in hun beroepsmatig handelen hun zakelijke, persoonlijke, religieuze, politieke of ideologische belangen oneigenlijk te bevorderen.

Artikel 49 Onderkennen van onverenigbare belangen

Psychologen onderkennen de moeilijkheden die kunnen ontstaan doordat cliënt, opdrachtgever en personen die deel uitmaken van een cliëntsysteem onverenigbare belangen kunnen hebben. In een zo vroeg mogelijk stadium expliciteren zij hun positiekeuze daarbij aan alle betrokkenen.

Artikel 50 Niet aanvaarden van onverenigbare opdrachten

Psychologen aanvaarden geen nieuwe opdracht die niet goed te verenigen is met een reeds eerder aanvaarde opdracht, ook als er geen sprake is van dezelfde cliënt. Bij motivering van zo'n weigering nemen psychologen de vertrouwelijkheid in acht.

Artikel 51 Vermijden van het vermengen van professionele rollen

Psychologen onderkennen de moeilijkheden die kunnen ontstaan uit het gelijktijdig of opeenvolgend vervullen van verschillende professionele rollen ten opzichte van een of meer betrokkenen. Bij voorkeur begeven zij zich niet in een dergelijke positie. Als psychologen onder omstandigheden het vervullen van meer dan een rol na of naast elkaar ten opzichte van betrokkene(n) niettemin verantwoord vinden, dan scheppen zij daarover duidelijkheid tegenover deze(n).

Artikel 52 Vermijden van het vermengen van professionele en niet-professionele rollen

Psychologen vermengen geen professionele en niet-professionele rollen die elkaar zodanig kunnen beïnvloeden, dat zij niet meer in staat kunnen worden geacht een professionele afstand tot de betrokkene(n) te bewaren of waardoor de belangen van de betrokkene(n) worden geschaad.

Artikel 53 Geen seksuele gedragingen ten opzichte van de cliënt

Psychologen onthouden zich van seksuele toenadering ten opzichte van de cliënt en gaan niet in op dergelijke toenaderingen van diens kant. Zij onthouden zich van gedragingen die seksueel getint zijn of in het algemeen zodanig kunnen worden opgevat.

Artikel 54 Geen seksuele relatie met de cliënt

Psychologen gaan met de cliënt geen seksuele relatie aan tijdens de professionele relatie, of direct aansluitend daaraan. Ook nadien zijn zij daarin terughoudend. Hetzelfde geldt voor de relaties met andere betrokkenen, waarbij sprake is van een aanzienlijk machtsverschil of grote afhankelijkheid, zoals studenten of supervisanten.

Artikel 55 Persoonlijke relatie na het beëindigen van de professionele relatie

Bij het aangaan van een persoonlijke relatie na het beëindigen van de professionele relatie, vergewissen psychologen zich ervan dat de voorgaande professionele relatie geen onevenredige betekenis meer heeft.

Als het hierbij gaat om een seksuele relatie zijn psychologen er verantwoordelijk voor dat zij desgevraagd kunnen aantonen dat zij bij het aangaan van deze relatie alle zorgvuldigheid in acht genomen hebben, die van hen als professioneel psycholoog verwacht mag worden.

3.3 RESPECT

3.3a *Algemeen***Artikel 56 Respect voor kennis, inzicht en ervaring**

Psychologen geven zich rekenschap van en respecteren de kennis, het inzicht en de ervaring van de betrokkene.

Artikel 57 Respect voor de psychische en lichamelijke integriteit

Psychologen respecteren de psychische en lichamelijke integriteit van de betrokkene en tasten hem niet in zijn waardigheid aan. Zij dringen niet verder door in het privéleven van de betrokkene dan voor het doel van hun beroepsmatig handelen noodzakelijk is.

Artikel 58 Respect voor eigenheid en diversiteit

Psychologen houden rekening met de individuele eigenschappen en omstandigheden van elke cliënt. Zij onderkennen dat hun eigen waarden en normen en identiteit hun professioneel handelen kunnen beïnvloeden. Psychologen spannen zich ervoor in cultuur en diversiteit te verdisconteren in de professionele activiteiten. Zij maken geen ongerechtvaardigd onderscheid wegens ras, etniciteit, geslacht, leeftijd, levensovertuiging, godsdienst, politieke gezindheid, seksuele geaardheid of op welke grond dan ook.

3.3b *Autonomie en zelfbeschikking***Artikel 59 Respect voor autonomie en zelfbeschikking**

In hun beroepsmatig handelen respecteren psychologen de autonomie en zelfbeschikking van de betrokkene, en bevordert deze. In het bijzonder komt die zelfbeschikking van de betrokkene tot uiting in het recht om de professionele relatie met de psycholoog al dan niet aan te gaan, voort te zetten, dan wel te beëindigen.

Artikel 60 Respectvol handelen bij beperkte zelfbeschikking

De zelfbeschikking van de cliënt kan worden beperkt door zijn leeftijd, aanleg en ontwikkeling, geestelijke gezondheid, door wettelijke bepalingen of door de beslissingsbevoegdheid van een externe opdrachtgever, die deze ontleent aan een hem opgedragen wettelijke taak of rechterlijke beslissing. In dat geval laten psychologen binnen deze beperkingen de zelfbeschikking van de cliënt toch zoveel mogelijk tot zijn recht komen.

Artikel 61 Toestemming bij aangaan of voortzetten van de professionele relatie

De psycholoog kan uitsluitend een professionele relatie met de cliënt aangaan of voortzetten met diens toestemming. Die toestemming is echter niet nodig als de professionele relatie tot stand komt als gevolg van een opdracht door een externe opdrachtgever, die daartoe een door de wet toegekende bevoegdheid heeft.

Artikel 62 Aangaan en voortzetten van de professionele relatie

Voorafgaande aan en tijdens de duur van de professionele relatie verstrekken psychologen zodanige informatie aan de cliënt, dat deze vrijelijk in staat is welingelicht in te stemmen met het aangaan en voortzetten van de professionele relatie.

Artikel 63 Informatie bij het aangaan en voortzetten van de professionele relatie

De informatie bij het aangaan en voortzetten van de professionele relatie wordt bij voorkeur schriftelijk gegeven, waar nodig mondeling toegelicht en in het dossier vastgelegd. De informatie bevat voor zover van toepassing:

- het doel van de professionele relatie, de werkwijze, de evaluatie, de context waarin die plaatsvindt en de plaats van de cliënt en de psycholoog hierin;
- de methoden van onderzoek of behandeling die in aanmerking komen en wat daarvan wel en niet te verwachten is en eventuele neveneffecten of alternatieven;

- de financiële en andere voorwaarden waaronder psychologen hun opdracht aanvaarden, voor zover deze informatie voor betrokkenen van belang is voor het verlenen van hun toestemming en medewerking aan de uitvoering van de opdracht;
- de personen met wie de psycholoog in de professionele relatie samenwerkt, al dan niet in multidisciplinair verband;
- de soort gegevens die over de cliënt worden verzameld, de wijze waarop en hoe lang deze worden bewaard;
- de geheimhoudingsplicht, de wijze van eventuele gegevensverstrekking en aan wie wordt gerapporteerd;
- de regels in de beroepscode met betrekking tot inzage en afschrift, correctie en blokkering van de rapportage;
- de gebondenheid van de psycholoog aan de beroepscode en klacht- en tuchtrecht.

Artikel 64 Dezelfde informatie voor externe opdrachtgever en cliënt

Vóór de aanvang van de professionele relatie dient de psycholoog zich ervan te vergewissen dat zowel de externe opdrachtgever als de cliënt of het cliëntsysteem over dezelfde informatie beschikken over het doel en de opzet van de professionele relatie en over de voorgenomen werkwijze. De opdracht kan slechts doorgang vinden als over doel en opzet tussen hen overeenstemming bestaat. Bij wijziging van de situatie of van de opdracht dient de psycholoog tot hernieuwde afspraken te komen.

Artikel 65 Overleg over invulling van de professionele relatie

De psycholoog biedt de cliënt de gelegenheid voor overleg over diens wensen en meningen betreffende de invulling van de professionele relatie, tenzij dat een goede voortgang van de professionele relatie in de weg staat.

Artikel 66 **Informatie en instemming bij professionele activiteiten in ruimere zin**

Als er sprake is van professionele werkzaamheden van de psycholoog, die niet aangemerkt kunnen worden als een professionele relatie in de zin van deze code, dan gelden de bepalingen in deze paragraaf, voor zover zij van toepassing zijn op de betrokkene(n) bij die professionele werkzaamheden.

Artikel 67 **Inzage in en afschrift van het dossier**

De psycholoog geeft de cliënt desgevraagd inzage in en afschrift van het dossier. Hij biedt daarbij aan tekst en uitleg te verschaffen. Alvorens de cliënt inzage te geven verwijderd de psycholoog de gegevens die betrekking hebben op anderen, voor zover die niet door de cliënt zelf zijn verstrekt. Als er sprake is van een professionele relatie met een cliëntsysteem, worden daarbij van de afzonderlijke personen alle gegevens, die niet tegelijkertijd betrekking hebben op andere personen in dat systeem op zodanige wijze bewaard, dat aan ieder afzonderlijk gelegenheid tot inzage gegeven kan worden zonder de vertrouwelijkheid van de gegevens van anderen te schenden.

Artikel 68 **Toegankelijkheid van het dossier**

Psychologen richten het dossier naar vorm en inhoud zo in dat het voor de cliënt redelijkerwijs toegankelijk is.

Artikel 69 **Verbetering van, aanvulling op of verwijdering van gegevens in het dossier**

Psychologen corrigeren die gegevens in het dossier, waarvan de cliënt aannemelijk maakt dat ze onjuist zijn, onvolledig zijn, of niet terzake doen, gezien de doelstelling van het dossier en voor zover deze op hem betrekking hebben. Dit geldt niet voor de bevindingen en conclusies; deze behoren tot de professionele verantwoordelijkheid van psychologen.

Op verzoek van de cliënt worden door hem opgestelde notities met zijn opvattingen m.b.t. de gegevens in het dossier en de professionele relatie in het dossier opgenomen.

Artikel 70 Recht op vernietiging van het dossier

Op schriftelijk verzoek van de cliënt wordt het dossier door de psycholoog binnen een redelijke termijn vernietigd. De psycholoog bewaart het schriftelijke verzoek gedurende de bewaartermijn.

Het verzoek van de cliënt om vernietiging wordt niet ingewilligd als het dossier betrekking heeft op een professionele relatie in opdracht van een externe opdrachtgever die een door de wet toegekende bevoegdheid heeft om nakoming van de opdracht te eisen, en deze opdrachtgever niet met vernietiging instemt. De psycholoog voldoet ook niet aan dit verzoek wanneer de cliënt een klacht tegen de psycholoog heeft ingediend of dit overweegt.

3.3C *Vertrouwelijkheid***Artikel 71 Geheimhouding**

In het directe contact met de betrokkene(n) gaan psychologen een vertrouwensrelatie aan. Daarom zijn psychologen verplicht tot geheimhouding van hetgeen hen uit hoofde van de uitoefening van hun beroep ter kennis komt, voor zover de gegevens van vertrouwelijke aard zijn. Onder deze verplichting valt ook het professionele oordeel van psychologen over de betrokkene. De geheimhoudingsverplichting blijft na beëindiging van de professionele relatie bestaan.

Artikel 72 Zorgvuldigheid in de communicatie

Psychologen nemen in redelijkheid alle voorzorgen dat er in de schriftelijke, telefonische of elektronische communicatie met de cliënt of met andere betrokkenen geen vertrouwelijke gegevens over de cliënt, zonder diens instemming, ter kennis komen van derden. In een vroeg stadium overleggen psychologen daartoe met de cliënt of met betrokken derden hoe de communicatie het best kan verlopen en hoe deze moet worden vormgegeven om de vertrouwelijkheid met betrekking tot de cliënt te bewaren.

Artikel 73 **Geheimhouding bij rapportage en gegevensverstrekking**

Als er met toestemming van de cliënt bepaalde gegevens worden verstrekt of wordt gerapporteerd aan derden, dan geldt er geen geheimhoudingsplicht jegens de ontvanger van die gegevens of van het oordeel dat in de verklaring of rapportage is vervat. Voor het overige dat hun ter kennis mocht komen hebben psychologen een geheimhoudingsplicht.

Artikel 74 **Doorbreken van de geheimhouding**

Psychologen zijn niet gehouden geheimhouding in acht te nemen als zij gegronde redenen hebben om te menen dat het doorbreken van de geheimhouding het enige en laatste middel is om direct gevaar voor personen te voorkomen, dan wel wanneer zij door wettelijke bepalingen of een rechterlijke beslissing daartoe worden verplicht.

Artikel 75 **Informatie over het doorbreken van de geheimhouding**

Als te voorzien is dat een dergelijke situatie zich kan voordoen, stelt de psycholoog de betrokkene ervan op de hoogte dat hij in dat geval genooddaakt kan zijn de geheimhouding te doorbreken, tenzij door een dergelijke mededeling acuut gevaar voor hemzelf of derden kan ontstaan.

Artikel 76 **Reikwijdte van het doorbreken van de geheimhouding**

Als de psycholoog besluit tot het doorbreken van de geheimhouding dan mag die doorbreking zich niet verder uitstrekken dan in de gegeven omstandigheden is vereist en dient hij de betrokkene van zijn besluit op de hoogte te stellen, tenzij door een dergelijke mededeling acuut gevaar voor hemzelf of derden kan ontstaan.

Artikel 77 Beroep op verschoning

Psychologen zijn verplicht zich tegenover de rechter te beroepen op verschoning, als het afleggen van een getuigenis of het beantwoorden van vragen hen in strijd brengt met hun geheimhoudingsplicht.

Artikel 78 Vertrouwelijkheid jegens andere personen dan cliënt

Als het noodzakelijk is om gegevens in het dossier op te nemen, die betrekking hebben op andere personen dan de cliënt en die gegevens niet door de cliënt zelf zijn verstrekt, dan worden deze in zodanige vorm opgenomen, dat ze tijdelijk te verwijderen zijn, zodat bij inzage door de cliënt de vertrouwelijkheid van die gegevens gewaarborgd kan worden.

Artikel 79 Vertrouwelijkheid jegens personen in een cliënt-systeem

Voor zover gegevens noodzakelijkerwijs op meerdere personen tegelijk betrekking hebben, legt de psycholoog deze vast in een dossier over het betreffende cliëntsysteem. Voorafgaand aan het opnemen van gegevens in zo'n dossier deelt de psycholoog dat aan elk van de betrokkenen mee, en wijst hen erop dat daaruit een beperking kan voortvloeien van het recht op inzage en afschrift, voor zover dat noodzakelijk is om de vertrouwelijkheid van elkaars gegevens te waarborgen.

Artikel 80 Beveiliging van het dossier

Psychologen zorgen er voor dat het dossier op zodanige wijze wordt bewaard dat zonder hun toestemming niemand toegang daartoe heeft, zodat de vertrouwelijkheid van de gegevens bewaard blijft.

3.3d *Gegevensverstrekking***Artikel 81 Gegevensverstrekking aan derden**

De psycholoog verstrekt uitsluitend die gegevens uit het dossier aan derden die relevant en noodzakelijk zijn voor de specifieke vraagstelling en waarvoor de cliënt vooraf gerichte toestemming heeft verleend. Onder gegevens wordt ook het professionele oordeel van psychologen verstaan. Om de toestemming van de cliënt te verkrijgen stelt de psycholoog de cliënt in de gelegenheid om de gegevens vooraf in te zien.

Artikel 82 Verstrekking van gegevens zonder toestemming

Voor het verstrekken van gegevens aan andere beroepsbeoefenaren is geen toestemming van de cliënt noodzakelijk als die andere beroepsbeoefenaren rechtstreeks betrokken zijn bij de professionele relatie van de psycholoog. De cliënt wordt hiervan van tevoren op de hoogte gesteld. De psycholoog beperkt de gegevensverstrekking tot die gegevens en beoordelingen die noodzakelijk zijn voor de werkzaamheden van die andere beroepsbeoefenaren.

Artikel 83 Wettelijk verplichte verstrekking van gegevens

Voor het verstrekken van gegevens aan derden is geen toestemming van de cliënt nodig wanneer de psycholoog op grond van een wettelijke bepaling verplicht is deze te verstrekken. De cliënt wordt hiervan van tevoren op de hoogte gesteld.

Artikel 84 Gegevensverstrekking aan medewerkers

Er is geen toestemming van de cliënt noodzakelijk voor het verstrekken van gegevens aan personen die onder directe leiding van de psycholoog meewerken aan de uitvoering van de professionele relatie. De psycholoog beperkt de gegevensverstrekking tot de voor de werkzaamheden van die medewerkers noodzakelijke gegevens.

Artikel 85 **Informatieverstrekking voor wetenschappelijk onderzoek**

Ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek kan de psycholoog desgevraagd aan derden gegevens verstrekken. Deze gegevens dienen zo te worden aangeleverd, dat de herleidbaarheid tot de persoon van de cliënt daarbij wordt uitgesloten, tenzij dat gezien het doel van het onderzoek niet mogelijk is. In dat geval kunnen die gegevens alleen met toestemming van de cliënt worden verstrekt.

Artikel 86 **Gegevens voor publicaties, onderwijs, kwaliteitszorg, supervisie en intervisie**

Voor wetenschappelijke publicaties, onderwijs, kwaliteitszorg, supervisie en intervisie mag de psycholoog uitsluitend gegevens van en oordelen over een cliënt gebruiken waaruit diens identiteit niet te herleiden is. De combinatie van gegevens en beschreven omstandigheden mag er niet toe kunnen leiden dat derden daaruit de cliënt herkennen, tenzij de cliënt toestemming heeft gegeven voor een dergelijke gegevensverstrekking.

Artikel 87 **Verstrekking van gegevens over een ander dan de cliënt**

Wanneer er in het dossier gegevens aanwezig zijn over een ander dan de cliënt, en deze gegevens niet door de cliënt zelf zijn verstrekt, dan verstrekt de psycholoog deze niet aan derden, dan met gerichte toestemming van die ander en alleen voor zover zij relevant en noodzakelijk zijn voor de specifieke vraagstelling. De toestemming wordt schriftelijk vastgelegd.

3.3e *Rapportage*

Artikel 88 **Rapportage in opdracht van de cliënt**

Rapportage in opdracht van de cliënt wordt uitsluitend aan de cliënt uitgebracht en bij voorkeur schriftelijk.

Artikel 89 **Toestemmingsvereiste voor rapportage aan derden**

Voor rapportage aan derden is vooraf de gerichte toestemming van de cliënt noodzakelijk. Om de toestemming van de cliënt te verkrijgen stelt de psycholoog de cliënt in de gelegenheid de rapportage vooraf in te zien.

Artikel 90 **Rapportage aan derden**

De rapportage aan een derde wordt als regel schriftelijk uitgebracht. Als gemotiveerd kan worden dat schriftelijke rapportage niet in overeenstemming kan worden gebracht met het doel van de opdracht, wordt vooraf afgesproken dat de rapportage mondeling wordt uitgebracht.

Artikel 91 **Gelegenheid tot inzage voorafgaand aan de rapportage**

Als de psycholoog rapporteert aan een derde, biedt deze de cliënt de gelegenheid tot inzage voordat de rapportage wordt uitgebracht. Het recht op inzage geldt niet voor delen in het rapport die betrekking hebben op anderen. Wanneer de rapportage feitelijk wordt uitgebracht verschaft de psycholoog de cliënt desgevraagd een afschrift, voor zover de rapportage op de cliënt betrekking heeft.

Artikel 92 **Mondelinge rapportage aan een derde**

Wanneer de psycholoog een rapportage mondeling wil uitbrengen met in achtneming van artikel 90 dan bespreekt de psycholoog de inhoud daarvan van tevoren met de cliënt.

Artikel 93 **Correctie, aanvulling of verwijdering van gegevens in de rapportage**

De gegevens in de rapportage, waarvan de cliënt aannemelijk maakt dat ze feitelijk onjuist zijn, onvolledig zijn of niet terzake doen gezien de doelstelling van de rapportage, worden door de psycholoog gecorrigeerd, aangevuld of verwijderd. Dit geldt niet

voor de bevindingen en conclusies, deze behoren tot de professionele verantwoordelijkheid van de psycholoog.

Artikel 94 **Blokkeren van de rapportage aan de externe opdrachtgever**

De cliënt heeft het recht om de rapportage aan de externe opdrachtgever te blokkeren. Dat recht is er echter niet als het blokkeringsrecht op grond van een wettelijke regeling niet van toepassing is verklaard of wordt uitgesloten. De psycholoog kan, in geval er geen wettelijke regeling van toepassing is, tot het oordeel komen dat er een zwaarwegend belang bestaat, dat zich tegen het blokkeringsrecht verzet. In beide gevallen stelt de psycholoog de cliënt in de gelegenheid eventuele bezwaren tegen de rapportage op schrift te stellen en deze gelijktijdig met de rapportage naar de opdrachtgever te sturen. Als de cliënt geen recht heeft om de rapportage te blokkeren, dient de psycholoog de cliënt daarop voorafgaande aan de professionele relatie schriftelijk te wijzen.

Artikel 95 **Inzage- en blokkeringsrecht bij rapportage over een cliëntsysteem**

Cliënten kunnen niet zonder meer een beroep doen op bovenstaande bepalingen met betrekking tot inzage en blokkering van de rapportage als zij deel uitmaken van een cliëntsysteem. Het doel van de rapportage en/of de vertrouwelijkheid ten opzichte van de anderen kunnen zich tegen inzage en blokkering verzetten. Voor zover dat het geval is dienen de cliënten voorafgaand aan de professionele relatie daarover te worden ingelicht.

Artikel 96 **Rapporteren over anderen dan de cliënt**

Bij het uitbrengen van rapportages beperkt de psycholoog zich bij het geven van oordelen en adviezen tot die aangaande de cliënt, en geeft hij geen oordelen of adviezen met betrekking tot een ander dan de cliënt. Indien het voor het doel van de rapportage noodzakelijk is over een ander dan de cliënt gegevens te verstrekken, dan beperkt de psycholoog zich zo mogelijk tot die gegevens die hij uit

eigen waarneming of onderzoek heeft verkregen. Voor het verstrekken van dergelijke gegevens is gerichte toestemming van betrokkene noodzakelijk. Indien de psycholoog het noodzakelijk acht in een rapportage gegevens over een ander dan de cliënt te vermelden, die hij niet uit eigen waarneming of onderzoek heeft verkregen, dan is hij daarin uiterst terughoudend en geeft hij steeds de bron en relevantie van de gegevens aan.

Artikel 97 **Rapportage beperken tot noodzakelijke gegevens**

De psycholoog beperkt zich in rapportages tot het vermelden van die gegevens en beoordelingen die voor het doel van de rapportage noodzakelijk zijn. Het rapport dient minimaal aan de volgende eisen te voldoen:

- Het rapport vermeldt de feiten, omstandigheden en bevindingen waarop het berust;
- Het rapport geeft blijk van een geschikte methode van onderzoek om de voorgelegde vraagstelling te beantwoorden;
- Uit de rapportage moet duidelijk blijken op welke gronden de bevindingen en conclusies berusten en wat de beperkingen daarvan zijn;
- Het rapport vermeldt de bronnen waarop het berust, daaronder begrepen de gebruikte literatuur en de geconsulteerde personen;
- In de rapportage wordt melding gemaakt van de vertrouwelijke aard en na verloop van welke termijn de conclusies redelijkerwijs hun geldigheid hebben verloren.

3.4 DESKUNDIGHEID

3.4a *Ethische reflectie*Artikel 98 **Noodzaak van kritische bezinning**

Psychologen denken kritisch na over hun beroepsmatig handelen en over de persoonlijke waarden en motieven die bij dat handelen een rol spelen. Zij stellen hun beroepsmatig handelen met enige regelmaat aan de orde in (inter)collegiaal overleg, zoals bijvoorbeeld intervisie. Zij volgen de ethische discussie binnen hun beroepsgroep.

Artikel 99 **Kennis van wettelijke bepalingen**

Psychologen stellen zich op de hoogte van de wettelijke bepalingen die in hun werkveld van toepassing zijn en handelen ernaar.

3.4b *Vakbekwaamheid*Artikel 100 **In stand houden en ontwikkelen professionele deskundigheid**

Psychologen houden hun professionele deskundigheid in stand en ontwikkelen deze in overeenstemming met de recente ontwikkelingen in de psychologie. Zij volgen de voor hen relevante vakliteratuur en bij- en nascholing.

Artikel 101 **Gebruik van doeltreffende en doelmatige methoden**

Psychologen kiezen methoden die doeltreffend en doelmatig zijn en geven zich rekenschap van de beperkingen van die methoden.

3.4c *De grenzen van het beroepsmatig handelen*

Artikel 102 **Professionele en persoonlijke beperkingen**

Psychologen onderkennen hun professionele en persoonlijke beperkingen en zijn daar open over. Waar nodig roepen zij deskundig advies en ondersteuning in en verwijzen de cliënt zo nodig door.

Artikel 103 **Grenzen van de eigen deskundigheid**

Psychologen nemen in hun beroepsmatig handelen de grenzen van hun deskundigheid in acht en aanvaarden geen opdrachten waarvoor zij de deskundigheid missen.

Artikel 104 **Grenzen van het domein van de psychologiebeoefening**

Aan elke opdracht dient een duidelijk omschreven doel- of vraagstelling ten grondslag te liggen. Psychologen nemen geen opdracht aan waarvan de doel- of vraagstelling niet valt binnen het domein van de psychologiebeoefening. Evenmin doen zij dat als de beschikbare methoden en technieken ontoereikend zijn voor een behoorlijke interventie of beantwoording van de vraagstelling.

Als psychologen een dergelijke opdracht krijgen, treden zij met de opdrachtgever in overleg om de doel- of vraagstelling te herformuleren voordat zij de opdracht kunnen aannemen.

Artikel 105 **Kwalificatie**

Psychologen hanteren alleen methoden, waarvoor zij door opleiding, training en/of ervaring zijn gekwalificeerd.

Artikel 106 **Professionele verantwoording van het beroepsmatig handelen**

Psychologen moeten hun beroepsmatig handelen kunnen verantwoorden in het licht van de stand der wetenschap ten tijde van dat handelen, zoals deze uit de vakliteratuur blijkt.

Artikel 107 **Voorkómen van verminderd vermogen tot
verantwoorde beroepsuitoefening**

Voor zover mogelijk onderkennen psychologen in een vroeg stadium tekenen die wijzen op zodanige persoonlijke, psychische of fysieke problemen, dat hun beroepsmatig handelen negatief beïnvloed dreigt te worden. Zij roepen tijdig deskundig advies en ondersteuning in om de problemen te voorkomen of te verminderen.

Artikel 108 **Staken van het beroepsmatig handelen bij
verminderd vermogen**

Als hun psychische, lichamelijke of oordeelkundige vermogens zodanig zijn aangetast of verminderd, dat dit een verantwoorde beroepsuitoefening in de weg staat, staken psychologen hun beroepsmatig handelen zolang als deze toestand duurt.

Bron: www.psynip.nl/beroepscode

Register

- Abrahams, F. 87, 88
Absentie 85, 86
Advies 55, 57, 108, 139, 148, 159, 247, 248
Afschrift, recht op 28, 133, 161, 236, 240
Afstand 47, 154, 210, 233
Afwijken 219
Algemeen belang 20, 79
Algemene Standaard Testgebruik 208
Ambtshalve aangevuld 37, 109
Anonimisering 135
APA (American Psychological Association) 23, 24, 31, 62, 66, 67, 70, 78, 116, 121, 179, 180, 202, 204, 207
Arbo (arbeidsomstandigheden) 156-158
Assessment 163-166
Autonomie 43, 123, 125, 126, 128, 203, 222, 234

Balkenende, J.P. 56
Baneke, R.F. 28, 41
Banks, W.C. 179
Barendregt, J.T. 62
Basisprincipe 25, 26, 43-50, 101, 102, 104, 106, 108-141, 145-148, 151, 152, 205, 215, 222, 223
BDP (Berufsverband Deutscher Psychologinnen und Psychologen) 27
Bedrijfs- en organisatiepsychologie 69, 74, 156, 206, 207, 209
Behandelplan 21, 51, 52
Belangentegenstelling 22
België 26, 77, 122
Beperkingen 21, 75, 85, 146-148, 151, 152, 204, 222, 235, 247
Bergsma, A. 56-59
Berisping 39-41
Beroepsgeheim 27
Beroepsmatig handelen 33, 43-45, 49, 59, 66, 73, 74, 85, 119, 125, 145, 148, 155, 169, 203, 214-217, 222, 230, 234, 246, 247
Betrokkene 114
Betrouwbaarheid 26, 43, 111-113, 230
Beunhazerij 75, 76
BFP (Belgische Federatie van Psychologen) 26, 122
BIG-register 41
Bijsluiter 102
Blokkering, recht op 72, 86, 137, 138, 140, 157-159, 164, 165, 171, 236, 244
Bord 202

- Bravenboer, J. 30
 Bronvermelding 113, 115, 116, 193
- Campbell, D.T. 188
 Claim 67
 Cliënt 118, 216
 Cliëntsysteem 118, 140, 216
 College van Beroep (CvB) 39, 40
 College van Toezicht (CvT) 36, 38-40
 Collegiaal appèl 105, 227
 Commissie Levelt 176
 Competentie 27
 Continuïteit 85
 Contract 63, 132, 158, 159
 Correctie, recht op 127, 137, 157, 236
 COTAN (Commissie testangelegenheden NIP) 114
 Cover story 198
 CPA (Canadian Psychological Association) 25, 26, 63, 80, 147, 203
 Cultuur 62, 64, 204, 208
- Dane, J. 73
 Data 176-178, 198, 218
 Demarcatie 75
 Deontologie 26
 Derden 171-173, 239, 241, 242
 Deskundigheid 44, 145-152, 222, 231, 246, 247
 DGPs (Deutsche Gesellschaft für Psychologie) 27, 65, 202, 204
 Diekstra, R.F.W. 115
 Discriminatie 123, 125, 203
 Diversiteit 208, 234
 Doelmatigheid 123, 124, 246
 Dossier 71, 86, 108, 109, 126, 127, 133, 240
 Draagkracht 113, 114
 Driehoeksverhouding 117, 118, 120, 166, 167, 168
- Drunen, P. van 80
- Eclecticisme 88, 89
 ECP (Ethische Commissie Psychologie) 196-198
 Eelen, P. 51
 Eerlijkheid 26, 43, 48, 111, 113-116, 192, 222, 230, 231
 Eerste lijn 112
 EFPA (Europese federatie van beroepsverenigingen van psychologen) 27, 203
 Ekman, P. 185, 186
 Enneagram 74, 75
 Ethische reflectie 145, 146
 Evaluatie 49, 50
 Evers, A. 114
Experiment, Das (film) 179, 180
 Externe opdrachtgever 71, 72, 101, 129, 192, 217, 219, 235, 236, 239
- Feit 22, 23, 46, 172, 180
 Fobieënproject 62
 Forensisch 207, 209
 Fortuyn, P. 30, 87
 Francis, R.D. 210
 Fraude 176-178
 Frederick, R.E. 78
- Gedragsregels 23, 206, 207
 Gedragstherapie 51
 Gegevensverstrekking 136, 241, 242
 Gegrondheid 55, 56, 161, 162
 Geheimhouding 20-22, 47, 58, 81, 106, 130-132, 239
 Gezondheidszorg 28, 36, 40-42, 83, 88, 112
 Grafologische analyse 73
 Groot, C.J. 114

REGISTER

- Handdruk 76
 Handschrift 73, 74
 Hanewald, G.J.F.P 62
 Haney, C. 179
 Hansen, J. 78
 Hermans, D. 51
 Hirschbiegel, O. 180
 Hoffman, W.M. 78
 Hofstee, W.K.B. 74, 75
 Hoor en wederhoor 141
 Huisbezoek 45, 49, 50, 52
 Hypnose 202

 Idiosyncratisch 86
 Informatie 126, 129
 Informed consent 51, 52, 55, 59, 70, 126, 197
 Inspanningsverplichting 26, 47, 65
 Instemming 43, 45, 123, 126, 129, 194, 235, 237
 Integriteit 26, 43, 64, 111-122, 125, 205, 222, 230, 234
 Intellectueel eigendom 190
 Internet 116
 Intervisie 135, 136, 145, 242, 246
 Intimiteiten 121
 Inzage, recht op 28, 29, 137, 139-141, 157, 164, 198, 236, 240, 244

 Jansen, A. 73
 Jansz, J. 80
 Jaren des onderscheids 128, 129, 160, 162, 167
 Juliana, koningin 73
 Jurisprudentie 42

 Kingma, J.H. 88
 Klaagschrift 37
 Klinische blik 76
 Klokkenluider 20

 Koene, C. 30
 Kolfschooten, F. van 115
 Kooreman, A. 125
 Krogten, I.A.M.H. van 62

 Lennep, D.J. van 73, 74
 Libbenga, J. 116
 Lichaamstaal 56
 Lloyd, A. 78
 Lucieer, J. 88

 Maastricht 196, 198
 Maatregel 38-41
 Maatschappij 31, 33, 35, 63, 64, 214, 222
 Machtspositie 120, 194
 Machtsverhouding 94, 95, 224
 Margarita, prinses 30
 Marginale toetsing 68
 Melkert, A. 56
 Methodologie 84, 85, 146-148, 197, 222, 246, 247
 Milieu 124
 Minderjarig 20, 21, 128, 197, 198, 220
 Misbruik 43, 48, 50, 56, 58, 59, 66, 69, 101, 102, 113, 120, 139, 161, 164, 169, 194, 222, 231
 Misleiding 113, 191, 193-195, 230
 Mission statement 32
 Multicultureel 207, 208
 Murray, B. 179

 Nabespreking 193-195
 Negatieve ervaring 79, 81, 82, 175, 182
 Nut 78, 79, 82, 147, 199

 Omhelzen 44, 46
 Ondergeschikten 181, 194
 Onderwijs 26, 32, 192, 222, 242
 Onderzoek 32, 64, 72, 80, 82, 175, 176, 179, 181-199, 242

- Ontvankelijkheid 54
 Ontzetting uit lidmaatschap 39, 40
 Onverenigbare belangen 116
 Onverenigbare opdrachten 232
 Open begrip 67
 Orlemans, H. 51
 Ouderlijk gezag 160, 220
 Ouders 128, 129, 220
 Outplacement 139
 Overwicht 48, 56, 58, 231
- Passend 66, 67
 Persoonlijke belangen 120, 232
 Persoonlijke relatie 117, 233
 Pieter Baan Centrum (PBC) 87
 Pieters, R. 182-185
 Plagiaat 115, 116, 193
 Plichtenleer 26, 77
 Poortinga, Y.H. 76
 Preambule 27, 31-35, 75, 214
 Privacy 186, 189, 195, 198, 222
 Proefdier 78, 79, 175
 Proefpersoon 79, 189, 190, 195, 197, 198, 216
 Professionele relatie 118, 216
 Pro justitia rapporteur 207
 Proportionaliteit 197
 Protocol 83-85, 197
 Psychiater 103-105
 Psychologencommissie 27, 77, 122
- Raadsman of -vrouw 37
 Rapport 71, 101, 139-141
 Rawls, J. 82, 83, 85
 Rechter 40, 67, 71, 87, 126, 130, 132, 133, 137, 138, 240
 Rechtsgang 132, 138
 Rechtvaardigheid 83
 Redelijk 66, 67
 Register 36, 39-41
- Replicatie 182
 Reputatie 40, 168
 Research 176, 194, 195
 Reservebank 95, 96
 Respect 108, 109, 123-129, 131-133, 136-141
 Richtlijn 26, 214-216, 218-220, 222, 230, 232-236, 239-242, 246-248
 Risico 47, 48, 51, 75, 80, 133, 193-195
 Rol 22, 26, 32, 47, 50, 116, 117, 154, 172, 222, 233
 Rolintegriteit 26, 43, 47, 116, 118, 119
 Rolverwarring 22, 50
 Rorschach 113-115, 146, 147
- Samenleving 25, 31-33, 63, 64, 147
 Sartre, J.-P. 205
 Schabracq, M. 56-59
 Schade 24, 43, 47, 64-66, 91, 117, 147, 183, 195
 Schadevergoeding 40, 67
 Schorsing 39-41
 Schwartz, M.S. 78
 Schwartz, R.D. 188
 Sechrest, L. 188
 Seksuele gedragingen 46, 117-122, 168, 169, 204, 233
 Sollicitant 29, 101, 113, 124, 125, 163
 Soudijn, K. 62, 76, 133, 202
 Spaninks, P. 74, 75
 Spreekkamer 48
 Standaards 23-26, 32
 Stanford Prison Experiment 179-182
 Stapel, D. 176-178
 Steekproef 175
 Strien, P.J. van 30
 Subsidiariteit 197
 Suicide 83, 84
 Supervisant 65, 102, 117, 119, 227, 233

- Supervisie 135, 136, 242
 Supervisor 32, 39, 216
 Team 104, 105, 241
 Therapie 51, 69, 129, 173
 Tijd 62, 82, 112
 Titelbescherming 41
 Titulatuur 27, 29
 Toestemming 28, 70, 72, 81, 126, 141,
 159, 172, 186, 189, 192, 197, 235, 240,
 241
 Toetsing 23, 34, 35, 64, 66, 125, 206,
 208, 214, 215
 Toveraarsleerling 151, 152
 Tuchtcommissie 165
 Uitbuiting 69, 121, 161
 Uitzonderingsbepaling 219
 Utilisme 78, 83, 175
 Vakbekwaam 44, 146, 147, 246
 Vakliteratuur 54, 56, 59, 67, 73, 146,
 148, 155, 246, 247
 Verantwoordelijkheid 26, 43, 84, 91,
 101, 102, 104-106, 109, 117, 168, 196,
 222
 Verantwoording 35, 43, 74, 91, 106,
 110, 155, 247
 Verborgten agenda 129
 Verdam, J. 29
 Vergoeding 197
 Verkeersborden, regels als 88
 Verminderd vermogen 248
 Vernietiging, van dossier/rapport 72,
 101, 127, 163-166
 Verschoning 130-133, 240
 Vertegenwoordiging 128, 220
 Verrouwelijkheid 47, 51, 69, 70, 81,
 130-133, 222, 232, 239, 240
 Vrouwen 64, 66, 111, 194
 Vertrouwenspersoon 18
 Verweer 37, 44-46, 49, 51, 84, 104, 108,
 114, 115
 Verzekering 198
 Vliet-Mulder, J.C. van 114
 Volkert van der G. 87, 88
 Voorwaarde 70, 113, 156, 230
 Vraagstelling 101, 124, 125, 154, 207
 Vrijheid van deelname 185, 186
 Waardigheid 24, 25, 63, 123, 125, 222,
 234
 Waarschuwing 39-41, 152
 Wanbetalers 160-162
 Wandelen 44-48, 51, 52
 Warlop, L. 182-185
 Webb, E.J. 188
 Wederwoord 46, 161, 162
 Welzijn 24, 33, 195
 Werkaantekeningen 133
 Werkomgeving 106
 Wet bescherming persoonsgegevens
 107
 Wet BIG (Wet op de beroepen in de
 individuele gezondheidszorg) 36,
 40, 41, 207
 Wetboek van burgerlijke rechtsvorde-
 ring 132
 Wetboek van strafvordering 132
 Wetenschap 72-78, 175, 179-199, 222,
 242, 247
 Wettelijk vertegenwoordiger 71, 128,
 160, 220
 wGBO (Wet op de geneeskundige
 behandelingsovereenkomst) 28
 Wilsonbekwame cliënt 198, 220, 221
 wmo (Wet medisch-wetenschappelijk
 onderzoek met mensen) 196

ETHISCHE CODES VOOR PSYCHOLOGEN

Zelfbescherming 64-66

Zelfbeschikking 43, 125, 126, 128, 137,
138, 203, 222, 234, 235

Zimbardo, P.G. 179-181

Zorgvuldigheid 53, 218, 233

Zwijgplicht 131, 132

